

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ Ν.Ο.Π.Ε.
ΤΜΗΜΑ ΝΟΜΙΚΗΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΕΤΟΣ 2005-2006

ΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ
«ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ»

ΘΕΜΑ

ΤΑ ΧΡΗΣΤΑ ΗΘΗ ΩΣ ΓΕΝΙΚΗ ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

κ. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ ΑΝΔΡΕΑΣ Γ.

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΜΑΡΚΑΤΣΕΛΗ ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ
Α.Μ.: 1340200200299
ΕΑΡΙΝΟ Η΄ ΕΞΑΜΗΝΟ

ΑΘΗΝΑ
ΜΑΙΟΣ 2006

*« Ου γάρ τοῖς ψηφίσμασιν
αλλά τοῖς ἤθεσι καλῶς
οικεῖσθαι τάς πόλεις»*

ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1.ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	4
2.Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ ΩΣ ΠΗΓΗΣ ΔΙΚΑΙΟΥ ΚΑΙ ΟΙ ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΤΗΣ ΑΠΟ ΤΟ ΔΙΚΑΙΟ	5
Α)Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ	5
Β) Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ ΩΣ ΠΗΓΗΣ ΔΙΚΑΙΟΥ	6
Γ) ΟΙ ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΜΕΤΑΞΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΚΑΙ ΗΘΙΚΗΣ.....	6
3.Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ ΚΑΙ ΤΑ ΧΡΗΣΤΑ ΗΘΗ.....	7
4. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΩΝ ΧΡΗΣΤΩΝ ΗΘΩΝ	8
Α) ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΙ ΈΛΛΗΝΕΣ	9
Β)ΡΩΜΑΪΚΟ ΔΙΚΑΙΟ	11
5.ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΩΝ ΧΡΗΣΤΩΝ ΗΘΩΝ.....	12
6. ΤΑ ΧΡΗΣΤΑ ΗΘΗ ΟΠΩΣ ΑΠΟΤΥΠΩΝΟΝΤΑΙ ΣΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ.....	17
Α) Η ΣΧΕΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΑΤΟΜΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ	17
Β)ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ Η ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΣ;.....	19
Γ)ΤΑ ΧΡΗΣΤΑ ΗΘΗ ΩΣ ΓΕΝΙΚΗ ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ	21
1)Η έννοια της γενικής οριοθέτησης και η προβληματική της.....	21
2)Η ρύθμιση του άρθρου 5§1 Σ.....	23
3)Η ρύθμιση του άρθρου 13§2 Σ.....	27
Δ) ΟΙ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΤΩΝ «ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΩΝ».....	29
7.ΤΑ ΧΡΗΣΤΑ ΗΘΗ ΟΠΩΣ ΑΠΟΤΥΠΩΝΟΝΤΑΙ ΣΤΟ ΑΣΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ	32
Α)ΆΡΘΡΟ 33 Α.Κ.	32
Β)ΆΡΘΡΟ 178 Α.Κ.	33
Γ)ΆΡΘΡΟ 179 Α.Κ.....	35
Δ)ΆΡΘΡΟ 281 Α.Κ.....	37
Ε)ΆΡΘΡΟ 919 Α.Κ.	40
8.ΧΡΗΣΤΑ ΗΘΗ ΚΑΙ ΠΟΙΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ.....	42
9.ΤΑ ΧΡΗΣΤΑ ΗΘΗ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΔΙΚΟΝΟΜΙΑ.....	44
10.ΧΡΗΣΤΑ ΗΘΗ ΚΑΙ ΕΜΠΟΡΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ	46
11.ΣΥΝΑΦΕΙΣ ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΩΝ.....	47
12.ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	70
13.ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	71
14.SUMMARY.....	72
15.ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ	72
16.ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	76
17.ΛΗΜΜΑΤΑ-LEMMAS.....	79

1.ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Από τη στιγμή που άρχισε η κοινωνική συμβίωση των ανθρώπων, έστω και κατά τρόπο υποτυπώδη, παρουσιάστηκε η ανάγκη ρύθμισης των μεταξύ τους σχέσεων.¹ Δημιουργήθηκαν έτσι οι πρώτοι κανόνες που ρύθμιζαν την κοινωνική συμβίωση των ανθρώπων.

Συνεπώς το δίκαιο είναι άμεσα συνδεδεμένο με την κοινωνική συμβίωση των ανθρώπων αφού αναφέρεται σε αυτήν. Είναι κάτι συναφές με τις σχέσεις που απορρέουν από αυτήν και με τις πράξεις που τελούνται στο πλαίσιο των σχέσεων αυτών.²

Γι' αυτό ακριβώς κι ο νομοθέτης όταν θεσπίζει κανόνες δικαίου δεν αγνοεί και δεν μπορεί να αγνοεί τον ηθικό κοινωνικό ρυθμό που δεσπόζει στις σχέσεις των ανθρώπων που διαβιούν σε μία κοινωνία δικαίου.

Θεωρητικά λοιπόν, αν το Δίκαιο είναι ετερόνομη ρύθμιση της κοινωνικής συμβιώσεως, που επιβάλλεται στις ατομικές συνειδήσεις «έξωθεν», από την οργανωμένη κοινωνία ή πολιτεία, αντιθέτως η Ηθική είναι μεν επίσης ρύθμιση κοινωνική, αλλά ρύθμιση αυτόνομη, που απορρέει από την ατομική αναγνώριση και αποδοχή του ανθρώπου καθώς και από την προσήλωσή του στην αξία του ηθικού, ως υπέρτατου αγαθού.³

Τόσο λοιπόν η Ηθική όσο και το Δίκαιο είναι κοινωνικοί ρυθμοί, έστω κι αν έχουν διαφορετική προέλευση και θεμελίωση. Συνεπώς, κατ' ανάγκη, έρχονται σε άμεση επαφή κατά την κοινωνική συμβίωση. Έκφραση της επαφής αυτής μεταξύ των δύο κόσμων, του κόσμου της Ηθικής και του κόσμου του Δικαίου, αποτελούν τα χρηστά ήθη.

Η έννοια των χρηστών ηθών γίνεται σήμερα αντιληπτή ως οι κρατούσες αντιλήψεις του μέσου χρηστού και δικαίου ανθρώπου για το ποια συμπεριφορά ανταποκρίνεται στις επιταγές της κοινωνικής ηθικής⁴, και αποτυπώνεται συνταγματικά κυρίως στα άρθρα 5§1 και 13§2 Σ, που εντάσσονται στο κεφάλαιο των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων.

Η αναγνώριση και η προστασία των ατομικών δικαιωμάτων αποτελεί την πρώτιστη οργανωτική βάση του δημοκρατικού πολιτεύματος. Όλα τα κράτη οφείλουν να σέβονται τα δικαιώματα των πολιτών, αλλά και καταρχήν του κάθε ανθρώπου.⁵ Έτσι διασφαλίζεται η ακώλυτη ελευθερία των πολιτών. Εντούτοις το καθεστώς ελευθερίας, το οποίο ενδέχεται να

---

¹ Αγαλλοπούλου Πηνελόπη Χρ., «Βασικές έννοιες Αστικού Δικαίου», εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2003, σελ. 3 επ.

² Σούρλας Παύλος Κ., «Justi atque injusti scientia, Μια εισαγωγή στην επιστήμη του δικαίου», εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1995, σελ.21 επ.

³ Παρασκευάς Ιωάννης Θεμ., «Τα χρηστά ήθη και η νομική αυτών θεμελίωσης», Αθήναι 1983, σελ. 3 επ.

⁴ Γεωργιάδης Απόστολος Σ., «Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου», Τρίτη Έκδοση, Εκ. Αντ. Ν Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2002, σελ. 24

⁵ Παντελής Αντώνης Μ., «Εγχειρίδιο Συνταγματικού δικαίου, Βασικές Έννοιες, Συνταγματική Ιστορία», Εκδοτικός οίκος Α. Α. Λιβάνη, Αθήνα 2005, σελ. 92

διέπει ένα κράτος, δεν είναι δυνατόν να φτάνει μέχρι τέτοιο σημείο, ώστε να αλλοιώνει τον πρωταρχικό σκοπό κάθε κρατικής οργανώσεως, που έγκειται στη συντήρηση και προστασία αυτής της ίδιας της υπάρξεώς της. Μόνο στο πλαίσιο της υπάρξεώς του μπορεί ένα κράτος να αναγνωρίζει την ελευθερία των προσώπων επί των οποίων ασκείται η εξουσία του.⁶

Συνεπώς ο νομοθέτης θεσμοθετώντας κανόνες δικαίου επιδιώκει και την εξισορρόπηση μεταξύ ασφάλειας του κράτους αφενός και ελευθερίας των πολιτών αφετέρου. Τούτο επιτυγχάνεται κυρίως με τη σχετικοποίηση των ατομικών ελευθεριών ή άλλως, με τη θέσπιση ορίων των ατομικών ελευθεριών. Μεταξύ αυτών συγκαταλέγονται και τα χρηστά ήθη.⁷

Με την παρούσα εργασία επιχειρείται η αποσαφήνιση της αόριστης νομικής έννοιας των χρηστών ηθών μέσω της μελέτης της έννοιας της ηθικής και του δικαίου και μίας σύντομης ιστορικής αναδρομής στην εξέλιξη του όρου. Επίσης, επιχειρείται η διερεύνηση της φύσης των χρηστών ηθών ως γενικής οριοθέτησης των συνταγματικών δικαιωμάτων και η προσέγγιση της σημασίας τους στις διατάξεις των λοιπών κωδικοποιημένων κειμένων στις οποίες και συναντώνται.

2.Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ ΩΣ ΠΗΓΗΣ ΔΙΚΑΙΟΥ ΚΑΙ ΟΙ ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΤΗΣ ΑΠΟ ΤΟ ΔΙΚΑΙΟ

α) Η έννοια του δικαίου

Δίκαιο είναι το σύνολο κανόνων, οι οποίοι ρυθμίζουν κατά τρόπο υποχρεωτικό τις σχέσεις των ανθρώπων που συμβιών σε μια κοινωνία οργανωμένη σε κράτος.

Στοιχεία της έννοιας του δικαίου είναι τα ακόλουθα: α) *Ρύθμιση εξωτερικής συμπεριφοράς*: Για το δίκαιο, ως ρύθμιση της κοινωνικής συμβίωσης, σημασία έχει η συμμόρφωση των μελών της κοινωνίας στις επιταγές και απαγορεύσεις του δικαίου και όχι το ψυχολογικό υπόβαθρο αυτής της συμπεριφοράς. Το δίκαιο ενδιαφέρεται μόνο για την εξωτερική συμπεριφορά των μελών μιας κοινωνίας, καθώς μόνο αυτή η συμπεριφορά μπορεί να επηρεάσει την κοινωνική συμβίωση. β) *Ρύθμιση επιτακτική*: Το δίκαιο *απαρτίζεται* από κανόνες υποχρεωτικούς. Αυτό

⁶ Μάνεσης Αριστόβουλος Ι., «Το πρόβλημα της ασφάλειας του κράτους και η ελευθερία», ΕΔΔ 1962 (6), σελ. 5 επ.

⁷ Καραγιαννοπούλου-Λελούδα Ιωάννα, «Σύγχρονη μορφή των ορίων των ατομικών ελευθεριών», Το Σ 1980, σελ. 567

σημαίνει ότι η συμμόρφωση των μελών της κοινωνίας σε αυτούς είναι ανεξάρτητη από το αν επιθυμούν ή όχι αυτή τη συμμόρφωση. γ) *Ρύθμιση ετερόνομη*: Το δίκαιο ως σύνολο κανόνων επιβάλλεται στο μέλος της κοινωνίας, δηλαδή δεν προέρχεται από τη δική του βούληση αλλά από μία ξένη, τη βούληση της πολιτείας που αποτελεί την οργανωμένη σε Κράτος κοινωνία. δ) *Ρύθμιση γενική και αφηρημένη*: Το δίκαιο είναι σύνολο κανόνων που δεν απευθύνονται σε συγκεκριμένο πρόσωπο αλλά έχουν εφαρμογή οποτεδήποτε πληρούνται οι προϋποθέσεις του πραγματικού τους.

Συνοψίζοντας, δίκαιο είναι το σύνολο των γενικών και αφηρημένων κανόνων, οι οποίοι ρυθμίζουν ετερόνομα και επιτακτικά την εξωτερική συμπεριφορά των μελών μιας κοινωνίας που είναι οργανωμένη σε κράτος.⁸

β) Η έννοια της ηθικής ως πηγής δικαίου

Ηθική είναι οι αντιλήψεις για το τι είναι αγαθό(καλό). Από τις αντιλήψεις αυτές πηγάζουν κανόνες ηθικής συμπεριφοράς. Πρόκειται για αυτόνομους κανόνες που απευθύνονται στον εσωτερικό κόσμο του ανθρώπου.⁹

Σε αυτό ακριβώς το σημείο υπάρχει σύμπτωση δικαίου και ηθικής, καθώς και τα δύο απευθύνονται στη βούληση των ατόμων με κανόνες, δηλαδή με επιταγές και απαγορεύσεις. Σε αρκετές μάλιστα περιπτώσεις, ιδίως όταν οι κανόνες αναφέρονται σε θεμελιώδη ανθρώπινα αγαθά, το περιεχόμενο των κανόνων δικαίου και το περιεχόμενο των κανόνων της ηθικής ταυτίζονται. Ωστόσο, μεταξύ δικαίου και ηθικής υπάρχουν σημαντικές διαφορές.

γ) Οι διαφορές μεταξύ δικαίου και ηθικής

Οι διαφορές μεταξύ των κανόνων δικαίου και των κανόνων της ηθικής εντοπίζονται στα εξής κυρίως σημεία:

α) Σκοπός: Σκοπός του δικαίου είναι η ρύθμιση του κοινωνικού βίου και η εξασφάλιση ειρηνικής κοινωνικής συμβίωσης. Αντίθετα, σκοπός της ηθικής είναι της η ηθική τελειότητα του ανθρώπου με απώτερο στόχο τη συνειδησιακή του γαλήνη και ισορροπία. Έτσι, ενώ το δίκαιο απευθύνεται και ρυθμίζει την εξωτερική συμπεριφορά του ατόμου, η ηθική απευθύνεται και ρυθμίζει πρωτίστως την εσωτερική συμπεριφορά του.

---

⁸ Γεωργιάδης Απόστολος Σ., «Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου», Τρίτη έκδοση, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή 2002, σελ. 4 επ.

⁹ Αγαλλοπούλου Πηνελόπη Χρ., «Βασικές έννοιες Αστικού Δικαίου», εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή 2003, σελ. 3 επ.

β) Προέλευση κανόνων: Το δίκαιο θεσπίζεται από την Πολιτεία και ως εκ τούτου αποτελεί ετερόνομη ρύθμιση που αφορά την εξωτερική συμπεριφορά των μελών της κοινωνίας. Αντιθέτως η ηθική απορρέει από τη συνείδηση κάθε ανθρώπου και άρα αποτελεί αυτόνομη ρύθμιση, η συμμόρφωση προς την οποία γίνεται «ελευθέρα τη συνειδήσει».

γ) Περιεχόμενο κανόνων: Οι κανόνες της ηθικής δημιουργούν μόνο καθήκοντα και υποχρεώσεις των ατόμων. Αντιθέτως οι κανόνες δικαίου γεννούν και δικαιώματα.

δ) Βαθμοί αυστηρότητας: Η ηθική είναι αυστηρότερη από το δίκαιο, γιατί την ενδιαφέρει όχι μόνο η συμπεριφορά αλλά και τα βαθύτερα κίνητρα αυτής, ενώ το δίκαιο ενδιαφέρεται μόνο για την εξωτερική συμπεριφορά.

ε) Κυρώσεις: Η παραβίαση των κανόνων της ηθικής έχει ψυχολογικής φύσεως συνέπειες, όπως οι τύψεις συνειδήσεως. Αντίθετα, η παραβίαση των κανόνων δικαίου συνεπάγεται υλικής φύσεως κυρώσεις που μπορούν να γίνουν εξωτερικά αντιληπτές από οποιονδήποτε.¹⁰

Συνεπώς, το δίκαιο και η ηθική πέραν των κοινών τους στοιχείων, καθώς και τα δύο συνιστούν τρόπο ρύθμισης της κοινωνικής συμβίωσης, παρουσιάζουν και αρκετές διαφορές οι κυριότερες εκ των οποίων αφορούν το σκοπό και το αντικείμενό τους, με αποτέλεσμα οι δύο αυτοί κόσμοι να τέμνονται μεν αλλά να μην συμπίπτουν απόλυτα. Τούτο σημαίνει ότι πάρα πολλοί κανόνες ηθικής είναι συγχρόνως και κανόνες δικαίου. Έχει δηλαδή, θεμελιωθεί η αντίληψη ότι ο ηθικός ρυθμός και η ηθική τάξις διαπνέουν *in complexu* το δίκαιο.¹¹

Με αυτόν τον τρόπο αποκτούν ισχύ νόμου και άρα υποχρεωτικότητα και δεσμευτικότητα και τα «χρηστά ήθη», που δεν είναι τίποτε άλλο παρά οι επιταγές της κρατούσας κοινωνικής ηθικής.

3.Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ ΚΑΙ ΤΑ ΧΡΗΣΤΑ ΗΘΗ

Τα χρηστά ήθη, σύμφωνα με την κρατούσα αντίληψη, συνιστούν τις επιταγές της κρατούσας κοινωνικής και όχι απλά ηθικής. Και τούτο διότι ηθική και χρηστά ήθη δεν είναι πάντοτε έννοιες του ίδιου πλάτους. Με τον όρο ηθική νοείται άλλοτε μεν η εθιμική(κοινωνική) ηθική, άλλοτε δε η φιλοσοφική, δηλαδή η απόλυτη ιδέα της ηθικής.¹²

Η κοινωνική ηθική περιλαμβάνει το σύνολο των αντιλήψεων περί αγαθού και κακού που επικρατούν σε μια κοινωνία. Ιστορικά είναι

¹⁰ Γεωργιάδης Απόστολος Σ., *όπ.π.*,σελ. 4 επ.

¹¹ Παρασκευάς Ιωάννης Θεμ., «Ο ηθικός κανών και το δίκαιον», Αθήναι 1961,σελ. 73

¹² Τούσης Ανδρέας Χρ., « Η έννοια των χρηστών ηθών- Συμβολή εις την ερμηνείαν των Γεν. Αρχών του Αστ. Κώδικος», ΕΕΝ 1956(23), σελ. 229 επ.

μάλλον πιθανότερο ότι εμφανίστηκε πρώτα με τη μορφή θρησκευτικών επιταγών που παρίσταναν το αγαθό ως αρεστό στο θεό και το κακό ως αποδοκιμαζόμενο από αυτόν. Σήμερα η κοινωνική ηθική είναι πιο χειραφετημένη από τη θρησκεία, χωρίς αυτό να είναι και απόλυτο.

Η κοινωνική ηθική¹³ συμπίπτει με τις συνήθειες κατά το ότι τις περισσότερες φορές δεν δημιουργείται από συγκεκριμένα πρόσωπα και δεν επιβάλλεται σκόπιμα για τη διάδοση του αγαθού και για την καταπολέμηση του κακού, αλλά τυχαίνει για πολλούς και διάφορους λόγους να επικρατεί σε ορισμένο τόπο και χρόνο. Επίσης η κοινωνική ηθική συμπίπτει με τις συνήθειες κατά το ότι δεν τηρείται πάντα από τους πράττοντες με πλήρη συνείδηση και παραδοχή της ορθότητας των επιταγών της αλλά επειδή γι' αυτούς η συμμόρφωση προς τις επιταγές της κρίνεται επαρκής λόγος για τον καθορισμό της συμπεριφοράς τους.

Εντούτοις, η κοινωνική ηθική εμφανίζει και σημαντικές διαφορές από τις συνήθειες. Καταρχήν αφορά το σύνολο μιας κοινωνίας και όχι επί μέρους κοινωνικές ομάδες. Αντίστροφα το φάσμα των πράξεων που καταλαμβάνει είναι μικρότερο από εκείνο των συνηθειών, γιατί ρυθμίζει μόνο τις ηθικά σημαντικές και όχι και πράξεις ηθικά αδιάφορες. Επίσης η παράβαση των επιταγών της κοινωνικής ηθικής συνοδεύεται με μία αρνητική κρίση για τον δράντα, μία ηθική μομφή. Αυτή η μομφή είναι εξαιρετικά δυσάρεστη για τον παραβάτη γιατί τον μειώνει προσωπικά. Έτσι η κοινωνική ηθική υπηρετεί καλύτερα την ομαλότητα και διάρκεια της κοινωνικής συμβίωσης από ό,τι οι συνήθειες. Η υπεροχή της αυτή ενισχύεται και από το γεγονός ότι δεν προωθεί μεταξύ των κοινωνιών μόνο την εμπιστοσύνη της κοινωνικής σταθερότητας, αλλά, ως ένα βαθμό, και την εμπιστοσύνη δικαιοσύνης καθώς και κοινωνικής αλληλεγγύης.

4. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΩΝ ΧΡΗΣΤΩΝ ΗΘΩΝ

Τα χρηστά ήθη συνιστούν μία αόριστη έννοια το περιεχόμενο της οποίας διαπλάθεται σύμφωνα με τις επιταγές της κρατούσας κοινωνικής ηθικής. Συνεπώς είναι μία έννοια μεταβλητή και προσαρμοζόμενη στις εκάστοτε αντιλήψεις των μελών της κοινωνίας. Γι' αυτό ακριβώς και τα χρηστά ήθη προσέλαβαν ποικίλες έννοιες στο πέρασμα των αιώνων, τις οποίες θα προσπαθήσουμε να προσεγγίσουμε συνοπτικά.

---

¹³ Σούρλας Παύλος Κ., «*Justi atque injusti scientia*, Μια εισαγωγή στην επιστήμη του δικαίου», εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1995, σελ.35 επ.

α) Οι αρχαίοι Έλληνες

Με την εμφάνισή τους επί γης, οι άνθρωποι ζούσαν σε θηριώδη κατάσταση και κατά νομάδες (Διόδωρος ο Σικελιώτης). Με την πάροδο του χρόνου σχηματίστηκε η οικογένεια, η οποία αποτέλεσε το έμβρυο της κοινωνίας και το θεμέλιο της μετέπειτα κοινωνικής ζωής. Η έφεση αυτή του ανθρώπου προς τον κοινωνικό βίο υπαγορεύθη από το αίσθημα κοινωνικότητας που τον διακατέχει εκ φύσεως.

Ο άνθρωπος ως κοινωνικό ον φέρει συνείδηση, η οποία παρουσιάζει το χαρακτηριστικό ότι διέπεται από αρχές που διέπουν και τις συνειδήσεις άλλων ανθρώπων, παράλληλα προς το άτομο του και την ατομική του συνείδηση. Έτσι λοιπόν εκτός από το ατομικό εγώ διαμορφώνεται στη συνείδηση του ανθρώπου και το κοινωνικό εγώ.

Το κοινωνικό εγώ είναι εκείνο από το οποίο εκπορεύεται η κοινωνική συμπεριφορά η οποία εδράζεται στην κοινωνική πλέον συνείδηση. Ως εκ τούτου μπορούμε να παραδεχτούμε ότι τα ήθη τα υπαγορεύει η αυθεντία της κοινωνίας μέσα στην οποία ζει κάποιος.¹⁴

Κατά τους ομηρικούς χρόνους την κοινωνική συμπεριφορά και ειδικότερα την αντίληψη του κοινωνικού καθήκοντος τη διαμορφώνει η πίστη προς τους Ολύμπιους Θεούς. Τα κρατούντα ήθη αυτής της εποχής εδράζονται στην πίστη του ομηρικού ανθρώπου ότι εκπορεύονται από τους Θεούς. Τα πάντα διέπει η βούληση του Διός ενώ η θεά Θέμις είναι ο θείος νόμος.

Ιερά είναι επίσης η υποχρέωση για ταφή των νεκρών και διόλου καταφρονητέα η αξίωση των ατόμων να τύχουν ταφής και να συνδεθούν αυτήν όλες οι εκδηλώσεις του πένθους. Η ταφή θεωρείται ως τιμητικό δώρο των νεκρών.

Αναφορικά με τον οικογενειακό βίο των ομηρικών ανθρώπων, ο άνδρας είναι η κεφαλή της οικογένειας, αυτός έχει τον πρώτο λόγο αλλά όχι δεσποτικώς, παρά μόνο ως σύζυγος της συζύγου, ως πατέρας των τέκνων και ως αφέντης των δούλων. Η επιλογή του συζύγου δεν ήταν θέμα της νεανίδος, διότι αυτή όφειλε να δεχτεί τη γνώμη των γονέων της, η δε πολυτεκνία θεωρείτο ως ευλογία των Θεών. Η παλλακία δεν αντιτίθετο εις τα κρατούντα κατά την ομηρική εποχή ήθη ενώ η μοιχεία θεωρείτο αισχρά πράξις. Αυτά απηγούν τη γενική αντίληψη περί ηθικής της εποχής εκείνης.

Από τον 6^ο π. Χ. αιώνα αρχίζει μία καινούρια εποχή. Έτσι λοιπόν οι αξιώσεις βίου χρηστού, δηλαδή η φιλοπονία, η αυτάρκεια, η διατήρηση της φιλαδελφίας και φιλίας, η εκπλήρωση των καθηκόντων προς τους ξένους, και οι νέοι θεσμοί, τα δικαιώματα της οικογένειας και το κύρος της πολιτείας παρουσιάζονται στενά συνδεδεμένα μεταξύ τους. Αυτή την

¹⁴ Παρασκευάς Ιωάννης Θεμ., «Τα χρηστά ήθη και η νομική αυτών θεμελίωσης», Αθήναι 1983, σελ. 4 επ.

περίοδο η λέξη νόμος σημαίνει και το γραπτό αλλά και τον άγραφο νόμο. Την εν λόγω εποχή συνέβαλαν στη διαμόρφωση της κοινωνικής συνείδησης οι επτά σοφοί και οι λυρικοί κυρίως ποιητές.

Ο Σόλων έδωσε νέο κύρος στις ηθικές αρχές. Η θεά Θέμις δεν εμφανίζεται πλέον στη Σολώνεια νομοθεσία. Η δίκη είναι η μεγάλη θεά του Σόλωνος, αντίπαλος δε αυτής η ύβρις. Κατ'αυτόν τον τρόπο ο άνθρωπος συνειδητοποιεί την προσωπικότητα του και τείνει να θεωρεί τη θέλησή του ολοένα και πιο ανεξάρτητη από ανώτερες δυνάμεις. Καθίσταται με άλλα λόγια, υπεύθυνος πλέον για τη μοίρα του. Ο Σόλων πίστευε επίσης στην ισχύ του αγαθού μέσα στον άνθρωπο. Ο ίδιος απαγόρευσε τον δανεισμό επί τοις σώμασι, και περιόρισε την πατρική κυριαρχία. Στα ίδια περίπου πλαίσια κινήθηκαν ο Αισχύλος και ο Σοφοκλής.

Οι σοφιστές όμως, απομακρύνθηκαν από την έως τότε έννοια του εθνικού ήθους, αλλά εξήγειραν το πνεύμα της κριτικής, και έτσι εξασθενίζαν το σεβασμό προς τις δυνάμεις που μέχρι πρότινος θεωρούνταν ιερές.

Ο Σωκράτης δεν έπαυσε να επικρίνει τους θεσμούς της πολιτείας των Αθηναίων ενώ η όλη βάση της διδασκαλίας του βρισκόταν σε βαθιά αντίθεση με τα πατροπαράδοτα ήθη των αρχαίων χρόνων. Έτσι τίγει τα βαθύτερα προβλήματα περί δικαιοσύνης και οσιότητας ώστε να είναι δυνατόν να θεωρηθεί ως ταραξίας της κοινωνικής ειρήνης.

Ο Πλάτων με το έργο του «Πολιτεία» εμφανίζει την δημοκρατία ως αμαρτημένη πολιτεία, στην οποία δεν εφαρμόζονται ορθώς η ελευθερία και η ισότητα. Επίσης εμφανίζει δοξασίες άκρως αντίθετες προς τους δημιουργικούς νόμους που διέπουν την ανθρώπινη φύση και τις σύμφωνες με αυτές αρχές περί ηθικής αρετής, δικαίου, και πατρίων ηθών. Έτσι η πολιτεία του Πλάτωνος βρίσκεται σε καθαρή αντίθεση με την ελεύθερη προσωπικότητα του ανθρώπου, αρνείται τα ιερότερα και ευγενέστερα αισθήματα του ανθρώπου, όπως ότι η οικογένεια είναι ο πυρήνας μιας ορθά δομημένης πολιτείας.

Τον 5^ο π.Χ. αιώνα ο Περικλής δεν εισήγαγε νέες αρχές ως προς τα ουσιαστικά, αλλά παρουσιάζεται ως συνεχιστής της ιστορίας της πόλεως. Κατά αυτόν η κοινή συνείδηση περισσότερο επαγρυπνεί επί της τηρήσεως των άγραφων νόμων, διότι αυτοί δεν προστατεύονται από εξωτερικές διατάξεις του δικαίου.

Ο Αριστοτέλης εξετάζει κάθε ηθικό ζήτημα έχοντας ως βάση την αρχή κάθε μεν κακία είναι υπερβολή ή έλλειψη κάποιας ιδιότητας κάθε δε αρετή μεσότητα μεταξύ αυτών των δύο κακών, της υπερβολής και της έλλειψης. Την ηθική αρετή στηρίζει στη βούληση και όχι στη γνώση, όπως ο Σωκράτης. Έτσι για τον Σταγειρίτη φιλόσοφο το δίκαιο «ανθρώπινον εστί». Από τον ίδιο χειραφετείται η ηθική αντίληψη από το θρησκευτικό στοιχείο και θεωρούνται ως κακίες και αρετές εκείνες που καθιερώθηκαν ως τέτοιες από την κοινή γνώμη των ανθρώπων.

Οι Αθηναίοι ρήτορες διαμόρφωσαν ικανώς τις ηθικές αντιλήψεις και ειδικότερα την αντίληψη περί των χρηστών ηθών. Η ηθική εκτίμηση της επιείκειας, πραότητας, της προς βοήθεια προθυμίας αποτελούν βασικά χαρακτηριστικά της περιόδου.

Συνοψίζοντας στους χρόνους από τη θεσμοθεσία του Σόλωνος μέχρι και τον Αριστοτέλη έχει διαμορφωθεί ένα κοινωνικό καθεστώς βασιζόμενο κυρίως στην αντίληψη του κοινωνικού καθήκοντος του κάθε ανθρώπου στο οποίο την προσωπικότητα αναγνωρίζεται μία ηθική υπευθυνότητα. Η ηθική δομή της περιόδου συνοψίζεται στην εξής φράση: Το καλό είναι σύστοιχο του χρηστού και αντιτίθεται στο αισχρό.

Οι Στωικοί τέλος δέχονται ότι η αρετή είναι αγαθό και μόνο σε αυτό συνίσταται η ευδαιμονία του κάθε ανθρώπου.¹⁵

β) Ρωμαϊκό Δίκαιο

Κείμενα τα οποία μας βοηθούν στην έρευνα της εξέλιξης της έννοιας των χρηστών ηθών (*boni mores*) είναι τα μετά την ανάπτυξη της Ρώμης.

Η Ρώμη δεν αρκείται στο να παίξει ρόλο ως πρώτη πόλη της Ιταλίας αλλά επιδιώκει να γίνει ο κυρίαρχος του τότε πολιτισμένου κόσμου. Εντός ενός αιώνα η Καρχηδόνα νικήθηκε, Η Σικελία κατακτήθηκε, η Γαλατία και η περιοχή του Πάδου υποτάχτηκαν, η εκμετάλλευση της Ισπανίας ήταν γεγονός, η Μακεδονία, η Ελλάδα και η Αφρική έγιναν επαρχίες ρωμαϊκές. Κατά τον ίδιο χρόνο η ρωμαϊκή κοινωνία χωρίς ταραχές και χωρίς εμφανή επανάσταση αποσυντίθεται εξαιτίας ακριβώς των κατακτήσεών της. Η παλιά Ρώμη αλλάζει μορφή κοινωνικώς υπό την επίδραση των ηθών και των ιδεών της Ανατολής και ιδιαιτέρως της Ελλάδος καθώς και ενδεχομένως υπό την επήρεια του δημοσίου και ιδιωτικού πλούτου. Με τις κατακτήσεις το χρήμα αφθονεί η διαφθορά όμως εισδύει στην ρωμαϊκή οικογένεια. Η πολυτέλεια κυριαρχεί και διαφθείρει. Αυτό φαίνεται και από τους πολυάριθμους νεότερους νόμους κατά της πατροκτονίας, της μοιχείας, της πολυτέλειας των γυναικών, της ασωτίας κ.τ.λ.

Αλλά ποια είναι η έννοια των ηθών-*mores* στο ρωμαϊκό δίκαιο;¹⁶ Από τα ρωμαϊκά κείμενα, αυτά προσδιορίζονται ως κανόνες, αρχές συμπεριφοράς των πολιτών, αρχές λοιπόν συνηθειών. Οι αρχές αυτές εφαρμόζονται τόσο στην ιδιωτική όσο και στη δημόσια ζωή, τόσο στους πολίτες όσο και στους στρατιώτες. Για τον πολίτη οι αρχές αυτές συνίσταντο στο να εκπληρώσει τις στρατιωτικές του υποχρεώσεις, να σέβεται τις δημόσιες αρχές, να έχει τέκνα, να ανατρέφει αυτά ούτε με άκρα αυστηρότητα αλλά ούτε και με χαλαρότητα, να τιμά τους θεούς, να

¹⁵ Παρασκευάς Ιωάννης Θεμ., «Τα χρηστά ήθη και η νομική αυτών θεμελίωσης», Αθήναι 1983, σελ. 5-21

¹⁶ Τούσης Ανδρέας Χρ., « Η έννοια των χρηστών ηθών- Συμβολή εις την ερμηνείαν των Γεν. Αρχών του Αστ. Κώδικος », ΕΕΝ 1956(23), σελ. 229 επ.

σέβεται την πατρίδα, τους γονείς του και το πλησίον, να τηρεί τον δοθέντα λόγο, να είναι οικονόμος και να σέβεται την αιδώ. Ο άρχων θα πρέπει να εκπληρώνει τα καθήκοντά του χωρίς κατάχρηση της εξουσίας του και μακριά από κάθε διαφθορά.

Η έννοια όμως των χρηστών ηθών παρέμεινε πάντοτε ακαθόριστη. Μεταβολή στην περί χρηστών ηθών ρωμαϊκή αντίληψη επέφερε πρωτίστως η διείσδυση της ελληνικής φιλοσοφίας και ιδιαιτέρως της διδασκαλίας των Στωικών. Υπό την επίδραση της φιλοσοφίας αυτής γίνονται πλέον συγκεκριμένα τα παραδείγματα αντιθέσεως στα χρηστά ήθη ορισμένων πράξεων της ζωής.¹⁷

Μεταξύ των χρηστών ηθών επίσης καταλέγετο και η καλή πίστη (*bona fides*). Η βία και ο φόβος καθιστούν ελαττωματική τη συναίνεση, καταστρέφουν την καλή πίστη και συνεπώς είναι εναντίον των χρηστών ηθών.

Οι σύγχρονες νομοθεσίες λόγω των κοινωνικών και οικονομικών μεταρρυθμίσεων και εν όψει των οικονομικών κρίσεων και της κρίσης της ηθικής και συνεπώς των νέων προβλημάτων που αυτές θέτουν δεν αρκούνται στο να διατηρήσουν τη ρωμαϊκή διδασκαλία και τα πολυάριθμα αυτής παραδείγματα. Στα συστήματα ερμηνείας των μεγάλων κωδικοποιήσεων του 19^{ου} αιώνα βρίσκουμε ότι τα χρηστά ήθη δεν προσδιορίζονται από θρησκευτικά ή φιλοσοφικά ιδεώδη, αλλά από την εκ της κοινής γνώμης δημιουργούμενη πραγματικότητα ή ότι τα χρηστά ήθη πρέπει να προσδιορίζονται αναφορικά με τη δεδομένη χρονική στιγμή.¹⁸

5. ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΩΝ ΧΡΗΣΤΩΝ ΗΘΩΝ

Κατά την ιστορική διαδρομή του χρόνου η έννοια των χρηστών ηθών (ή άλλως του καθήκοντος κάθε ατόμου έναντι εαυτού και του κοινωνικού συνόλου)¹⁹, απορρέουσα από την κοινωνική συνείδηση διαμορφώνεται, αναπτύσσεται και αποκτά την γενική αναγνώριση ότι αποτελεί ένα *modus vivendi*, ανέρχεται μία βαθμίδα και εξοπλίζεται

---

¹⁷ Π.χ., στο γάμο, παρά την ελευθερία για εκλογή συζύγου ή τη δημιουργία τέκνων, από τις σχετικές διατάξεις προκύπτει ότι αντίκειται στα χρηστά ήθη η εν τη διαθήκη αίρεση αγαμίας ή η αίρεση του διαζευχθήναι-π.χ. ο δικάζων τη μοιχεία της γυναικός εξετάζει αν ο σύζυγος έδωσε στη μοιχαλίδα σύζυγο το παράδειγμα των χρηστών ηθών (*bonos mores colend aucto*), αν όχι, δύναται να καταδικαστεί ο ίδιος.

¹⁸ Τούσης Ανδρέας Χρ., « Η έννοια των χρηστών ηθών- Συμβολή εις την ερμηνείαν των Γεν. Αρχών του Αστ. Κώδικος », ΕΕΝ 1956(23), σελ. 227 επ.

¹⁹ Παρασκευάς Ιωάννης Θεμ., « Τα χρηστά ήθη και η νομική αυτών θεμελίωσης », Αθήναι 1983, σελ. 53 επ.

πλέον με την υποχρεωτικότητα που συνάδει με τους κανόνες δικαίου. Συνεπώς η παραβίαση των ηθικών τούτων κανόνων, η οποία κατά την αρχαιότητα επέφερε αισχύνη στους παραβάτες, ήδη είναι συνδεδεμένη με κυρώσεις που καθιστούν την εφαρμογή τους επιβεβλημένη εντός της κοινωνίας.

Μια παραστατική εικόνα των ηθών, του δικαίου και της ηθικής, μας παρέχει στο σύγγραμμά του «Σύστημα του Δικαίου και της φιλοσοφίας του Δικαίου», ο νομικός Wilhelm Sauer. Τα ήθη δέχεται είναι η κοινωνική υποδομή του Δικαίου, προς το δίκαιο αντιπαρατάσσονται ως πράγματα, η δε ηθική ανήκει εις το υπεροικοδόμημα του δικαίου. Κατωτέρω χαρακτηρίζει το ήθος ως τη μητέρα, το δίκαιο ως τέκνο και την ηθική ως κόρη.²⁰ Τα χρηστά ήθη λοιπόν έχουν ενσωματωθεί στο ισχύον δίκαιο και στην έννομη τάξη μας, αποτυπώνοντας την προσπάθεια ηθικοποίησης του δικαίου και συμβάλλοντας καταλυτικά στο σεβασμό, την προστασία και την εξασφάλιση του ανθρώπου, με άλλα λόγια συμβάλλοντας στην ολοκλήρωση του κοινωνικού ανθρωπισμού²¹ και του κοινωνικού κράτους δικαίου που καθιερώνεται από το Σύνταγμα.

Όπως κάθε γενική ρήτρα, έτσι κι αυτή των χρηστών ηθών, δεν επιδέχεται «ορισμό». Κάτι τέτοιο θα αντέκειτο στον προορισμό της γενικής ρήτρας, να εξειδικεύεται κάθε φορά από το δικαστή ανάλογα με τις ιδιομορφίες της συγκεκριμένης περιπτώσεως. Πρόκειται για μία αόριστη νομική έννοια.²² Παραταύτα η επιστήμη και η νομολογία, στην προσπάθειά τους να βοηθήσουν το δικαστή κατά την επιτέλεση του έργου του αυτού, επιχειρούν κάποια περιγραφή της έννοιας των χρηστών ηθών και αναζητούν τα κατάλληλα κριτήρια για την εξειδίκευση της σχετικής γενικής ρήτρας.

Στο πλαίσιο αυτής της προσπάθειας και σε πλείονες χρονικές περιόδους, έχουν διατυπωθεί διάφοροι «ορισμοί» της έννοιας των χρηστών ηθών. Σύμφωνα με τον Μαριδάκη²³ τα χρηστά ήθη είναι αντιλήψεις περί συμπεριφοράς, οι οποίες πηγάζουν αυτομάτως από την εκάστοτε κρατούσα κοινωνική ηθική, και υπαγορεύουν κανόνες απροσδιόριστους μεν εκ των προτέρων, συλληπτούς δε και επιβαλλόμενους σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση, τους οποίους επιβάλλει το δίκαιο για να μη χάσει η κοινωνική συμβίωση την αξιοπρέπεια και την περηφάνια της.²⁴ Κατά τον Κωστάρα,²⁵ τα χρηστά ήθη σημαίνουν την κρατούσα ηθική αντίληψη του μέσου ανθρώπου της

---

²⁰ Βλ. σχετικά Wilhelm Sauer, "System des Rechts und Rechtsphilosophie", (Σύστημα του Δικαίου και της φιλοσοφίας του Δικαίου), Basel 1949, σελ. 209,216

²¹ Δημητρόπουλος Ανδρέας Γ., «Τα αμυντικά δικαιώματα του ανθρώπου και η μεταβολή της έννομης τάξεως», Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1981, σελ.129 επ.

²² Ράϊκος Αθανάσιος Γ., «Συνταγματικό δίκαιο, Θεμελιώδη δικαιώματα», 2⁰⁵ τόμος, 2¹ έκδοση, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα 2002, σελ. 408

²³ Μαριδάκης,, «Ιδιωτικόν Διεθνές Δίκαιον», τόμος Α', 1950, σελ. 308

²⁴ Ζέπος Παναγιώτης Ι., «Κατάχρησις δικαιώματος, προσβολή χρηστών ηθών και αθέμιτος ανταγωνισμός», ΕΕΝ 1953(Κ'), σελ.794

²⁵ Κωστάρας Γεώργιος Ε., «Έννοια και εφαρμογή του άρθρου 178 Α.Κ.», ΕΕΝ 1960(27), σελ.840

υγιούς κοινωνίας, τα οποία διαμορφώνονται υπό την επίδραση του Χριστιανισμού(η άποψη αυτή καταδεικνύει τις αντιλήψεις της εποχής).²⁶ Κατά τον Παραρά,²⁷ τα χρηστά ήθη είναι οι κανόνες κοινωνικής ηθικής με το περιεχόμενο που δίνουν σ'αυτούς τα διδάγματα της κοινής πείρας και το θετικό δίκαιο. Παραπλήσια είναι η έννοια των χρηστών ηθών σύμφωνα με την Αγαλλοπούλου²⁸: Χρηστά ήθη είναι οι περί ηθικής και ιδιαίτερα περί κοινωνικής ηθικής απόψεις του μέσου κοινωνικού ανθρώπου.

Από όλους αυτούς τους «ορισμούς» που έχουν δοθεί κατά καιρούς, ως πλέον δόκιμος και ανταποκρινόμενος αποτελεσματικότερα στις αντιλήψεις της σύγχρονης εποχής είναι ο ακόλουθος που έχει διατυπωθεί από τον Γ. Μπαλή²⁹: Ως κριτήρια των χρηστών ηθών χρησιμεύουν *«ουχί αι περί ηθικής ατομικάι αντιλήψεις του δικάζοντος ή άλλων ωρισμένου κοινωνικού κύκλου, αλλ'αι ιδέαι του εκάστοτε κατά γενικήν αντίληψιν χρηστώς και εμφρόνως σκεπτομένου κοινωνικού ανθρώπου»*.³⁰ Από τη διατύπωση αυτή προκύπτει: α) Ότι κριτήριο αντιθέσεως στα χρηστά ήθη δεν είναι η ατομική ηθική, δηλαδή αυτή που αναφέρεται στον εσωτερικό άνθρωπο και στοχεύει την τελειοποίησή του, αλλά η κοινωνική ηθική, δηλαδή αυτή που διαμορφώνεται μέσα σε έναν ευρύτερο κύκλο προσώπων.³¹ Έτσι, οι ηθικές αντιλήψεις του εφαρμοστή του Συντάγματος ή των ενδιαφερόμενων προσώπων ή ορισμένων κοινωνικών ομάδων δεν λαμβάνονται υπόψη κατά τη διερεύνηση της έννοιας των χρηστών ηθών. β) Ότι ο δικάζων δικαστής θα εξειδικεύσει τη γενική ρήτρα των χρηστών ηθών με κριτήρια αντικειμενικά και όχι με βάση τις ατομικές του αντιλήψεις περί ηθικής, οι οποίες μπορεί να είναι συντηρητικότερες ή προοδευτικότερες από αυτές του μέσου κοινωνικού ανθρώπου.³² γ) Ότι στην έννοια της κοινωνικής ηθικής περιλαμβάνεται όχι αναγκαία αυτό που εφαρμόζεται σε ορισμένο κοινωνικό κύκλο, μερικές φορές μάλιστα από συνήθεια ή ανάγκη, αλλά αυτό που αναγνωρίζεται μέσα στο συγκεκριμένο κύκλο ως σύμφωνο με την ηθική ή που αποτελεί τη συνισταμένη των αντιλήψεων του χρηστώς και εμφρόνως σκεπτόμενου ανθρώπου μέσα στον κύκλο αυτό.³³

²⁶ Βλ. σχετικά Μπαλής Γ., «Γενικά Αρχαία», παρ. 64

²⁷ Παραράς Πέτρος Ι., «Σύνταγμα 1975-Corpus I, άρθρα 1-50, Νομολογία ΣτΕ, Παρατηρήσεις κατ'άρθρον, Νομοθεσία», Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1985, σελ. 145

²⁸ Αγαλλοπούλου Πηνελόπη Χρ., «Βασικές έννοιες Αστικού Δικαίου», εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2003, σελ. 92 επ.

²⁹ Μπαλής Γ., «Γενικά Αρχαία του Αστικού Δικαίου», 6^η έκδοση, 1951, σελ. 182_ βλ. και ΑΠ 717/1985, Το Σ 1986(12), σελ. 683 -ΑΠ 248/1995, ΝοΒ 45, σελ. 26 επ.-925/1991, ΝοΒ 40, σελ. 225

³⁰ Ράϊκος Αθανάσιος Γ., «Συνταγματικό δίκαιο, Θεμελιώδη δικαιώματα», 2^{ος} τόμος, 2^η έκδοση, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα 2002, σελ. 408 επ. _ 751/1989 ΑΠ (Τμ Α'), ΕΕΝ 1990, τ. 57, σελ. 197-198_

³¹ Γνωμοδοτήσεις Γαζή Α.-Χιωτέλλη Α., Γεωργιάδη Απ., Παπανικολάου Π. και Σταθόπουλου Μ., ΝοΒ 40, σελ. 470 επ., 498 επ., 509 επ.

³² Λιβιεράτος Ξεν. Κ., «Περί της ακυρώσεως των συμβάσεων λόγω συνδρομής των προϋποθέσεων των προβλεπόμενων υπό των άρθρων 178 και 179 Α.Κ.», ΝοΒ 1967(15), σελ. 388

³³ Γεωργιάδης -Σταθόπουλος, «Αστικός Κώδιξ, Κατ'άρθρο ερμηνεία, IV, Ειδικό Ενοχικό(άρθρα 741-946), Δίκαιο και Οικονομία, Π.Ν.Σάκκουλας, σελ. 724 επ.

Όσον αφορά την επίδραση της χριστιανικής ηθικής στην διάπλαση της έννοιας των χρηστών ηθών εδώ οι απόψεις δίστανται. Κατά μια άποψη, η ηθική της Ορθόδοξης Χριστιανικής Εκκλησίας συνιστά προέχον κριτήριο καθορισμού των χρηστών ηθών αφού απ'αυτήν επηρεάζεται ή, τουλάχιστον, τεκμαιρείται ότι επηρεάζεται μεγάλη πλειοψηφία του ελληνικού λαού. Εν προκειμένω αποφασιστική σημασία έχουν μόνο οι ηθικές αντιλήψεις του εκάστοτε λαού και όχι και οι αντιλήψεις του λαού των άλλων Κρατών. Αυτή η άποψη υποστηρίζεται κυρίως στη Γερμανία. Το ζήτημα όμως αυτό αμφισβητείται από πολλούς, που υποστηρίζουν ότι ο ηθικός νόμος περιλαμβάνει όλους τους ηθικούς κανόνες, οι οποίοι είναι κοινό αγαθό όλων των πολιτισμένων λαών. Υπέρμαχος αυτής της απόψεως είναι και ο H.-C. Nipperdey.³⁴

Από την άλλη πλευρά υποστηρίζεται και η άποψη ότι η έννοια των χρηστών ηθών δεν μπορεί να προσδιοριστεί με βάση κάποιον προϋπάρχοντα εξωσυνταγματικό κώδικα ηθικών αξιών, όπως οι περί ηθικής αντιλήψεις της Εκκλησίας ή οι σχετικές διδασκαλίες της Ορθόδοξης Χριστιανικής πίστης, ενόψει του ότι κατά τεκμήριο τις ασπάζονται οι συντριπτικά περισσότεροι Έλληνες. Αν ο συντακτικός νομοθέτης ήθελε να υιοθετήσει έναν τέτοιο κώδικα ηθικών αξιών θα μπορούσε ασφαλώς να το πράξει ευθέως και ρητά. Εφόσον κάτι τέτοιο δεν συνέβη, δεν είναι επιτρεπτή η μέσω της ερμηνείας συνταγματοποίησης, στο σύνολό του και χωρίς παραπέρα κατά περίπτωση εξέτασή του, οποιουδήποτε προϋπάρχοντος κώδικα ή συστήματος. Επομένως η έννοια των χρηστών ηθών είναι εμπειρικά προσδιορίσιμη κατά περίπτωση, ασφαλώς όχι με βάση την υποκειμενική αντίληψη του δικαστή γι'αυτά αλλά με βάση τις κρατούσες κοινωνικές αντιλήψεις. Εξάλλου το ασφαλέστερο κριτήριο για τη διάγνωση των αντιλήψεων του μέσου κοινωνικού ανθρώπου θα μπορούσε να θεωρηθεί πως απορρέει από «τας αξιολογικές παραστάσεις του νομοθέτου, τας συναγομένας εκ των δικαιοκων θεσμών».³⁵

Πάντως αυτό που αποτελεί κοινό στοιχείο μεταξύ όλων των ορισμών που έχουν δοθεί για την έννοια των χρηστών ηθών είναι οι επιταγές της κοινωνικής ηθικής. Εντούτοις στην επιστήμη υπάρχουν αμφιβολίες για το αν η επίκληση των παραγγελμάτων της κοινωνικής ηθικής αρκεί για τη διευκρίνιση της έννοιας των χρηστών ηθών. Έτσι γίνονται προσπάθειες για την ανεύρεση πιο συγκεκριμένων κριτηρίων μεταξύ των οποίων έχουν προταθεί και τα ακόλουθα:³⁶ α) Κατά μια άποψη το πιο πρόσφορο κριτήριο είναι η έννοια της «δημόσιας τάξης», όπως έχει διευκρινιστεί από την επιστήμη κυρίως από στην Α.Κ. 33. Με τον όρο αυτό νοούνται οι θεμελιώδεις αντιλήψεις ηθικού, κοινωνικού,

³⁴ Ράϊκος Αθανάσιος Γ., «Συνταγματικό δίκαιο, Θεμελιώδη δικαιώματα», 2⁰⁵ τόμος, 2¹ έκδοση, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα 2002, σελ. 408 επ.

³⁵ Χρυσόγονος Κ., «Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα», 2¹ έκδοση, αναθεωρημένη και συμπληρωμένη, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα 2002, σελ. 171

³⁶ Λαδάς Π., «Η ακυρότης της δικαιοπραξίας λόγω αντιθέσεως εις τα χρηστά ήθη», 1979, σελ.41 επ.

οικονομικού και πολιτικού χαρακτήρα που απορρέουν από το θετικό δίκαιο.. Η δημόσια τάξη αποτελεί βέβαια κι αυτή γενική ρήτρα, αλλά η αναφορά στις θεμελιώδεις αρχές που απορρέουν από το θετικό δίκαιο, το οικονομικό σύστημα και τη συνταγματική τάξη αποτρέπει τη δυνατότητα να προβάλλει ο δικαστής την υποκειμενική του αντίληψη και παρέχει αντικειμενικά κριτήρια που επιτρέπουν την περισσότερο υπεύθυνη εξειδίκευση της γενικής ρήτρας των χρηστών ηθών. ββ) Κατά μια άλλη άποψη ως χρηστά ήθη πρέπει να νοηθούν, εκτός από τις επιταγές της κρατούσας κοινωνικής ηθικής και οι θεμελιώδεις ηθικές, πνευματικές, πολιτειακές, οικονομικές κ.τ.λ. αντιλήψεις στις οποίες στηρίζεται η κοινωνία μας. Η άποψη αυτή θεωρεί ως περαιτέρω κριτήριο τις αναλλοίωτες αρχές πάνω στις οποίες στηρίζεται η έννομη τάξη ή άλλως τις δικαιοκές αρχές και μόνιμες αξίες που ενυπάρχουν στο δίκαιο. Με τον τρόπο αυτό αποκλείεται το ενδεχόμενο οι επιταγές της ηθικής να αντιστρατεύονται την έννομη τάξη, γιατί η κοινωνική ηθική είναι κάτι πέρα από το θετικό δίκαιο, όχι όμως και αντίθετο αυτού.³⁷

Σε κάθε πάντως περίπτωση, όποιος κι αν είναι ο ακριβής ορισμός που θα δοθεί και το κριτήριο που θα χρησιμοποιηθεί, η επίκληση των χρηστών ηθών δεν μπορεί να αποτελέσει πρόσχημα για την άνωθεν επιβολή συγκεκριμένων προτύπων κοινωνικής συμπεριφοράς, που οδηγούν στην ισοπέδωση της προσωπικότητας καθενός ατόμου. Έτσι οι οποιεσδήποτε αποκλίνουσες συμπεριφορές, εφόσον παραμένουν στην ιδιωτική σφαίρα και δεν αποκτούν δημόσια σημασία δεν μπορούν καταρχήν να αξιολογηθούν υπό το πρίσμα των χρηστών ηθών, ούτε βέβαια να αποτελέσουν αντικείμενο νομοθετικών περιορισμών πάνω σε αυτή τη βάση(δικαίωμα στη διαφορετικότητα).³⁸

---

³⁷ Γεωργιάδης – Σταθόπουλος, «Αστικός Κώδιξ, Κατ’ άρθρο ερμηνεία, IV, Ειδικό Ενοχικό(άρθρα 741-946), Δίκαιο και Οικονομία, Π.Ν.Σάκκουλας, σελ. 724 επ.

³⁸ Χρυσόγονος Κ., «Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα», 2^η έκδοση, αναθεωρημένη και συμπληρωμένη, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα 2002, σελ. 171

6. ΤΑ ΧΡΗΣΤΑ ΗΘΗ ΟΠΩΣ ΑΠΟΤΥΠΩΝΟΝΤΑΙ ΣΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ

α) Η σχετικοποίηση των ατομικών δικαιωμάτων

Τα κοινωνικά δικαιώματα του πολίτη γεννήθηκαν μαζί με το κοινωνικό κράτος δικαίου. Στο φιλελεύθερο κράτος του 19^{ου} αιώνα δεν υπήρχαν αλλά ούτε ήταν δυνατόν να υπάρχουν κοινωνικά δικαιώματα. Ύψιστος σκοπός του φιλελεύθερου κράτους ήταν η εξασφάλιση της ελευθερίας του ανθρώπου.³⁹ Η προσπάθεια δε για τη νομική κατοχύρωση της ελευθερίας του ανθρώπου γέννησε την έννοια του κράτους δικαίου. Οι θεμελιώδεις αρχές του φιλελεύθερου κράτους δικαίου,⁴⁰ δηλαδή η αρχή της νομιμότητας της διοικήσεως, της διακρίσεως των εξουσιών και της ανεξαρτησίας της δικαστικής εξουσίας αντικατοπτρίζουν την προσπάθεια για προστασία του ατόμου από την κρατική αυθαιρεσία.

Το μεγάλο όμως βήμα του φιλελεύθερου κράτους δικαίου για την κατοχύρωση της ατομικής ελευθερίας ήταν η δημιουργία των ατομικών δικαιωμάτων, η γέννηση των οποίων συμπίπτει με τη γέννηση του φιλελεύθερου κράτους δικαίου. Η αναγνώριση των ατομικών δικαιωμάτων είναι ένα από τα στοιχεία που συνεπάγεται νομικούς περιορισμούς στην άσκηση της κρατικής εξουσίας, αποτρεπτικούς της αυθαιρεσίας της. Εδώ δηλαδή η εξουσία λειτουργεί ως αρμοδιότητα: δεν ισχύει ως κρατική θέληση η οποιαδήποτε θέληση των φορέων της εξουσίας, αλλά μόνο εκείνη που εκφράζεται στα πλαίσια των αρμοδιοτήτων τους, δηλαδή σύμφωνα με τους κείμενους, προκαθορισμένους και σταθερούς κανόνες δικαίου που την οριοθετούν ουσιαστικά και διαδικαστικά. Αυτοί δε οι κανόνες δικαίου χαρακτηρίζονται από τη γενικότητα των ρυθμίσεών τους και ισχύουν για όλους.⁴¹

Στις μέρες μας όμως, η αδήριτη ανάγκη, η τυπική ελευθερία και ισότητα μεταξύ των ανθρώπων να μεταβληθεί σε ουσιαστική, οδήγησε στην δημιουργία του κοινωνικού κράτους δικαίου⁴². Άμεσο αποτέλεσμα αυτής της μεταβολής είναι η επέκταση του χώρου της κρατικής δραστηριότητας. Οι σκοποί της κρατικής δραστηριότητας δεν περιορίζονται στην διασφάλιση της ειρήνης, του νόμου και της τάξεως,

³⁹ Λεβέντης Γεώργιος, «Τα κοινωνικά δικαιώματα του πολίτη», Το Σ 1976,σελ. 123 επ.

⁴⁰ Δαγτόγλου Π.Δ., «Ο κοινωνικός περιορισμός των ατομικών δικαιωμάτων», ΝοΒ 1985 (33), σελ. 722

⁴¹ Ένωση Ελλήνων Συνταγματολόγων, «Οι συνταγματικές ελευθερίες στην πράξη», Ά συνέδριο, Αθήνα 13-15 Οκτωβρίου 1983, Εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1986,σελ. 15 επ.

⁴² Βενιζέλος Ευάγγελος Β., «Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, Ι », Εκδ. παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 316

αλλά αποβλέπουν κυρίως στο να καταστήσουν όχι μόνο θεωρητικά αλλά και ουσιαστικά δυνατή την ισότιμη συμμετοχή όλων των πολιτών στην οικονομική, πολιτική και πολιτιστική ζωή, την πλήρη, επομένως ανάπτυξη της προσωπικότητας του ανθρώπου. Στο κοινωνικό κράτος δικαίου η διάκριση και αντίθεση μεταξύ κράτους και κοινωνίας εξαφανίζεται.⁴³

Έτσι λοιπόν, με την θέσπιση και κατοχύρωση των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων προστατεύονται οι πολίτες και καθιερώνεται ένα καθεστώς ελευθερίας. Το καθεστώς ελευθερίας όμως, που διέπει το κοινωνικό κράτος δικαίου δεν είναι πάντως δυνατό να φτάνει μέχρι τέτοιο σημείο ώστε να αναιρεί από αυτό το θεμελιώδες και ειδικό γνώρισμά του ως «μηχανισμού καταναγκασμού», το οποίο αποτελεί και την ουσία κάθε κράτους, ούτε να αλλοιώνει τον πρωταρχικό σκοπό κάθε κρατικής οργανώσεως, που έγκειται στην συντήρηση και στην προστασία αυτής της ίδιας της υπάρξεώς της. Μόνο αν υπάρχει ένα κράτος είναι δυνατόν να αναγνωρίζει την ελευθερία των προσώπων, επί των οποίων ασκείται η εξουσία του.⁴⁴

Επομένως ο νομοθέτης επιτελώντας το νομοπαραγωγικό του έργο καλείται να επιτύχει την ισορροπία μεταξύ ασφάλειας του κράτους και ελευθερίας των πολιτών. Προς τούτο κατοχυρώνει μεν τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, συγχρόνως όμως τα περιορίζει⁴⁵ και τα οριοθετεί,⁴⁶ με αλλά λόγια θέτει κάποια όρια. Στη σύγχρονη εποχή ο νομικός όρος «όρια των ατομικών ελευθεριών ή ατομικών δικαιωμάτων» αποδίδεται, στη νομική φιλολογία, με την έκφραση «σχετικοποίηση ή περιορισμός αυτών».⁴⁷

Με τον όρο λοιπόν, σχετικοποίηση των ελευθεριών νοείται ότι αφενός, ο περιορισμός της κρατικής εξουσίας έναντι των ατόμων, με την αναγνώριση και κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων, δεν είναι απόλυτος, αφετέρου, ότι και οι ελευθερίες που απολαμβάνουν τα άτομα με βάση αυτά τα δικαιώματα δεν είναι επίσης απόλυτες. Σε εφαρμογή αυτού τα Σύντάγματα επιβάλλουν περιορισμούς⁴⁸ στην άσκηση των ατομικών δικαιωμάτων για την πρόληψη των καταχρήσεων, ώστε η

---

⁴³ Λεβέντης Γεώργιος, «Τα κοινωνικά δικαιώματα του πολίτη», Το Σ 1976,σελ. 127 επ.

⁴⁴ Μάνεσης Αριστόβουλος Ι., «Το πρόβλημα της ασφάλειας του κράτους και η ελευθερία», ΕΔΔ 1962 (6), σελ. 5 επ.

⁴⁵ 2733/1988 ΣτΕ, Αρμενόπουλος, 1988, σελ. 1051

⁴⁶ Μάνεσης Αριστόβουλος Ι., «Συνταγματικά Δικαιώματα, ά ατομικές ελευθερίες, πανεπιστημιακές παραδόσεις», δ' έκδοση, Εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1982, σελ.57 επ.

⁴⁷ Βέγλερης Φαίδων Θ., «Τα δικαιώματα του ανθρώπου και οι περιορισμοί τους», Το Σ, 1979(Ε'), σελ. 25 επ. _ Σβώλος Α.Ι.-Βλάχος Γ.Κ., «Το Σύνταγμα της Ελλάδος(Επίμετρο στο Σύνταγμα της Ελλάδος των Α.Ι. Σβώλου-Γ.Κ.Βλάχου), Θεμελιώδη δικαιώματα και ελευθερίες, Το Σύνταγμα της 11 Ιουνίου 1975 και οι νεώτερες διεθνείς εξελίξεις», Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 1979, σελ. 71 επ.

⁴⁸ Ένωση Ελλήνων Συνταγματολόγων, «Οι συνταγματικές ελευθερίες στην πράξη», Ά συνέδριο, Αθήνα 13-15 Οκτωβρίου 1983, Εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1986,σελ. 31 επ.

άσκηση ατομικού δικαιώματος από ένα άτομο να μη δημιουργεί αφόρητη κατάσταση για τα άλλα μέλη της κοινωνίας.⁴⁹

Το ερώτημα που προκύπτει άμεσα από τα ανωτέρω, είναι εάν τα «όρια» ή η «σχετικοποίηση» ή γενικά ο «περιορισμός» των ατομικών ελευθεριών, όρους που θέλει να χρησιμοποιεί η σύγχρονη νομική επιστήμη, είναι πραγματική κατάσταση, δηλαδή συνιστά και πράγματι περιορισμό των ατομικών δικαιωμάτων στα νεότερα κράτη.⁵⁰ Αυτό θα προσπαθήσουμε να διερευνήσουμε στην ανάπτυξη που ακολουθεί.

β) Οριοθέτηση ή περιορισμός;

Οριοθέτηση: Οριοθέτηση ή προσδιορισμός των συνταγματικών δικαιωμάτων είναι ο με διατάξεις δικαίου πραγματοποιούμενος καθορισμός του γενικού τους περιεχομένου. Η οριοθέτηση διακρίνεται σε ειδική και γενική. Ειδική οριοθέτηση είναι ο με ειδικές διατάξεις πραγματοποιούμενος καθορισμός του γενικού περιεχομένου κάθε συγκεκριμένου θεμελιώδους δικαιώματος. Παράλληλα γενική οριοθέτηση είναι ο με γενικές διατάξεις καθορισμός του γενικού περιεχομένου του δικαιώματος.

Κάθε θεμελιώδες δικαίωμα δεν είναι γενικό και αόριστο, αντιθέτως έχει ορισμένο και συγκεκριμένο περιεχόμενο. Αυτή η ίδια η ρύθμιση του θεμελιώδους δικαιώματος συνεπάγεται τη συγκεκριμενοποίησή του. Αν θα μπορούσε σχηματικά κάθε θεμελιώδες δικαίωμα να παρασταθεί με έναν κύκλο, αυτή η χάραξη της περιφέρειας αποτελεί τη συγκεκριμενοποίησή, τον προσδιορισμό του δικαιώματος. Ιδιαίτερης σημασίας είναι το γεγονός ότι η χάραξη της περιφέρειας του γενικού περιεχομένου δεν αποτελεί κατά κυριολεξία «περιορισμό», αλλά προσδιορισμό του δικαιώματος. Ο καθορισμός των προϋποθέσεων και γενικότερα του νομικού περιβάλλοντος μέσα στο οποίο προστατεύεται το δικαίωμα δεν συνιστά περιορισμό αλλά προσδιορισμό. Η οριοθέτηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων αποτελεί έργο του συντακτικού και δευτερευόντως του κοινού νομοθέτη.⁵¹

Περιορισμός: Επειδή ο όρος περιορισμός χρησιμοποιείται από τους περισσότερους συγγραφείς έχουν διατυπωθεί ποικίλοι ορισμοί, μερικοί εκ των οποίων είναι οι ακόλουθοι:

-Περιορισμός του θεμελιώδους δικαιώματος είναι κάθε συρρίκνωση του γενικού του περιεχομένου.

⁴⁹ Γεωργόπουλος Κωνσταντίνος Α., «Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο», 12^η έκδοση, Εκδ. Αντ.Ν Σάκκουλα, 2001, σελ.485 επ.

⁵⁰ Καραγιαννοπούλου-Λελοῦδα Ιωάννα, «Σύγχρονη μορφή των ορίων των ατομικών ελευθεριών», Το Σ 1980, σελ. 568

⁵¹ Δημητρόπουλος Ανδρέας Γ., «Συνταγματικά Δικαιώματα, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου», Τόμος ΙΙΙ, Ι΄ έκδοση, Αθήνα 2004, σελ. 59 επ.

-Περιορισμός του θεμελιώδους δικαιώματος είναι κάθε πολιτειακή πράξη η οποία απαγορεύει ή εμποδίζει ή περιορίζει την πραγμάτωση της ελευθερίας που εμπίπτει στο συνταγματικά καθορισμένο πεδίο προστασίας.⁵²

Σύγκριση των δύο εννοιών/ορθότερη αντιμετώπιση: Με την οριοθέτηση του γενικού περιεχομένου κάθε δικαιώματος, ο νομοθέτης προσδιορίζει ένα συγκεκριμένο νομικό μέγεθος. Σε ορισμένες όμως περιπτώσεις επιτάσσεται η εφαρμογή του γενικού περιεχομένου όχι σε όλο το μήκος και πλάτος του, αλλά ελαττωμένου. Οι περιπτώσεις αυτές συνιστούν περιορισμούς του θεμελιώδους δικαιώματος⁵³. Με αλλά λόγια ο προσδιορισμός έχει χαρακτήρα τακτικό, συνδέεται με αυτήν την ίδια τη φύση του δικαιώματος. Αντίθετα ο περιορισμός έχει έκτακτο χαρακτήρα, δεν εφαρμόζεται σε όλες⁵⁴, αλλά σε ορισμένες μόνο περιπτώσεις.⁵⁵ Άλλως, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι ο περιορισμός έπεται της οριοθέτησης. Πρώτα με βάση το Σύνταγμα, τα δικαιώματα των άλλων, τα χρηστά ήθη και τις λοιπές οριοθετήσεις καθορίζεται το γενικό περιεχόμενο κάθε θεμελιώδους δικαιώματος και στη συνέχεια το δικαίωμα αυτό συρρικνώνεται με βάση περιορισμούς, όπου αυτοί προβλέπονται. Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι ο κοινός νομοθέτης μπορεί να θεσπίσει οριοθετήσεις στα πλαίσια της τακτικής του αρμοδιότητας αλλά δεν μπορεί να επιβάλλει περιορισμούς παρά μόνο όταν τούτου του επιτρέπεται από τον συντακτικό νομοθέτη με εξουσιοδότηση.

Συμπερασματικά, καταλήγουμε στο ότι η οριοθέτηση διαφέρει σημαντικά από τον περιορισμό. Αν και η διάκριση αυτή απαντάται στην επιστήμη, εντούτοις συχνά δεν ακολουθείται πιστά ούτε της αποδίδεται η πρέπουσα σημασία. Η πλειονότητα των συνταγματολόγων αν και υιοθετεί το διαχωρισμό και τη διαφορετική λειτουργία των τριών στοιχείων του άρθρου 5§1 Σ από αλλά στοιχεία, όπως το γενικό συμφέρον, που περιορίζουν κατά κυριολεξία τα δικαιώματα χρησιμοποιεί και εδώ τον όρο περιορισμός. Μεταξύ αυτών και οι Ράϊκος, Τσάτσος, Παραράς, Βέγλερης, Δαγτόγλου, Σκουρή, Γεωργόπουλος.⁵⁶ Μόνο οι

⁵² Τσάτσος Δημήτριος Θ., «Συνταγματικό Δίκαιο, Τόμος Γ΄, Θεμελιώδη Δικαιώματα Ι, Γενικό μέρος», Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1988, σελ.233 επ.

⁵³ 4126/1980 ΣτΕ (Τμ Δ΄), ΤοΣ 1981, τ. 7, σελ. 282-286

⁵⁴ 2209/1977 ΣτΕ (Τμ Γ΄), ΤοΣ 1977, τ. 3, σελ. 636-638

⁵⁵ Δημητρόπουλος Ανδρέας Γ., «Συνταγματικά Δικαιώματα, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου», Τόμος ΙΙΙ, Γ΄ έκδοση, Αθήνα 2004, σελ. 72 επ.

⁵⁶ Ράϊκος Αθανάσιος Γ., «Συνταγματικό δίκαιο, Θεμελιώδη δικαιώματα», 2^{ος} τόμος, 2^η έκδοση, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα 2002_ Τσάτσος Δημήτριος Θ., «Συνταγματικό Δίκαιο, Τόμος Γ΄, Θεμελιώδη Δικαιώματα Ι, Γενικό μέρος», Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1988_ Παραράς Πέτρος Ι., «Σύνταγμα 1975-Corpus Ι, άρθρα 1-50, Νομολογία ΣτΕ, Παρατηρήσεις κατ'άρθρον, Νομοθεσία», Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1985_ Χρυσόγονος Κ., «Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα», 2^η έκδοση, αναθεωρημένη και συμπληρωμένη, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα 2002_ Βέγλερης Φαίδων Θ., «Τα δικαιώματα του ανθρώπου και οι περιορισμοί τους», Το Σ, 1981(Ζ΄)_ Δαγτόγλου Π.Δ., «Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά δικαιώματα», τόμος Β΄, Δεύτερη αναθεωρημένη έκδοση, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2005_ Σκουρή Βασίλειος, «Η συνταγματική αρχή της αναλογικότητας και οι νομοθετικοί περιορισμοί της επαγγελματικής ελευθερίας», ΕλλΔνη 1987 (28)_

Δημητρόπουλος και Παντελής προβαίνουν στην ορθή διάκριση των δύο όρων. Την σαφή διευκρίνιση της διάκρισης εμποδίζει ενδεχομένως η υποκειμενική θεώρηση του όλου θέματος η οποία αντιμετωπίζει με το ίδιο πρίσμα κάθε συγκεκριμενοποίηση της ελευθερίας, είτε πρόκειται για οριοθέτηση είτε για κατά κυριολεξία περιορισμό, θεωρώντας τη μεταξύ τους διάκριση ασήμαντη. Ωστόσο, τόσο η ιδιότητα των χρηστών ηθών ως οριοθέτησης όσο και η γενική τους εφαρμογή, είναι αδιαμφισβήτητη. Γι' αυτό, προκειμένου για την τριαδική ρύθμιση του άρ. 5§1 Σ, είναι ορθότερη η χρήση του όρου οριοθέτηση.⁵⁷

γ) Τα χρηστά ήθη ως γενική οριοθέτηση

1) Η έννοια της γενικής οριοθέτησης και η προβληματική της

Σύμφωνα με όσα αναφέρθηκαν παραπάνω, γίνεται δεκτό ότι τα χρηστά ήθη συνιστούν οριοθέτηση και όχι περιορισμό των συνταγματικών δικαιωμάτων με βάση τον πλέον δόκιμο και ανταποκρινόμενο στην πραγματικότητα όρο.

Οι οριοθετήσεις διακρίνονται σε ειδικές και γενικές. Στις ειδικές οριοθετήσεις ανήκουν καταρχήν οι εννοιολογικές οριοθετήσεις, δηλαδή οι προερχόμενες από τις έννοιες που αποδίδονται με τις χρησιμοποιούμενες στο συνταγματικό κείμενο λέξεις. Ο συντακτικός νομοθέτης χρησιμοποιεί λέξεις οι οποίες έχουν συγκεκριμένο σημασιολογικό εύρος και περιεχόμενο. Ο κοινός νομοθέτης μπορεί στο πλαίσιο της γενικής ρυθμιστικής του αρμοδιότητας να καθορίζει τις νομικές αυτές έννοιες παρέχοντας ορισμούς ή με άλλο τρόπο. Δεν είναι επομένως απαραίτητη ειδική εξουσιοδότηση γιατί καλύπτεται από τη γενική νομοθετική αρμοδιότητα του κοινού νομοθέτη, αρκεί βέβαια ο ορισμός που δίνεται να είναι σύμφωνος με το Σύνταγμα.⁵⁸

Αντίθετα προς την ειδική, προβλήματα εμφανίζει η γενική οριοθέτηση των συνταγματικών δικαιωμάτων.⁵⁹ Αμφισβητείται δηλαδή αυτή η ίδια η υπόστασή της, το ζήτημα αν το Σύνταγμα εκτός από τις ειδικές οριοθετήσεις που προβλέπει για κάθε συγκεκριμένο θεμελιώδες δικαίωμα περιέχει επίσης και γενικές οριοθετήσεις, εφαρμοζόμενες σε όλα τα δικαιώματα.

Γεωργόπουλος Κωνσταντίνος Α., «Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο», 12^η έκδοση, Εκδ. Αντ.Ν Σάκκουλα, 2001

⁵⁷ Όπου στην ανάπτυξη που ακολουθεί χρησιμοποιείται ο όρος «περιορισμός» αυτό γίνεται καθαρά για λόγους ευκολίας. Ορθή είναι η χρήση του όρου «οριοθέτηση»

⁵⁸ Δημητρόπουλος Ανδρέας Γ., «Συνταγματικά Δικαιώματα, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου», Τόμος III, Γ' έκδοση, Αθήνα 2004, σελ. 59 επ.

⁵⁹ Τσάτσος Δημήτριος Θ., «Συνταγματικό Δίκαιο, Τόμος Γ', Θεμελιώδη Δικαιώματα I, Γενικό μέρος», Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1988, σελ. 261 επ.

Επί αυτού του θέματος οι απόψεις δίστανται. Κατά μια άποψη οι γενικές οριοθετήσεις εφαρμόζονται αφενός μεν στα λεγόμενα «ανεπιφύλακτα» δικαιώματα αφετέρου στα «περιορισμένα». Και στις δύο περιπτώσεις εφαρμόζονται παρά το ότι δεν επαναλαμβάνονται λεκτικά στις ειδικές διατάξεις. Στην δεύτερη περίπτωση εφαρμόζονται επιπλέον των προβλεπόμενων ειδικών οριοθετήσεων.

Η αντίθετη άποψη υποστηρίζει ότι δεν επιτρέπεται διασταλτική ερμηνεία των περιορισμών των ατομικών δικαιωμάτων. Αντιθέτως, οι περιορισμοί αυτοί θα πρέπει να ερμηνεύονται στενά. Με άλλα λόγια να εφαρμόζονται μόνο στις διατάξεις όπου ρητώς και σαφώς αναφέρονται. Ακόμη, δεν επιτρέπεται η αναλογία, η εφαρμογή δηλαδή των περιορισμών ενός ατομικού δικαιώματος σε κάποιο άλλο για το οποίο και δεν προβλέπονται. Γίνεται επιπλέον δεκτό ότι σε περίπτωση αμφιβολίας ως προς τι εάν ένα ατομικό δικαίωμα περιορίζεται ή ως προς την έκταση του περιορισμού το τεκμήριο μιλά κατά του περιορισμού ή κατά του μεγαλύτερου περιορισμού.⁶⁰

Η άποψη αυτή θεμελιώνεται στην επικουρική σχέση του αρ. 5§1 Σ με τα επιμέρους θεμελιώδη δικαιώματα, υπό την έννοια ότι η διάταξη αυτή δεν κατοχυρώνει ένα γενικό υπέρ-δικαίωμα που ισχύει παράλληλα με κάθε ειδικό δικαίωμα αλλά, εφαρμόζεται μόνο στις περιπτώσεις που δεν κατοχυρώνονται ειδικά ατομικά δικαιώματα (βλ. σχετικά, Δαγτόγλου, Γραικός, Χρυσόγονος).

Ως επιχείρημα εξ αντιδιαστολής χρησιμοποιείται κι το ότι αν ο νομοθέτης ήθελε να επεκτείνει την εφαρμογή της τριαδικής οριοθέτησης του αρ. 5§1 Σ και στα υπόλοιπα δικαιώματα θα όριζε τούτο ρητά όπως έκανε και στην περίπτωση του άρθρου 13§2 Σ.

Από τις αντιτιθέμενες αυτές απόψεις, ορθή είναι η κρατούσα στη θεωρία αλλά και στη νομολογία άποψη, η οποία δέχεται τη γενική οριοθέτηση των συνταγματικών δικαιωμάτων. Οι γενικές οριοθετήσεις πρέπει με σαφήνεια να προκύπτουν από το Σύνταγμα και αποτελούν θεμελιώδεις κανόνες της συνολικής έννομης τάξης.

Γενικές οριοθετήσεις προβλέπονται στα άρθρα 5§1 και 25 του Συντάγματος και είναι: α) τα δικαιώματα των άλλων, β) το Σύνταγμα, γ) τα χρηστά ήθη⁶¹, δ) η απαγόρευση της καταχρηστικής άσκησης και ε) η κοινωνική οριοθέτηση. Στη συνέχεια θα εξετάσουμε το άρθρο 5§1 Σ, στο οποίο αναφέρονται ρητά τα χρηστά ήθη και θα εξετάσουμε αναλυτικά τις αντιτιθέμενες στη θεωρία και τη νομολογία απόψεις για την έκταση της γενικής οριοθετήσεως των χρηστών ηθών μέσω της εξ αντιδιαστολής παρουσίας των επιχειρημάτων κάθε πλευράς.

---

⁶⁰ Δαγτόγλου Π.Δ., «Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά δικαιώματα», τόμος Α', Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2005. Ραΐκος Αθανάσιος Γ., «Συνταγματικό δίκαιο, Θεμελιώδη δικαιώματα», 2^{ος} τόμος, 2^η έκδοση, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα 2002, σελ. 174

⁶¹ 3827/1997 ΣτΕ (Ολ)

2) Η ρύθμιση του άρθρου 5§1 Σ

Αξιολογή είναι η καινοτομία του Συντάγματος του 1975 που θέσπισε ρητά δύο «γενικές αρχές», οι οποίες διέπουν το σύστημα των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Πρόκειται για τα άρθρα 2 παρ. 1 και 5 παρ. 1 του Συντάγματος.⁶² Το άρθρο 2§1 Σ κατοχυρώνει το σεβασμό και την προστασία της αξίας του ανθρώπου ως πρωταρχική υποχρέωση της πολιτείας. Το άρθρο 5§1 του Σ συμπληρώνει⁶³ τη διάταξη του άρθρου 2§1 Σ και ορίζει ότι «καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας, εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη»⁶⁴.

Ανάλογη διάταξη με αυτή του άρθρου 5§1 Σ δεν περιέλαβαν τα προηγούμενα ελληνικά Συντάγματα, με την εξαίρεση των δικτατορικών συνταγμάτων του 1968 και 1973 (άρθρο 9§1). Η διάταξη αυτή καθόσον αφορά την ελευθερία ανάπτυξεως της προσωπικότητας υπό τον τριπλό περιορισμό, επανέλαβε σχεδόν αμετάβλητη τη διάταξη του άρθρου 2§1 του Θεμελιώδους Νόμου της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας⁶⁵, ενώ κατά το υπόλοιπο τμήμα το αναφερόμενο στο δικαίωμα συμμετοχής στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας πάρθηκε από το άρθρο 3§2 του Συντάγματος της Ιταλίας.⁶⁶

Με το εν λόγω άρθρο κατοχυρώνεται η προσωπική ελευθερία ως μητρικό δικαίωμα⁶⁷ και ως δυνατότητα αυτοκαθορισμού και αυτοδιάθεσης, αλλά με δύο μορφές: μια θετική, στην παρ. 1 που καθιερώνει το δικαίωμα για ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας και μια αρνητική στην παρ. 3, που θεσπίζει τη κυρίως προσωπική ελευθερία, επαναλαμβάνοντας τη σχετική διάταξη των προγενέστερων ελληνικών Συνταγμάτων.

Στην παρ.1 του άρ. 5 του Σ, όπως προαναφέρθηκε, προστατεύεται η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας. Ως προσωπικότητα νοείται εδώ «το σύνολο των ιδιοτήτων, ικανοτήτων και καταστάσεων, που αφενός μεν προκύπτουν από την υπόσταση του ανθρώπου ως έλλογου και συνειδητού όντος, αφετέρου δε εξατομικεύουν ένα συγκεκριμένο

⁶² Ένωση Ελλήνων Συνταγματολόγων, «Οι συνταγματικές ελευθερίες στην πράξη», Α συνέδριο, Αθήνα 13-15 Οκτωβρίου 1983, Εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1986, σελ. 16 επ.

⁶³ Γεωργόπουλος Κωνσταντίνος Λ., «Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο», 12^η έκδοση, Εκδ.Αντ.Ν.Σάκκουλα, 2001, σελ. 509 επ.

⁶⁴ 925/1991 ΑΠ (Τμ Α'), ΝοΒ 1992, τ. 40, σελ.551-558

⁶⁵ «Καθένας έχει το δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας, εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα άλλων και δεν παραβιάζει τη συνταγματική τάξη ή τον ηθικό νόμο»

⁶⁶ «Είναι καθήκον της Δημοκρατίας(του Κράτους) να παραμερίσει όλα τα εμπόδια οικονομικής και κοινωνικής φύσεως, που περιορίζοντας πραγματικά την ελευθερία και ισότητα των πολιτών, παρακαλύδουν την πλήρη ανάπτυξη της προσωπικότητας και την ενεργό συμμετοχή όλων των εργαζομένων στην πολιτική, οικονομική και κοινωνική οργάνωση της Χώρας»

⁶⁷ 2235/1979 ΣτΕ (Τμ Δ'), ΤοΣ 1980, τ. 6, σελ.182-183-1475/2002 ΑΠ (Β'1)

πρόσωπο». ⁶⁸ Η προσωπικότητα με την ως άνω έννοια έχει μια σειρά από επιμέρους εκφάνσεις ή εκδηλώσεις, όπως η επαγγελματική και οικονομική ελευθερία, που προστατεύονται ομοίως ⁶⁹.

Είναι πρόδηλο ότι η απεριόριστη κατοχύρωση γενικά της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας θα μπορούσε να καταλήξει στην αναρχία και στην αυθαιρεσία. Την απαραίτητη λοιπόν οριοθέτησή της επιχειρεί το Σύνταγμα μέσω της τριάδας των περιορισμών του άρθρου 5§1: Μη προσβολή των δικαιωμάτων των άλλων, μη παραβίαση του ίδιου του Συντάγματος και των χρηστών ηθών ⁷⁰.

Κατά μία άποψη οι δύο πρώτοι περιορισμοί τέμνονται, αφού δικαιώματα καθιερώνει και το ίδιο το Σύνταγμα. Άρα, προκειμένου να αποφευχθεί η ταυτολογία, θα πρέπει να συμπεράνουμε ότι και στις δύο περιπτώσεις ο περιορισμός εκτείνεται πέρα από το σημείο αυτό της τομής, πέρα δηλαδή από τα συνταγματικά δικαιώματα. Έτσι η αναφορά στα δικαιώματα των άλλων πρέπει να θεωρηθεί ότι περιλαμβάνει και όσα δικαιώματα δεν είναι κατοχυρωμένα από το Σύνταγμα αλλά από την κοινή νομοθεσία. ⁷¹ Περαιτέρω η αναφορά στο Σύνταγμα υπονοεί κυρίως τις οργανωτικές διατάξεις του, δηλαδή πρώτιστα την άσκηση της νομοθετικής αρμοδιότητας. Συνεπώς ως όριο του άρ. 5§1 Σ τίθεται όχι μόνο το ίδιο το τυπικό Σύνταγμα, αλλά και οι νόμοι που έχουν παραχθεί σύμφωνα με αυτό. ⁷² Την τριάδα των περιορισμών του άρ 5§1 Σ ολοκληρώνει η αναφορά στα χρηστά ήθη με την έννοια που αναπτύχθηκε σε άλλο σημείο της παρούσας εργασίας.

Ο Θεοδόσης στο άρθρο του « Χρηστά ήθη και Σύνταγμα» ⁷³ προχωρεί ακόμη παραπέρα και υποστηρίζει ότι λανθασμένα γίνεται λόγος για τριάδα περιορισμών του δικαιώματος ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας. Κατ'αυτόν τα δικαιώματα των άλλων για να συνιστούν περιορισμό και να μπορούν να τύχουν συνταγματικής προστασίας, θα πρέπει να πηγάζουν στο Σύνταγμα ή στα χρηστά ήθη. Στην ουσία, λέει, πρόκειται για περιορισμούς περιορισμών και όχι για πρόσθετους περιορισμούς αν και η αναφορά στα χρηστά ήθη (ή στον ηθικό νόμο ⁷⁴ αντίστοιχα) συνονθυλεύει επικίνδυνα τη συνταγματική νομιμότητα.

⁶⁸ Χρυσόγονος Κ., «Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα», 2^η έκδοση, αναθεωρημένη και συμπληρωμένη, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα 2002, σελ. 168_ Μάνεσης Αριστόβουλος Ι., «Συνταγματικά Δικαιώματα, ά ατομικές ελευθερίες, πανεπιστημιακές παραδόσεις», δ' έκδοση, Εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1982, σελ. 116 επ.

⁶⁹ ΠολΠρΘεσ 16923/2003, Αρμεν. 2004 Α', 58_ ΤριμΕφΘεσ 1114/2003, Αρμεν. Α', 2004, τ. 58, σελ. 133-134_ 3878/1979 ΣτΕ (Τμ Δ'), ΤοΣ 1980, τ. 6, σελ. 376-377

⁷⁰ ΜονΠρΧαλκ 145/2003, Αρμενόπουλος, Β', 2004, τ. 58, σελ. 1134-1139

⁷¹ Δαγτόγλου Π.Δ., «Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά δικαιώματα», τόμος Β', Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2005, σελ. 1338

⁷² Χρυσόγονος Κ., «Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα», 2^η έκδοση, αναθεωρημένη και συμπληρωμένη, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα 2002, σελ. 169

⁷³ Θεοδόσης Γεράσιμος, «Χρηστά ήθη και Σύνταγμα», Κριτική Επιθεώρηση 1999, σελ. 55 επ.

⁷⁴ Το άρθρο 5§1 Σ αντικατέστησε τον όρο «ηθικός νόμος» του άρ. 2§1 του Θεμελιώδους Νόμου της Βόννης με τον όρο «χρηστά ήθη». Την αντικατάσταση αυτή πρότεινε ο βουλευτής Γ.Α. Μαγκάκης με την ακόλουθη αιτιολογία: «Η έκφραση ο «ηθικός νόμος» είναι ασφαλώς πολύ ωραία, αλλά φοβούμαι ότι θα μας δημιουργήσει ενδεχομένως προβλήματα. Γιατί ο ηθικός νόμος, ως γνωρίζετε καλύτερα από

Αναφορικά με τα χρηστά ήθη έχει υποστηριχτεί η άποψη ότι συνιστά επιφύλαξη νόμου διότι δεν πρόκειται για προσυνταγματικό ή υπερσυνταγματικό δίκαιο, αλλά για ηθικές αντιλήψεις, τις οποίες προσδιορίζουν οι εκάστοτε ισχύοντες(κυρίως ποινικοί) νόμοι, μέσα όμως στα όρια του Συντάγματος⁷⁵. Σύμφωνα με τον Τσάτσο μάλιστα, πρόκειται για ρητή επιφύλαξη αφού διατυπώνεται ως εξής: «εφόσον δεν προσβάλλει τα...και τα χρηστά ήθη».⁷⁶ Κατά την ορθότερη όμως άποψη, και για τα χρηστά ήθη ο συντακτικός νομοθέτης δεν παρέχει εξουσιοδότηση στον κοινό νομοθέτη να εισάγει, είτε ορίζοντας την έννοια των χρηστών ηθών, είτε με οποιονδήποτε άλλο συναφή τρόπο, νέες οριοθετήσεις ή περιορισμούς των θεμελιωδών δικαιωμάτων.⁷⁷ Η γενική ρήτρα των χρηστών ηθών αποσκοπεί στην αποτροπή κάθε ανήθικης άσκησης θεμελιώδους δικαιώματος. Δεσμεύει κατά συνέπεια τον κοινό νομοθέτη, ο οποίος δεν μπορεί με το κοινό δίκαιο να επιτρέψει την αντίθετη προς τα χρηστά ήθη άσκηση κάποιου δικαιώματος. Εντούτοις αν και δεν υπάρχει ειδική επιφύλαξη νόμου⁷⁸, εννοιολογικές πτυχές και μερικότερες πλευρές των χρηστών ηθών υπάγονται αναμφισβήτητα στην γενική ρυθμιστική αρμοδιότητα του κοινού νομοθέτη.

Τα προβλήματα από την εν λόγω διάταξη αρχίζουν κυρίως από την εξέταση της νομικής της φύσεως. Ο επιτακτικός χαρακτήρας και η άμεση ισχύς της διατάξεως του άρθρου 2§1 του Θεμελιώδους Νόμου της Βόννης, από την οποία προέκυψε και η αντίστοιχη ελληνική, είναι ενόψει και της διατάξεως 1§3 αυτού αυτονόητοι. Αμφίβολο είναι μόνο το ζήτημα, αν η διάταξη περιλαμβάνει ένα θεμελιώδες δικαίωμα ή απλώς έναν κανόνα του αντικειμενικού συνταγματικού δικαίου. Η κρατούσα στη θεωρία και στη νομολογία γνώμη λύνει το ζήτημα αυτό υπό την πρώτη έννοια.⁷⁹

Στην ελληνική έννομη τάξη το πρόβλημα δεν αντιμετωπίζεται ενιαία. Κατά μία άποψη το άρθρο 5§1 Σ θεσπίζει έναν κανόνα δικαίου άμεσης ισχύος και μάλιστα καθιερώνει ένα αυτοτελές θεμελιώδες δικαίωμα. Οι υποστηρικτές αυτής της απόψεως επικαλούνται την απόφαση 10/1982

μένα, είναι φαινόμενο και της ηθικής αυτονομίας του ανθρώπου. Είναι υποκειμενικός και επομένως κάποιος μπορεί να επικαλέσθαι κάποια ώρα τον ιδικό του ηθικό νόμο. Και θα είναι πράγματι ο δικός του ηθικός νόμος. Επομένως εδώ θέλουμε να πούμε κάτι άλλο όταν εννοούμε τον κοινωνικό ηθικό νόμο, που στη γλώσσα μας αποδίδεται με τον όρο «χρηστά ήθη» και χρησιμοποιείται άλλωστε και παραπάνω στο άρθρο 4. Θα πρότεινα λοιπόν και για την ακριβολογία αλλά και για την πρόληψη τυχόν προβλημάτων, να αντικατασταθούν οι λέξεις τον «ηθικόν νόμον» με τις λέξεις χρηστά ήθη». Βλ. Πρακτικά των Συνεδριάσεων των Υποεπιτροπών, Μαγκάκης Γ.Α., σελ 418 επ.

⁷⁵ Δαγτόγλου Π.Δ, ό.π., σελ 1339_ ΣτΕ 2422/1985 (Τμ Δ'), Το Σ 1986/86

⁷⁶ Τσάτσος Δημήτριος Θ., «Συνταγματικό Δίκαιο, Τόμος Γ', Θεμελιώδη Δικαιώματα Ι, Γενικό μέρος», Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1988, σελ. 267

⁷⁷ Δημητρόπουλος Ανδρέας Γ., «Συνταγματικά Δικαιώματα, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου», Τόμος ΙΙΙ, Ι' έκδοση, Αθήνα 2004, σελ. 64

⁷⁸ Βλάχος Γ.Κ., «Η επιφύλαξη του νόμου και τα θεμελιώδη δικαιώματα στο Ελληνικό Σύνταγμα της 11^{ης} Ιουνίου 1975», ΕΔΔ 1982

⁷⁹ Ράϊκος Αθανάσιος Γ., «Συνταγματικό δίκαιο, Θεμελιώδη δικαιώματα», 2^{ος} τόμος, 2^η έκδοση, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα 2002, σελ.317 επ.

του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου, η οποία θεώρησε ως αυτονόητο τον επιτακτικό χαρακτήρα της διατάξεως και συγκεκριμένα ,δέχτηκε, ότι αυτή καθιερώνει ένα δικαίωμα του πολίτη να συμμετέχει στην πολιτική ζωή της χώρας. Τον επιτακτικό χαρακτήρα της διατάξεως εν γένει θεώρησε ως αυτονόητο και η πάγια νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας.⁸⁰ Υπέρ της εδώ υποστηριζόμενης γνώμης συνηγορούν η θέση της διατάξεως στο τμήμα περί των θεμελιωδών δικαιωμάτων και ,προπαντός, η διατύπωση αυτής.(«Έκαστος δικαιούται...»). Η γνώμη αυτή επικρατεί στην επιστήμη και γίνεται δεκτή μεταξύ άλλων και από τους Ράικο⁸¹, Χρυσόγονο⁸², Δαγτόγλου⁸³. Στο ίδιο πλαίσιο, μη αποδεχόμενος την άποψη ότι το άρ. 5§1 Σ συνιστά γενική κατευθυντήρια αρχή και ερμηνευτικό κανόνα, αλλά αυτοτελές δικαίωμα, κινείται και ο Γ. Θεοδόσης.⁸⁴

Υποστηρίζεται όμως και η αντίθετη άποψη. Σύμφωνα με τον Μάνεση, η διάταξη του αρ 5§1 Σ δεν μπορεί να θεμελιώσει από μόνη της αξίωση της κρατικής εξουσίας για αποχή, συμμετοχή ή παροχή δεδομένου ότι είναι υπερβολικά γενική και αόριστη. Με αλλά λόγια, δεν θεσπίζεται ένα πρόσθετο αυτοτελές δημόσιο δικαίωμα, αλλά μία γενική αρχή, κατευθυντήρια για τον νομοθέτη και ένας ερμηνευτικός κανόνας για τη διοίκηση και τα δικαστήρια. Κατά τον Μάνεση η εν λόγω διάταξη αξιοποιείται μόνο σε συνδυασμό με κάποια άλλη διάταξη, του Συντάγματος ή της κοινής νομοθεσίας.⁸⁵

Και σ' αυτό το σημείο τίθεται το ζήτημα της πρακτικής σημασίας και εφαρμογής της εν λόγω διάταξης σε σχέση με τις λοιπές διατάξεις του Συντάγματος που μπορεί να χαρακτηριστεί με τον όρο «επικουρική». Είναι αυτονόητο ότι το ζήτημα αυτό δημιουργείται μόνο για εκείνους, οι οποίοι θεωρούν τη διάταξη ως ένα θεμελιώδες δικαίωμα. Αντίθετα, για εκείνους, που αποκρούουν το χαρακτήρα αυτής ως γνήσιου δικαιώματος(Μάνεσης), υπάρχουν μόνο τα επιμέρους θεμελιώδη δικαιώματα, που κατοχυρώνονται από τις άλλες διατάξεις περί των ατομικών δικαιωμάτων. Κατ' αυτούς το άρ.5§1 αξιοποιείται μόνο σε συνδυασμό με κάποια άλλη διάταξη. Και αυτοί χρησιμοποιούν τον όρο "επικουρική εφαρμογή" αλλά με διαφορετική έννοια.

---

⁸⁰ Παραράς Πέτρος Ι., «Σύνταγμα 1975-Corpus I, άρθρα 1-50, Νομολογία ΣτΕ, Παρατηρήσεις κατ' άρθρον, Νομοθεσία», Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήναι-Κομοτηνή, 1985, σελ. 122 επ-υποστηρίζει τον επιτακτικό χαρακτήρα της διατάξεως

⁸¹ Ράϊκος Αθανάσιος Γ., «Συνταγματικό δίκαιο, Θεμελιώδη δικαιώματα», 2^{ος} τόμος, 2^η έκδοση, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα 2002, σελ.317 επ.

⁸² Χρυσόγονος Κ., «Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα», 2^η έκδοση, αναθεωρημένη και συμπληρωμένη, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα 2002,σελ. 165 επ.

⁸³ Δαγτόγλου Π.Δ., «Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά δικαιώματα», τόμος Β', Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή,2005, σελ.1333 επ.

⁸⁴ Θεοδόσης Γεράσιμος, «Χρηστά ήθη και Σύνταγμα», Κριτική Επιθεώρηση 1999, σελ.52

⁸⁵ Μάνεσης Αριστόβουλος Ι., «Συνταγματικά Δικαιώματα, ά ατομικές ελευθερίες, πανεπιστημιακές παραδόσεις», δ' έκδοση, Εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1982, σελ. 119

Η διάταξη έχει, κατά την κρατούσα γνώμη⁸⁶, γενικό χαρακτήρα⁸⁷ κατ'αντίθεση με τις λοιπές διατάξεις, οι οποίες έχουν καταρχήν ειδικό χαρακτήρα. Με άλλες λέξεις, η διάταξη είναι γενική, ενώ οι άλλες διατάξεις είναι καταρχήν ειδικές. Έτσι, η διάταξη κατοχυρώνει ένα γενικό θεμελιώδες δικαίωμα, ενώ οι άλλες διατάξεις προστατεύουν ορισμένα θεμελιώδη δικαιώματα, που αποτελούν περιπτώσεις εφαρμογής αυτού(ειδικά θεμελιώδη δικαιώματα). Κατ'ακολουθία, οι ειδικές διατάξεις περί των θεμελιωδών δικαιωμάτων επικρατούν απέναντι στη γενική διάταξη του άρ. 5§1. Με άλλα λόγια, η γενική διάταξη έχει επικουρικό ή συμπληρωματικό χαρακτήρα απέναντι στις άλλες διατάξεις. Εφαρμόζεται, δηλαδή μόνο όπου το Σύνταγμα δεν περιέχει ειδικές διατάξεις. Η ταυτόχρονη επίκλησή της μαζί με ειδικές συνταγματικές διατάξεις είναι ερμηνευτικά περιττή και επομένως εσφαλμένη. Εδώ, βρίσκεται και η διαφορά στην απόδοση του όρου «επικουρική» μεταξύ των δύο αντίπαλων πλευρών.

Αναφορικά με τα δύο σημεία που προηγήθηκαν κρατούσα και ορθότερη φαίνεται να είναι η άποψη που δεν δέχεται το επιχείρημα ότι η διάταξη του άρθρου 5§1 Σ ως γενική, υποχωρεί έναντι των άλλων διατάξεων των θεμελιωδών δικαιωμάτων ως ειδικών ούτε επίσης το επιχείρημα a contrario από την ειδική αναφορά των χρηστών ηθών στο άρθρο 13§2 Σ. Η άποψη αυτή συνάδει και υποστηρίζει την αποδοχή των χρηστών ηθών ως γενικής οριοθέτησης. Δηλαδή τα χρηστά ήθη ως γενική οριοθέτηση ισχύουν και οριοθετούν όλα τα θεμελιώδη δικαιώματα και όχι μόνο αυτά στα οποία αναφέρονται ρητά.

3) Η ρύθμιση του άρθρου 13§2 Σ

Με το άρθρο 13§2 κατοχυρώνεται το δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας⁸⁸. Θρησκευτική ελευθερία είναι η ελευθερία του ατόμου να πρεσβεύει οποιοδήποτε θρήσκευμα και να εκδηλώνει με εξωτερικές ενέργειες την πίστη του αυτή.⁸⁹ Το Σύνταγμα κατοχυρώνει την ελευθερία της θρησκείας ως αντικειμενικό κανόνα δικαίου και ως ατομικό δικαίωμα. Με την αντικειμενική της μορφή η θρησκευτική ελευθερία ταυτίζεται με την ανεξιθρησκεία, με την αρχή δηλαδή κατά την οποία είναι ελεύθερη και ανεκτή οποιαδήποτε πίστη σε οποιοδήποτε δόγμα. Η θρησκευτική ελευθερία παρέχει στο άτομο τη νομική δυνατότητα να πιστεύει και να λατρεύει οποιοδήποτε δόγμα, αναλύεται δηλαδή στην

⁸⁶ Δαγτόγλου, ό.π., σελ. 47 επ.

⁸⁷ ΕφΘεσ 1433/2003 Αρμενόπουλος, Β', 2003, τ.57, σελ.1439-1441_10168/1982 ΕφΑθ, ΝοΒ 1983, Α', τ. 31, σελ.242-245

⁸⁸ Βλέπε όμως και 17115/1988 ΜονΠρΑθ (Ασφ.Μ.)

⁸⁹ Γεωργόπουλος Κωνσταντίνος Α., «Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο», 12^η έκδοση, Εκδ.Αντ.Ν Σάκκουλα, 2001, σελ. 558 επ.

ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης και την ελευθερία της λατρείας(χωρίς βέβαια η συνταγματική της κατοχύρωση να αποτελεί λόγο άρνησης εκπλήρωσης των υποχρεώσεων, π.χ. άρ. 13§4). Με άλλα λόγια η θρησκευτική ελευθερία και θρησκευτική ισότητα αποτελούν τα μητρικά θεμελιώδη δικαιώματα του κοινωνικού χώρου από τα οποία πηγάζουν τα μερικότερα θρησκευτικά συνταγματικά δικαιώματα, μεταξύ των οποίων η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης και η ελευθερία της λατρείας.⁹⁰

Η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης κατοχυρώνεται στην παρ. 1 του άρθρου 13 Σ. Θρησκευτική συνείδηση είναι η ενδιάθετη πίστη και η εξωτερική της προς οποιοδήποτε δόγμα για την υπόσταση του θείου.

Η ελευθερία της λατρείας κατοχυρώνεται στην παρ. 2 του άρθρου 13 του Σ, που ορίζει ότι «Κάθε γνωστή θρησκεία είναι ελεύθερη και τα σχετικά με τη λατρεία της τελούνται ανεμπόδιστα υπό την προστασία των νόμων. Η άσκηση της λατρείας δεν επιτρέπεται να προσβάλλει τη δημόσια τάξη ή τα χρηστά ήθη. Ο προσηλυτισμός απαγορεύεται». Η λατρεία⁹¹ αποτελεί μορφή ανθρώπινης συμπεριφοράς, σύνολο μερικότερων ενεργειών του ανθρώπου, οι οποίες κατά την αντίληψη του ενεργούντος και σύμφωνα με το δόγμα στο οποίο πιστεύει εκδηλώνουν την πίστη τους προς το θείο. Όπως φαίνεται η ελευθερία της λατρείας έχει συνταγματικά αποχωριστεί και αυτονομηθεί από την γενικότερη θρησκευτική ελευθερία, ενώ, μαζί με τον προσηλυτισμό, είναι οι μόνες από τις μερικότερες μορφές θρησκευτικής ελευθερίας που ρυθμίζονται ειδικά από τον συντακτικό νομοθέτη. Ο συντακτικός νομοθέτης λοιπόν, αναφέρεται ειδικά στην ελευθερία της λατρείας, την οποία αφενός την προστατεύει και αφετέρου θέτει όρια στην άσκησή της.

Καταρχήν, σύμφωνα με το Σύνταγμα, η τέλεση της λατρείας θα πρέπει να αναφέρεται σε γνωστή θρησκεία. Δεν προστατεύεται συνεπώς συνταγματικά η λατρεία των μη γνωστών θρησκειών. Γνωστή είναι κάθε φανερή θρησκεία, δηλαδή κάθε θρησκεία που είναι προσιτή σε όποιον θέλει να την γνωρίσει, που έχει φανερά δόγματα και σκοπούς και σκοπούς, φανερή οργάνωση και τρόπους λατρείας Αντίθετα δεν είναι γνωστή θρησκεία που δόγματα απόκρυφα ή αόρατη οργανωτική δομή και ιεραρχία ή προϋποθέτει μύηση.⁹² Γνωστή θρησκεία δεν είναι επομένως εκείνη που είναι ευρύτερα γνωστή στο κοινό, ή στις αρχές, αλλά εκείνη που μπορεί να είναι γνωστή στον καθένα, εκείνη την οποία ο καθένας μπορεί να γνωρίσει. Κατά έναν άλλο ορισμό, γνωστή θρησκεία είναι αυτή που έχει φανερά δόγματα και λατρεία που δεν αντιβαίνει στην

⁹⁰ Δημητρόπουλος Ανδρέας Γ., «Συνταγματικά Δικαιώματα, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου», Τόμος III, Γ' έκδοση, Αθήνα 2004, σελ. 184 επ.

⁹¹ Σγουρίτσας Χρ., «Η ελευθερία της λατρείας και οι συνταγματικοί περιορισμοί της», EEN 1954 (21), σελ. 361 επ.

⁹² Κονιδάρης, «Εγχειρίδιο Εκκλησιαστικού Δικαίου»

έννομη τάξη, τη δημόσια τάξη, την κοινή ηθική, που δεν είναι μυστική ή αθέμιτη εταιρεία.⁹³

Το άρθρο 13§2 Σ ορίζει και ότι «...τα σχετικά με τη λατρεία της τελούνται ανεμπόδιστα υπό την προστασία των νόμων». Ο νομοθέτης ακολουθώντας τη συνταγματική επιταγή θεσπίζει τα ποινικά αδικήματα επιβουλής της θρησκευτικής ειρήνης, δηλαδή την κακόβουλη βλασφημία(άρ. 198 Π.Κ.), την καθύβριση θρησκευμάτων(άρ. 199 Π.Κ.) και την διατάραξη θρησκευτικών συναθροίσεων(άρ. 200 Π.Κ.), επίσης την διακεκριμένη κλοπή πράγματος προορισμένου για θρησκευτική λατρεία(άρ. 374 Α Π.Κ.),, την αντιποίηση της άσκησης υπηρεσίας λειτουργού της Ορθόδοξης ή άλλης γνωστής θρησκείας(άρ. 176 αριθ. 2 Π.Κ.) και την χρήση στολής ή διακριτικού σημείου θρησκευτικού λειτουργού χωρίς δικαίωμα(άρ. 176 Π.Κ.). Ενδεχομένως, στις ως άνω περιπτώσεις να είναι δυνατή η προστασία μέσω των άρθρων 914 και 1108 Α.Κ.

Στο β' εδάφιο του άρθρου 13§2 Σ, ορίζεται ότι «Η άσκηση της λατρείας δεν επιτρέπεται να προσβάλλει τη δημόσια τάξη ή τα χρηστά ήθη». Αυτό σημαίνει ότι η εξωτερική της θρησκευτικής συνειδήσεως δεν θα πρέπει να προσκρούει στις δύο αυτές γενικές ρήτρες. Το όριο των χρηστών ηθών, ακόμη κι αν δεν αναφερόταν ρητά εν λόγω διάταξη, θα εξακολουθούσε να ισχύει και να δεσμεύει την άσκηση της λατρείας, ακριβώς διότι τα χρηστά ήθη συνιστούν γενική οριοθέτηση. Αυτή η συνταγματική επιταγή αποσκοπεί στο να προστατέψει από άτομα ή λειτουργούς που εκμεταλλευόμενοι την πίστη προβαίνουν σε εκδηλώσεις που αντίκεινται στις αντιλήψεις του μέσου συνετού ανθρώπου. Πάντως, για τους λόγους που αναφέρθηκαν και ανωτέρω δεν θα πρέπει να ταυτίζουμε τη ρήτρα των χρηστών ηθών με τα δόγματα της Ορθόδοξης Χριστιανικής πίστης, διότι έτσι αποκλείουμε κάθε άλλη θρησκεία, πλην της επικρατούσας.⁹⁴

δ) Οι περιορισμοί των «περιορισμών»

Οι περιορισμοί των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων δεν είναι κι αυτοί από την πλευρά τους ανέλεγκτοι και απεριόριστοι.⁹⁵ Τα όριά τους καθορίζονται από γενικές αρχές, οι οποίες απορρέουν από το ίδιο το Σύνταγμα και έχουν υποστεί επεξεργασία από τη θεωρία και τη

⁹³ Σαρίπολος Ν., «Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου», Γ', Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1987, σελ. 346

⁹⁴ Χρυσόγονος, ό.π., σελ. 233

⁹⁵ Μάνεσης Αριστόβουλος Ι., «Το πρόβλημα της ασφάλειας του κράτους και η ελευθερία», ΕΔΔ 1962 (6), σελ. 10

νομολογία, τους λεγόμενους «περιορισμούς των περιορισμών»,⁹⁶ που αναπτύσσονται συνοπτικά παρακάτω:

1) Ο αντικειμενικός και απρόσωπος χαρακτήρας: Οι περιορισμοί των συνταγματικών δικαιωμάτων πρέπει να έχουν αντικειμενικό και απρόσωπο χαρακτήρα και ιδίως να μην εισάγουν διακρίσεις που θα αντέβαιναν στην συνταγματική αρχή της ισότητας.⁹⁷ Παρόμοιες διατυπώσεις συναντούμε συχνά και στη νομολογία των ελληνικών δικαστηρίων, από αρκετές μάλιστα δεκαετίες.⁹⁸

Πάντως η χρησιμότητα της αρχής αυτής είναι σχετική. Η διάκριση μεταξύ απρόσωπου κανόνα και ατομικής ή συγκεκριμένης ρύθμισης είναι δυσχερής, αν εξαιρεθούν κάποιες κραυγαλέες περιπτώσεις «φωτογραφικών» ρυθμίσεων, όπου τα πρόσωπα ή οι περιπτώσεις καθορίζονται είτε ονομαστικά είτε με διατύπωση προσχηματικά μόνο γενική και αφηρημένη. Θα μπορούσε πάντως να ειπωθεί ότι, εάν η απαίτηση να έχουν οι περιορισμοί των ατομικών ιδίως δικαιωμάτων αντικειμενικό και απρόσωπο χαρακτήρα εξαντλούνταν στη γενική και αφηρημένη διατύπωση της περιοριστικής ρύθμισης, θα είχε περιορισμένη σημασία δεδομένου, ότι και «φωτογραφικές» ατομικών περιπτώσεων διατάξεις μπορούν να διατυπωθούν φραστικά με τέτοια διατύπωση, χωρίς να χάνουν για αυτό το λόγω τον ατομικό τους χαρακτήρα. Αφού όμως η απαίτηση αυτή αφορά το περιεχόμενο των περιοριστικών διατάξεων, αποτελεί απλή επανάληψη της επιταγής του άρθρου 4 παρ. 1 Σ(αρχή της ισότητας) και επομένως δεν εισάγει νέο, ιδιαίτερο «περιορισμό των περιορισμών».

2) Η δικαιολόγηση από λόγους γενικού συμφέροντος⁹⁹: Συχνά συναντούμε στη νομολογία των δικαστηρίων μας την παραδοσιακή διατύπωση ότι οι περιορισμοί των ατομικών κυρίως δικαιωμάτων οφείλουν, εκτός των άλλων, να «δικαιολογούνται εξ αποχρώντων λόγων γενικότερου δημοσίου ή κοινωνικού συμφέροντος»¹⁰⁰

Θα μπορούσε κανείς να υποθέσει ότι πρόκειται για άλλον ένα περιορισμό των περιορισμών των δικαιωμάτων αυτών. Από τις δικαστικές αποφάσεις προκύπτει ότι αυτό σε λίγες μόνο περιπτώσεις ευσταθεί.¹⁰¹ Συνηθέστερη είναι η χρησιμοποίηση της έννοιας του γενικού συμφέροντος ή παρεμφερών εκφράσεων για να δικαιολογηθεί αντίθετα η επιβολή περιορισμών¹⁰². Οι πιο συνηθισμένες χρήσεις του όρου, όπως φαίνονται από τη νομολογία, μπορούν να διακριθούν σε τρεις κατηγορίες: Πρώτο, το γενικό συμφέρον χρησιμοποιείται ενίοτε ως *obiter*

⁹⁶ Χρυσόγονος Κώστας Γ., «Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα», Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1998,σελ81 επ.

⁹⁷ Μάνεσης, «Ατομικές ελευθερίες», ό.π., σελ. 76-77

⁹⁸ ΣτΕ 138/1930(Ολ),ΣτΕ 2112/1963(Ολ), ΝοΒ 1964,σελ 827 επ. _ΑΠ 183/1967, ΝοΒ 1967, σελ. 893 επ. _ΑΠ 778/1971, ΝοΒ 1972, σελ. 485 επ. _ΣτΕ 2102/1981, ΝοΒ 1984, σελ. 361

⁹⁹ 4590/1976 ΣτΕ (Τμ Γ'), ΤοΣ 1977, τ. 3, σελ.163-164_ 547/1991 ΣτΕ (Τμ Δ')

¹⁰⁰ ΣτΕ 2112/1984, ΤοΣ 1985, σελ. 63 επ.

¹⁰¹ ΣτΕ 475/1989, Το Σ 1989, σελ. 133 επ. _ΣτΕ 664/1990, ΕλλΔνη 1991, σελ. 897

¹⁰² 2040/1977 ΣτΕ (Ολ), ΤοΣ 1977, τ. 3, σελ. 457-458

dictum ή ενδεχομένως ως υπόδειξη προς το νομοθέτη και/ή τη διοίκηση¹⁰³. Δεύτερο, συχνότατα η αναφορά στο γενικό συμφέρον υποκαθιστά την απαιτούμενη αιτιολογία της απόφασης. Τρίτο, η επίκληση του γενικού συμφέροντος λειτουργεί σε ορισμένες περιπτώσεις ως άλλοθι για τη συγκάλυψη της αντισυνταγματικότητας περιορισμών οι οποίοι προσβάλλουν ατομικά δικαιώματα¹⁰⁴.

Το «γενικό συμφέρον» αναφέρεται στο άρθρο 17 Σ ως άμεσος συνταγματικός περιορισμός. Σε καμία όμως περίπτωση δεν μπορεί να γίνει δεκτός ως γενική επιφύλαξη σε όλα τα συνταγματικά δικαιώματα γιατί τότε θα τα υποβάθμιζε σε μέσα, εργαλεία στη διάθεση της πολιτείας.

Η συχνή εντούτοις αναγωγή των δικαστηρίων μας στην έννοια του γενικού συμφέροντος, παρά και τις συνεχείς επικρίσεις της θεωρίας, θα μπορούσε ίσως να δικαιολογηθεί από τη συνειδητή ή όχι προσπάθεια του δικαστή να βρει ιδεολογικά ερείσματα για τον έλεγχο της συνταγματικότητας.

3) Η αρχή της αναλογικότητας: Η αρχή αυτή αναγνωρίστηκε ρητά από τη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας από το 1984, ενώ υπονοούνταν και σε παλιότερες αποφάσεις. Συμπυκνώνεται στην απαίτηση «οι εκ μέρους του νόμου και της διοικήσεως επιβαλλόμενοι περιορισμοί εις την άσκηση των ατομικών δικαιωμάτων να είναι μόνον οι αναγκαίοι και να συνάπτονται προς τον υπό του νόμου επιδιωκόμενον σκοπόν»¹⁰⁵

Η αρχή της αναλογικότητας με άλλα λόγια επιβάλλει να υπάρχει μεταξύ του συγκεκριμένου μέτρου και του επιδιωκόμενου νόμιμου σκοπού εύλογη σχέση. Τα επιμέρους στοιχεία που συνθέτουν την αρχή είναι τρία. Πρώτον, η καταλληλότητα, που σημαίνει ότι το λαμβανόμενο μέτρο πρέπει να είναι κατάλληλο για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού. Δεύτερον η αναγκαιότητα, δηλαδή το μέτρο οφείλει να συνεπάγεται τα λιγότερα δυνατά βάρη για τον ιδιώτη και το κοινό και τέλος, η αναλογικότητα υπό τη στενή έννοια. Δηλαδή, τα μειονεκτήματα που επιφέρει το μέτρο δεν επιτρέπεται να υπερσκελίζουν τα πλεονεκτήματα.¹⁰⁶ Κατά μία άποψη στην Ελλάδα δεν πρέπει να θεωρηθεί επιτρεπτός ο έλεγχος της αναλογικότητας *stricto sensu*¹⁰⁷, αλλά και αυτό αμφισβητείται.

Η αρχή της αναλογικότητας πάντως σε αντίθεση π.χ. με την αρχή της ισότητας, δεν είναι συνταγματικός κανόνας με αυτοτελές περιεχόμενο,

¹⁰³ ΣτΕ 150/1990, ΝοΒ 1991, σελ. 142_ ΣτΕ 906/1995, Το Σ 1996, σελ. 512

¹⁰⁴ ΑΠ 211/1992, ΕλλΔνη 1995, σελ. 57_ ΑΠ 140/1993, ΝοΒ 1994, σελ. 183_ ΣτΕ 1545/1995, ΤοΣ 1995, σελ. 897

¹⁰⁵ ΣτΕ 2112/1984, ΤοΣ 1985, σελ. 63 επ.

¹⁰⁶ Σκουρής Βασίλειος, «Η συνταγματική αρχή της αναλογικότητας και οι νομοθετικοί περιορισμοί της επαγγελματικής ελευθερίας», ΕλλΔνη 1987 (28), σελ. 773 επ.

¹⁰⁷ Χρυσόγονος Κώστας Γ., «Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα», Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1998, σελ. 92

ώστε να μπορεί να αποτελέσει μόνη της κριτήριο ελέγχου των νομοθετικών επιλογών. Η αρχή αυτή προκύπτει από την ίδια την ουσία των ατομικών δικαιωμάτων, αφού η αξίωση σεβασμού της ελευθερίας που κατοχυρώνουν αυτά έναντι του κράτους εμπεριέχει εννοιολογικά την απαγόρευση ακατάλληλων και υπέρμετρων, μη αναγκαίων περιορισμών. Συνεπώς χρησιμεύει απλώς για τον καθορισμό του επιτρεπτού ορίου των περιορισμών.

4) Ο απαραβίαστος πυρήνας του δικαιώματος: Οι περιορισμοί των συνταγματικών δικαιωμάτων οφείλουν να μη θίγουν την ουσία ή τον πυρήνα τους. Η θεωρία του πυρήνα του δικαιώματος είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη, αλλά και ιδιαίτερα γενική και αόριστη.¹⁰⁸ Βασίζεται στην αντίληψη, ότι κάθε δικαίωμα αποτελείται από ένα σκληρό πυρήνα του οποίου δεν είναι δυνατός ο περιορισμός, χωρίς αυτό να σημαίνει την ανατροπή, την κατάργηση αυτού τούτου του δικαιώματος. Δεν προτείνει όμως τα κριτήρια προσδιορισμού του πυρήνα. Πάντως η εν λόγω αρχή κατά την κρατούσα άποψη συνιστά περιορισμό των περιορισμών. Εξαιρέση από την προστασία του πυρήνα των συνταγματικών δικαιωμάτων θα πρέπει βέβαια να γίνει δεκτή στις περιπτώσεις όπου ο ίδιος ο συντακτικός νομοθέτης συνάγεται ότι θέλησε να διατηρήσει θεσμούς ή διατάξεις του κοινού δικαίου που προσβάλλουν τον πυρήνα συγκεκριμένου δικαιώματος.

7.ΤΑ ΧΡΗΣΤΑ ΗΘΗ ΟΠΩΣ ΑΠΟΤΥΠΩΝΟΝΤΑΙ ΣΤΟ ΑΣΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Στον Αστικό μας Κώδικα, όπως και στους Αστικούς Κώδικες της Δυτικής Ευρώπης, περιέχονται οι λεγόμενοι αόριστοι κανόνες¹⁰⁹: καλή πίστη, χρηστά ήθη, ηθική και ανήθικη αιτία, ηθικό καθήκον, ευπρέπεια, δίκαιη κρίση, ηθική βλάβη. Αυτοί οι αόριστοι κανόνες επιφέρουν την επιβολή του ηθικού κανόνος επί των διατάξεων του Α.Κ. Ειδικώς η έννοια των χρηστών ηθών απαντάται σε αρκετά άρθρα του Α.Κ. τα οποία παρουσιάζονται παρακάτω:

α) Άρθρο 33 Α.Κ.

Σύμφωνα με το άρθρο 33 Α.Κ., που έχει τίτλο επιφύλαξη δημοσίας τάξεως, «διάταξη αλλοδαπού δικαίου δεν εφαρμόζεται, αν η εφαρμογή

¹⁰⁸ Δημητρόπουλος Ανδρέας Γ., «Συνταγματικά Δικαιώματα, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου», Τόμος III, Γ' έκδοση, Αθήνα 2004, σελ. 77

¹⁰⁹ Κωστάρας Γεώργιος Ε., «Έννοια και εφαρμογή του άρθρου 178 Α.Κ.», ΕΕΝ 1960(27), σελ. 840

της προσκρούει στα χρηστά ήθη ή γενικά στη δημόσια τάξη». Η εν λόγω διάταξη αναφέρεται σε αλλοδαπό δίκαιο το οποίο εφαρμόζεται στην Ελλάδα σύμφωνα με τους κανόνες του Ιδιωτικού Διεθνούς Δικαίου¹¹⁰. Οι κανόνες αυτοί πηγάζουν από το εσωτερικό δίκαιο, αλλά και από διεθνή σύμβαση ή διεθνές έθιμο ή γενικώς παραδεδεγμένη αρχή που αναγνωρίζεται από τα πολιτισμένα κράτη.¹¹¹

Δεν μας ενδιαφέρει αν το εφαρμοστέο αλλοδαπό δίκαιο προσκρούει αυτό καθαυτό στην ημεδαπή δημόσια τάξη, αλλά αν η συγκεκριμένη εφαρμογή του στην Ελλάδα προσκρούει σ' αυτήν.

Η εκτίμηση για το αν η εφαρμογή μίας διάταξης αλλοδαπού δικαίου προσκρούει στα χρηστά ήθη ή γενικά στη δημόσια τάξη πρέπει να γίνεται αυτεπαγγέλτως από το δικαστή βάσει αντικειμενικών κριτηρίων. Η σχετική κρίση των δικαστηρίων της ουσίας ελέγχεται από τον Άρειο Πάγο.

Το γεγονός ότι το ελληνικό δίκαιο περιέχει διάταξη όμοια με αυτή του αλλοδαπού δεν αποκλείει την αντίθεση της εφαρμογής της τελευταίας προς την ελληνική δημόσια τάξη και τα χρηστά ήθη που επικρατούν στην Ελλάδα. Ακόμη, το ότι ο εφαρμοστέος αλλοδαπός κανόνας δεν αντίκειται σε ορισμένη ελληνική διάταξη δεν σημαίνει ότι η εφαρμογή του δεν προσκρούει στην ελληνική έννομη τάξη. Σε περίπτωση αντίθεσης, η αλλοδαπή διάταξη δεν θα εφαρμοστεί. Άρα, η βιοτική σχέση θα μείνει αρρυθμιστη, κι αν αυτό δεν είναι ανεκτό, θα ρυθμιστεί από άλλη διάταξη του ίδιου εφαρμοστέου δικαίου. Αν ούτε αυτό είναι δυνατό, το ημεδαπό δίκαιο θα κληθεί να δώσει την τελική λύση.

β) Άρθρο 178 Α.Κ.

Το άρθρο 178 Α.Κ. ορίζει ότι «δικαιοπραξία που αντιβαίνει στα χρηστά ήθη είναι άκυρη»¹¹². Με το εν λόγω άρθρο περιορίζεται η συμβατική ελευθερία. Η γενική αυτή διάταξη έχει σκοπό να καλύψει όλες τις περιπτώσεις δικαιοπραξιών, οι οποίες από πλευράς περιεχομένου αποδοκιμάζονται από την έννομη τάξη, καθώς περιπτωσιολογική ρύθμισή τους είναι αδύνατη. Για να το επιτύχει αυτό ο νομοθέτης, χρησιμοποιεί τη γενική ρήτρα των χρηστών ηθών. Επομένως, για να κριθεί μια δικαιοπραξία ως ανήθικη, θα πρέπει να εξειδικευθεί η έννοια των χρηστών ηθών, προς τα οποία η δικαιοπραξία αντιβαίνει.¹¹³

Όπως αναφέρθηκε και σε άλλο σημείο της εργασίας, τα χρηστά ήθη συνιστούν αόριστη νομική έννοια, το περιεχόμενο της οποίας πρέπει να

¹¹⁰ 360/1970 ΑΠ (Τμ Γ'), ΝοΒ 1970, τ. 18, σελ.1161-1163

¹¹¹ Κρίστης, «Ιδιωτικό Διεθνές Δίκαιο», σελ. 396-399

¹¹² 1117/1990 ΕφΑθ

¹¹³ Σχετικά με την έννοια των χρηστών ηθών στην Α.Κ. 178 βλ. ΑΠ 826/1989 ΕΕΝ 57, σελ. 244 και ΑΠ 751/1989 ΕΕΝ 57, σελ. 197_826/1989 ΑΠ (Τμ Α'), ΕΕΝ 1990, τ. 57, σελ.244-245

αποσαφηνιστεί. Η έννοια των χρηστών ηθών ανταποκρίνεται σε ιδέα σχηματιζόμενη «εκ της θεωρητικής χρηστοηθείας του δικαστού». Όπως όμως γίνεται αντιληπτό το περί της ιδέας αυτής κριτήριο ποικίλλει από δικαστή σε δικαστή διότι είναι εξ ολοκλήρου υποκειμενικό.¹¹⁴ Γι' αυτό δεν ενδιαφέρουν οι προσωπικές αντιλήψεις του δικαστή, ο οποίος αντιθέτως πρέπει να αποφανθεί με κριτήρια αντικειμενικά ενόψει των ειδικών συνθηκών που περιβάλλουν τη δικαιοπραξία και των αντιλήψεων περί κοινωνικής ηθικής που επικρατούν σε ορισμένο τόπο, χρόνο και κύκλο συναλλασσομένων. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στην εξόχως εμπειριστατωμένη υπ' αριθμόν 18273/1965 απόφαση του Πρωτοδικείου Αθηνών (εισηγητής ο κ. Αλκιβιάδης Τσιτσιάς): «Προς διαγνωσιν εάν δικαιοπραξία τις προσκρούει εις τα χρηστά ήθη εξετάζεται ουχί μεμονομένως το κινήσαν αυτήν αίτιον ή οι υποκειμενικοί αυτής σκοποί, αλλά το σύνολον¹¹⁵ των συνοδευουσών αυτήν συνθηκών και περιστάσεων, χρησιμευόντος ως κριτηρίου ουχί των περί ηθικής αντιλήψεως του δικάζοντος ή άλλου ορισμένου κοινωνικού συνόλου, αλλά των ιδεών του εκάστοτε κατά την γενικήν αντίληψιν χρηστώς και εμφρόνως σκεπτομένου ανθρώπου¹¹⁶, μη ταυτιζόμεναι δε προς τας απλώς συνήθειας¹¹⁷ ή προς τας απαιτήσεις της κοινωνικής ευπρέπειας ή συμπεριφοράς αίτινες διαπλάσσονται εκ κοινωνικών ή άλλων λόγων»¹¹⁸. Βεβαίως το εν λόγω κριτήριο είναι αρκετά ασαφές και δεν διευκολύνει τη διαλεύκανση της κρίσιμης έννοιας. Γι' αυτό ίσως βοηθούν περισσότερο προς την κατεύθυνση αυτή οι θεμελιώδεις αρχές και αξιολογήσεις που διέπουν το θετικό δίκαιο και απορρέουν κυρίως από τη συνταγματική τάξη. Το δεύτερο αυτό κριτήριο είναι χρήσιμο κυρίως στο πλαίσιο των δικαιοπραξιών της συναλλακτικής ζωής, ενώ το πρώτο στο πλαίσιο των δικαιοπραξιών του οικογενειακού δικαίου.

Είναι αυτονόητο ότι η έννοια των χρηστών ηθών μεταβάλλεται με την πάροδο του χρόνου και τη συνακόλουθη εξέλιξη της κοινωνικής ηθικής και των θεμελιωδών αρχών. Κατά την κρατούσα άποψη για τον προσδιορισμό της ανηθικότητας κρίσιμος θεωρείται ο χρόνος συζήτησης της υπόθεσης στο δικαστήριο, γιατί αφενός ο δικαστής κρίνει με βάση το δίκαιο που ισχύει κατά το χρόνο της κρίσης του και αφετέρου το δίκαιο δεν μπορεί να αναγνωρίζει τις έννομες συνέπειες μίας δικαιοπραξίας, η οποία, μολονότι κατά το χρόνο κατάρτισής της δεν προσέκρουε στα χρηστά ήθη, με τις σύγχρονες αντιλήψεις κρίνεται ως αντίθετη σε αυτές.¹¹⁹

¹¹⁴ Λιβιεράτος Ξεν. Κ., «Περί της ακυρώσεως των συμβάσεων λόγω συνδρομής των προϋποθέσεων των προβλεπόμενων υπό των άρθρων 178 και 179 του Α.Κ.», ΝοΒ 1967 (15), σελ. 387 επ.

¹¹⁵ 1021/1969 ΕφΑθ(Τμ Β'), ΝοΒ 1970, τ. 18, σελ. 571-572

¹¹⁶ ΟΛΑΠ 2/1991, ΕλλΔνη 32, σελ. 747_ΑΠ 826/1989, ΕλλΔνη 31, σελ. 1237_ΑΠ 211/1980, ΝοΒ 28, σελ. 1483

¹¹⁷ 1086/1953 ΕφΑθ, ΕΕΝ 1953, τ. 20, σελ.349

¹¹⁸ Λιβιεράτος Ξεν. Κ., ό.π., σελ 388

¹¹⁹ Γεωργιάδης Απόστολος Σ., «Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου», Τρίτη έκδοση, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2002, σελ. 468 επ.

Με βάση τα παραπάνω κριτήρια προσδιορισμού της έννοιας των χρηστών ηθών, οι περιπτώσεις ανήθικων δικαιοπραξιών έχουν καταταγεί από τη θεωρία και τη νομολογία στις ακόλουθες κατηγορίες¹²⁰, οι οποίες όμως δεν είναι και απόλυτα διακριτές μεταξύ τους: α) Δικαιοπραξίες με περιεχόμενο την τήρηση ορισμένης ανήθικης ή πολύ περισσότερο παράνομης συμπεριφοράς ή με αντικείμενο κάποια παροχή η οποία απαγορεύεται από το νόμο, β) Δικαιοπραξίες με τις οποίες επιδιώκεται ο εξαναγκασμός, έστω και έμμεσος, ενός προσώπου σε ορισμένη πράξη ή παράλειψη, γ) Δικαιοπραξίες με τις οποίες δεσμεύεται υπέρμετρα η ελευθερία του προσώπου, δ) Δικαιοπραξίες με τις οποίες επιδιώκονται ή ικανοποιούνται σκοποί που είτε αποδοκιμάζονται από την έννομη τάξη είτε είναι επιζήμιοι για το κοινωνικό σύνολο και ε) Δικαιοπραξίες με τις οποίες ο συμβαλλόμενος, που τελεί σε σχέση εξουσίασης ή εξάρτησης από τον άλλο συμβαλλόμενο παραιτείται από δικαιώματα ενδοτικού δικαίου ή αναλαμβάνει επαχθείς υποχρεώσεις, εφόσον η κατάρτιση των δικαιοπραξιών αυτών είναι αποτέλεσμα του εξαναγκασμού που υφίσταται ο πρώτος συμβαλλόμενος λόγω της σχέσης εξουσίασης ή εξάρτησης.

Δεν υπάγονται στη διάταξη του άρθρου 178 Α.Κ.: α) δικαιοπραξίες που αποσκοπούν στην καταδολίευση των δανειστών και ρυθμίζονται από τις διατάξεις των άρθρων 939-946 του Α.Κ., β) δικαιοπραξίες εκ δόλου και γ) δικαιοπραξίες αφηρημένες ή αναιτιώδεις.

Η αντίθεση πάντως στα χρηστά ήθη μπορεί να προκύπτει είτε από το περιεχόμενο της δικαιοπραξίας είτε από τον συνδυασμό περιεχομένου, σκοπού και ελατηρίων του δικαιοπρακτούντος, ανεξάρτητα από το αν ο τελευταίος γνωρίζει ή όχι την αντίθεση στα χρηστά ήθη¹²¹.

Η αντίθεση του περιεχομένου της δικαιοπραξίας στα χρηστά ήθη υπόκειται στον έλεγχο του ΑΠ¹²² και συνεπάγεται την απόλυτη ακυρότητά της η οποία μάλιστα μπορεί να προταθεί σε οποιοδήποτε σημείο της δίκης σύμφωνα με το άρθρο 160 του Κ.Πολ.Δ. από οποιονδήποτε έχει έννομο συμφέρον. Η ακυρότητα αυτή μπορεί να είναι και μερική, οπότε εφαρμόζεται η Α.Κ. 181. Η ανηθικότητα πλήττει καταρχήν μόνο την υποσχετική δικαιοπραξία. Η εκποιητική είναι κατά κανόνα «ηθικώς άχρωμη» και η τύχη της κρίνεται ανάλογα με τον χαρακτήρα της ως αιτιώδους ή αφηρημένης.

γ) Άρθρο 179 Α.Κ.

¹²⁰ Αγαλλοπούλου Πηνελόπη Χρ., «Βασικές έννοιες Αστικού Δικαίου», εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2003, σελ. 158

¹²¹ ΑΠ 1366/1979, ΝοΒ 28, σελ. 769

¹²² 326/1974 ΑΠ (Τμ. Α'), ΝοΒ 1974, τ. 22, σελ. 1297-1298_110/2005 ΕφΠειρ

Το άρθρο 179 Α.Κ. ρυθμίζει δύο ειδικότερες περιπτώσεις της κατ'άρθρον 178 ανήθικης δικαιοπραξίας. Αυτή που δεσμεύει υπέρμετρα την ελευθερία του προσώπου (άρθρο 179 περ. α') και την αισχροκερδή δικαιοπραξία (άρθρο 179 περ. β').

Η Α.Κ. 179 περ. α' προβλέπει την ακυρότητα της δικαιοπραξίας που δεσμεύει υπέρμετρα την ελευθερία του προσώπου¹²³. Ως ελευθερία εννοείται κάθε δικαίωμα και ευχέρεια, η οποία αναγνωρίζεται από την έννομη τάξη ή έστω ασκείται νομίμως εντός αυτής. Στην έννοια της ελευθερίας περιλαμβάνονται επίσης όλα τα ατομικά δικαιώματα που κατοχυρώνονται από το Σύνταγμα. Ως δέσμευση εννοείται τόσο ο αποκλεισμός όσο και κάθε είδους περιορισμός της νόμιμης άσκησης της ελευθερίας και πραγμάτωσης του περιεχομένου της.

Το υπέρμετρο της δέσμευσης κρίνεται ενόψει όλων των συγκεκριμένων περιστάσεων, ιδίως δε της διάρκειας της δέσμευσης, του σκοπού που εξυπηρετεί η δέσμευση, της παροχής και εν γένει των ωφελειών που αποκομίζει το πρόσωπο εις βάρος του οποίου προβλέπεται η δέσμευση καθώς και της οικονομικής ή διαπραγματευτικής κατωτερότητας του ίδιου προσώπου. Κατά την εκτίμηση αυτή θα ληφθούν επίσης υπόψη τα εκατέρωθεν συμφέροντα των συμβαλλομένων.

Αν μετά την εξέταση των ως άνω στοιχείων διαπιστωθεί η υπέρμετρη δέσμευση της ελευθερίας του προσώπου τότε η δικαιοπραξία είναι άκυρη. Για την ακυρότητα αυτή ισχύουν τα ίδια με την ακυρότητα του άρθρου 178 Α.Κ. που προαναφέρθηκαν. Στην περίπτωση όμως που από ακυρότητα πάσχει μόνο κάποιος όρος της δικαιοπραξίας και ο όρος αυτός επιβλήθηκε από τον ισχυρότερο συμβαλλόμενο εις βάρος του ασθενεστερού, ο ισχυρότερος συμβαλλόμενος δεν πρέπει να μπορεί να επικαλεστεί την ακυρότητα της όλης δικαιοπραξίας, σύμφωνα με την ΑΚ 181, διότι κάτι τέτοιο θα προσέκρουε στην ΑΚ 281.

Ειδική κατηγορία ανήθικων δικαιοπραξιών αποτελούν και οι αισχροκερδείς δικαιοπραξίες. Αισχροκερδής, σύμφωνα με την Α.Κ. 179 περ. β', είναι η δικαιοπραξία με την οποία εκμεταλλεύεται κάποιος την ανάγκη, την κουφότητα ή την απειρία του άλλου και επιτυγχάνει έτσι να συνομολογήσει ή να πάρει για τον εαυτό του ή για τρίτον, για κάποια παροχή, περιουσιακά ωφελήματα που κατά τις περιστάσεις βρίσκονται σε φανερή δυσαναλογία προς τη παροχή. Από τη διάταξη προκύπτει ότι αισχροκερδείς δικαιοπραξίες μπορούν να είναι μόνο συμβάσεις με περιουσιακό χαρακτήρα¹²⁴ και μάλιστα αμφοτεροβαρείς ή ατελώς ετεροβαρείς, διότι μόνο σ' αυτές υπάρχει ανταλλαγή παροχών.¹²⁵

Για να υπαχθεί μία δικαιοπραξία στη ρύθμιση του άρθρου 179 Α.Κ., πρέπει να συντρέχουν κατά το χρόνο σύναψης της συμβάσεως κάποιες

¹²³ Τούσης Ανδρέας Χρ., « Η έννοια των χρηστών ηθών- Συμβολή εις την ερμηνείαν των Γεν. Αρχών του Αστ. Κώδικος», ΕΕΝ 1956(23), σελ. 226 επ.

¹²⁴ ΕφΘεσ 3329/1991 Αρμ 46, σελ 348

¹²⁵ ΕφΘεσ 2488/1998, ΕλλΔνη 35, σελ. 1295(η Α.Κ. 179 δεν εφαρμόζεται στις ετεροβαρείς συμβάσεις)

προϋποθέσεις¹²⁶. Καταρχήν θα πρέπει να υπάρχει προφανής δυσαναλογία μεταξύ παροχής και αντιπαροχής που κρίνεται κατά το χρόνο κατάρτισης της δικαιοπραξίας. Κάτι τέτοιο συντρέχει, όταν υποπίπτει αμέσως στην αντίληψη του λογικού ανθρώπου που έχει πείρα των σχετικών συναλλαγών και όταν υπερβαίνει το μέτρο κατά το οποίο είναι λογικό και κοινωνικά αποδεκτό να αποκομίζει κανείς όφελος εις βάρος κάποιου άλλου. Επίσης η δυσαναλογία αυτή θα πρέπει να οφείλεται στην ανάγκη, στην κουφότητα ή στην απειρία ενός από τους συμβαλλομένους. Ανάγκη είναι η κατάσταση ενός προσώπου που βρίσκεται σε άμεσο και πραγματικό κίνδυνο, η αντιμετώπιση του οποίου είναι ανεπίδεκτη αναβολής. Κουφότητα είναι η ελαφρότητα ή απερισκεψία, εξαιτίας της οποίας ο συμβαλλόμενος δεν μπορεί να εκτιμήσει τη σημασία και τις συνέπειες των πράξεών του και η οποία μπορεί να οφείλεται σε διάφορους λόγους, κυρίως όμως στη διανοητική του κατάσταση. Απειρία είναι η έλλειψη πείρας για τη ζωή και τις συναλλαγές, ακόμη κι αν αναφέρεται σε συγκεκριμένο τομέα. Τέλος, ο αντισυμβαλλόμενος θα πρέπει να εκμεταλλεύτηκε αυτή την ανάγκη, κουφότητα ή απειρία και να επωφεληθήκε από αυτήν για να επιτύχει τη δυσανάλογη παροχή.

Η ακυρότητα και της αισχροκερδούς δικαιοπραξίας¹²⁷ είναι απόλυτη. Επομένως μπορεί να την επικαλεστεί και ο ίδιος ο αισχροκερδής¹²⁸, εκτός αν η επίκληση της ακυρότητας αποτελεί υπό τις συγκεκριμένες συνθήκες κατάχρηση δικαιώματος. Επίσης, λαμβάνεται υπόψη αυτεπαγγέλτως και από το δικαστήριο, εφόσον προβληθούν τα συγκεκριμένα πραγματικά περιστατικά.

δ) Άρθρο 281 Α.Κ.

Η άσκηση του δικαιώματος, δηλαδή η συμπεριφορά του δικαιούχου η τείνουσα εις την πραγμάτωση του περιεχομένου αυτού, δεν επιτρέπεται απεριορίστως. Η σύγχρονη αντίληψη του δικαίου ως κοινωνικού φαινομένου και οι κοινωνιστικές τάσεις της σύγχρονης εποχής συνέβαλαν, ώστε να μετριαστεί ο άκρατος ατομιστικός χαρακτήρας του δικαιώματος στο Ρωμαϊκό δίκαιο. Κατ'ακολουθία η άσκηση του δικαιώματος επιτρέπεται μόνο εντός των ορίων που τίθενται από τον εν λόγω φραγμό.¹²⁹ Η οριοθέτηση της άσκησης του δικαιώματος κατ'αυτόν τον τρόπο, επιτελεί οριακή αποστολή στο δίκαιο, γιατί παραμερίζει το ατομικό συμφέρον στο σκοπό εξυπηρέτησης και διασφάλισης ενός άλλου

¹²⁶ 3327/1999 ΕφΑθ

¹²⁷ Γεωργιάδης Αποστολος Σ., «Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου», Τρίτη έκδοση, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2002, σελ. 474 επ.

¹²⁸ Λιβιεράτος Ξεν. Κ., «Περί της ακυρώσεως των συμβάσεων λόγω συνδρομής των προϋποθέσεων των προβλεπόμενων υπό των άρθρων 178 και 179 του Α.Κ.», ΝοΒ 1967 (15), σελ. 389 επ.

¹²⁹ Γεωργιάδης - Σταθόπουλος, «Αστικός κώδιξ Ι, Γενικές Αρχές», εκδ. οίκος Αφοί Π. Σάκκουλα, Αθήνα 1978, σελ. 489 επ.

συμφέροντος, που επιβάλλει το περί δικαίου αίσθημα και έτσι το δίκαιο ικανοποιεί το ίδιο το δίκαιο, όπως επιτάσσει η αποστολή του και πρέπει να στοχεύει για να υπάρχει ασφάλεια δικαίου.¹³⁰ Υπέρβαση των ορίων τούτων συνιστά τη λεγόμενη κατάχρηση δικαιώματος.

Η απαγόρευση της καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος αναφέρεται για πρώτη φορά στο Σύνταγμα του 1975, στο άρθρο 25§3 Σ. Από τη θέση της σχετικής διατάξεως στο 2^ο μέρος του Συντάγματος για τα «ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα» προκύπτει ότι τα «δικαιώματα» των οποίων το Σύνταγμα απαγορεύει την καταχρηστική άσκηση είναι τα «ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα».¹³¹ Σε αυτό το συμπέρασμα συνάδει και το ότι η κατάχρηση απλών δικαιωμάτων απαγορεύεται ήδη από το άρθρο 281 του Α.Κ. Εδώ ακριβώς έγκειται και η ουσιώδης διαφορά μεταξύ των άρθρων 281 Α.Κ. και 25§3 Σ. Διότι η πρώτη αφορά μόνο τις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών¹³², ενώ η δεύτερη σχετίζεται με τα ατομικά δικαιώματα και εν γένει δικαιώματα δημόσιου δικαίου και χαράζει τα όρια μέχρι τα οποία μπορεί να φτάσει η κρατική επέμβαση. Η διαφορά μεταξύ των δύο διατάξεων δεν επιτρέπει την αναλογική επίκληση του άρθρου 281 Α.Κ. στα ατομικά δικαιώματα. Η νομολογία επικαλείται όμως αδιακρίτως και τις δύο διατάξεις¹³³ και μάλιστα θεμελιώνει περιορισμούς ατομικών δικαιωμάτων στο άρθρο 281 Α.Κ.¹³⁴, ξεχνώντας ότι είναι διάταξη απλού νόμου. Αλλά και η αστικολογική θεωρία δεν κάνει πάντοτε τη διάκριση, ιδίως προ του ισχύοντος Συντάγματος, οπότε και επικαλούνταν τη διάταξη του άρθρου 281 Α.Κ. για να θεμελιώνει περιορισμούς δημοσίων δικαιωμάτων.¹³⁵

Όπως προαναφέρθηκε με τη διάταξη 281 του Α.Κ.¹³⁶, διατυπώνεται η αρχή της απαγορεύσεως της καταχρήσεως δικαιώματος επί τη βάση κριτηρίων καθαρώς αντικειμενικών, όπως η καλή πίστη, τα χρηστά ήθη, ο κοινωνικός ή οικονομικός σκοπός του δικαιώματος (αόριστες νομικές έννοιες). Έτσι είναι αδιάφορο κατά τον Α.Κ. ποια υπήρξαν τα ελατήρια κατά την άσκηση του δικαιώματος¹³⁷ ή εάν η κατάχρηση του δικαιώματος οφείλεται ή όχι σε υπαιτιότητα του δυνάστη. Αρκεί η διαπίστωση ότι αντικειμενικά ο δικαιούχος κατά την άσκηση του δικαιώματός του υπερέβη τα επιβαλλόμενα όρια. Η αντικειμενικότητα

¹³⁰ Βαθρακοκοίλης Αντ. Β., «Αναλυτική ερμηνεία-Νομολογία Α.Κ., Α' τόμος(1-946), Γενικές Αρχές, Γενικό και ειδικό Ενοχικό», Γ' έκδοση, Αθήνα 1994, σελ. 396

¹³¹ Δαγτόγλου Π. Δ., «Κατάχρηση ατομικών δικαιωμάτων», ΝοΒ 1990 (38), σελ. 225

¹³² 2738/1989 ΕφΘεσ

¹³³ ΕΑ 2626/1981, Το Σ, 1982, σελ. 434

¹³⁴ ΑΠ 1842/1984 Τμ Δ', ΤοΣ, 1985, σελ. 92, «...το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι και ειδικότερον της συστάσεως επαγγελματικών σωματείων υπόκειται εις την απαγόρευσιν του άρθρου 281 Α.Κ. οσάκις ασκείται καταχρηστικώς»

¹³⁵ Βουζίκας Εμμανουήλ Ι., «Η περί καταχρήσεως δικαιώματος διάταξις του άρθρου 281 Α.Κ. και το Δημόσιον Δίκαιον», ΝοΒ 1968 (16), σελ. 1 επ. _ Κορδογιαννόπουλος Παύλος Μ., «Νεώτερα δεδομένα εν τη εφαρμογή του άρθρου 281 Α.Κ. και κριτική αυτών», ΕΕΝ 1964(31), σελ.409 επ.

¹³⁶ ΜονΠρΘεσ 20736/2004, Αρμενόπουλος, Β', 2004, τ.58, σελ.1528-1531

¹³⁷ Κορδογιαννόπουλος Παύλος Μ., «Νεώτερα δεδομένα εν τη εφαρμογή του άρθρου 281 Α.Κ. και κριτική αυτών», ΕΕΝ 1964(31), σελ.409

των κριτηρίων , επί τη βάσει των οποίων ο δικαστής θα αποφαίνεται εκάστοτε, αν η άσκηση του δικαιώματος συνιστά εις τη συγκεκριμένη περίπτωση κατάχρηση ή όχι, σημαίνει ακόμη, ότι αυτός δεν είναι αδέσμευτος στην κρίση του.

Η Α.Κ. 281 κάνει λόγω για δικαίωμα. Κατά την κρατούσα και ορθότερη άποψη στον όρο δικαίωμα πρέπει να δοθεί η ευρύτερη δυνατή ερμηνεία.¹³⁸ Γίνεται λοιπόν δεκτό ότι στον περιορισμό της Α.Κ 281 υπάγονται) τα πάσης φύσεως ιδιωτικά δικαιώματα, περιουσιακού ή μη περιουσιακού χαρακτήρα, β)η φυσική ευχέρεια ή εξουσία, η οποία πηγάζει από την καθολική ελευθερία, γ)τα διαπλαστικά δικαιώματα, δ) οι ενστάσεις, ε)όχι μόνο το δικαίωμα που απορρέει αμέσως από το νόμο αλλά και το δικαίωμα που πηγάζει από δικαιοπραξία και δη από σύμβαση, στ)τα δικαιώματα τα οποία πηγάζουν από διατάξεις αναγκαστικού δικαίου, ζ)τα δημόσια δικαιώματα, και δη τα δικαιώματα που απορρέουν από σχέσεις διοικητικού δικαίου, η)Κατά την ορθότερη γνώμη τα δικονομικά δικαιώματα και τέλος θ)οι αποφάσεις πολυμελούς οργάνου.

Η Α.Κ. 281 προϋποθέτει άσκηση, δηλαδή πράξη με την οποία επιδιώκεται η πραγμάτωση του περιεχομένου του δικαιώματος. Η πράξη αυτή μπορεί να είναι δικαιοπραξία, δικαστική ενέργεια ή υλική πράξη. Καταχρηστική μπορεί να είναι όμως και η παράλειψη άσκησης του δικαιώματος.¹³⁹

Για την εφαρμογή της Α.Κ. 281 πρέπει η άσκηση του δικαιώματος να υπερβαίνει προφανώς τα όρια που επιβάλλουν η καλή πίστη ή τα χρηστά ήθη ή ο κοινωνικός και οικονομικός σκοπός του δικαιώματος. Τα κριτήρια αυτά καθιερώνονται διαζευκτικά και αρκεί η αντίθεση σε ένα και μόνο από αυτά για να έχουμε καταχρηστική άσκηση του δικαιώματος. Για τον σχηματισμό αυτής της κρίσης λαμβάνονται καταρχήν υπόψη μόνο αντικειμενικά στοιχεία και όχι υποκειμενικά.. Τα κριτήρια εφαρμογής του άρθρου 281 του Α.Κ. συνιστούν αόριστες νομικές έννοιες και εξειδικεύονται σε κάθε περίπτωση από το δικαστή με βάση τις εκάστοτε κοινωνικές αντιλήψεις και όχι τις προσωπικές του πεποιθήσεις. Τα κριτήρια αυτά είναι: α)η καλή πίστη- πρόκειται για αντικειμενική ή συναλλακτική καλή πίστη, δηλαδή την επιβαλλόμενη στην κοινωνική συμβίωση και στις συναλλαγές ευθύτητα και εντιμότητα, β) τα χρηστά ήθη-οι επιταγές της κρατούσας κοινωνικής ηθικής και γ)ο κοινωνικός ή οικονομικός σκοπός του δικαιώματος, δηλαδή αυτός που προκύπτει από την κοινωνική λειτουργία που εξυπηρετεί και τα οικονομικά συμφέροντα που επιδιώκει να ικανοποιήσει το συγκεκριμένο δικαίωμα κατά τις αντιλήψεις της έννομης τάξης. Τα εν λόγω κριτήρια

¹³⁸ Ζέπος Παν. Ι., «Κατάχρησις δικαιώματος, προσβολή χρηστών ηθών και αθέμιτος ανταγωνισμός», ΕΕΝ 1953 (Κ'), σελ. 793

¹³⁹ Γεωργιάδης Απόστολος Σ., «Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου», Τρίτη έκδοση, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2002, σελ. 268 επ.

συνήθως αλληλοκαλύπτονται¹⁴⁰, έτσι ώστε η αντίθεση με κάποιο από αυτά να συνιστά συγχρόνως αντίθεση και προς κάποιο άλλο.

Τέλος για να συντρέχουν οι προϋποθέσεις εφαρμογής του άρθρου 281 του Α.Κ., δεν αρκεί η απλή των ορίων της Α.Κ. 281. Πρέπει η υπέρβαση να είναι και προφανής., δηλαδή πρόδηλη, αναμφισβήτητη και να προσκρούει στο κοινό περί δικαίου αίσθημα ή να προκαλεί ιδιαιτέρως δυσμενή εντύπωση κρίση περί του προφανούς είναι αντικειμενική και σχηματίζεται βάσει των κοινωνικών αντιλήψεων.

Η Α.Κ. 281 δεν ορίζει τις έννομες συνέπειες της καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος. Γίνεται όμως δεκτό ότι οι συνέπειες είναι αυτές που κάθε φορά επιβάλλονται *in concreto* προς τον σκοπό της αποτροπής και εξουδετέρωσης των αποτελεσμάτων της καταχρηστικής άσκησης.

Το βάρος απόδειξης το έχει εκείνος που ισχυρίζεται ότι η άσκηση τίνος δικαιώματος συνιστά κατάχρηση και καλείται να αποδείξει εκείνα τα πραγματικά περιστατικά που τη θεμελιώνουν και τα οποία αμφισβητούνται. Βέβαια το πότε η άσκηση δικαιώματος είναι καταχρηστική αποτελεί ζήτημα νομικό, το οποίο δικαστής κρίνει με βάση τις δικές του γνώσεις και δεν καθίσταται αντικείμενο δικονομικής αποδείξεως.

Η εξακρίβωση των πράξεων, δια των οποίων ο δικαιούχος άσκησε το δικαίωμά του στη συγκεκριμένη περίπτωση, είναι ζήτημα πραγματικό και γίνεται ανέλεγκτα από το δικαστή της ουσίας. Το κατά πόσο όμως οι συγκεκριμένες πράξεις ασκήσεως του δικαιώματος ενέχουν υπέρβαση της καλής πίστεως ή των χρηστών ηθών ή του κοινωνικού ή οικονομικού σκοπού τούτου, και μάλιστα προφανή, είναι ζήτημα νομικό και άρα υπόκειται εις τον έλεγχο του Αρείου Πάγου.¹⁴¹

ε) Άρθρο 919 Α.Κ.

Η διάταξη του άρθρου 919 Α.Κ. ορίζει ότι «οποίος με πρόθεση ζημίωσε άλλον κατά τρόπο αντίθετο προς τα χρηστά ήθη έχει υποχρέωση να τον αποζημιώσει». Η εν λόγω διάταξη με τη γενική ρήτρα των χρηστών ηθών¹⁴² συμπληρώνει την Α.Κ. 914, επεκτείνοντας την αδικοπρακτική ευθύνη σε περιπτώσεις που δεν προσβλήθηκε ορισμένο δικαίωμα ή έννομα προστατευμένο συμφέρον, ούτε παραβιάστηκε συγκεκριμένη διάταξη νόμου και εντούτοις το αίσθημα δικαίου απαιτεί αποκατάσταση της ζημίας. Ακριβώς όμως επειδή ως σκοπός της διατάξεως θεωρήθηκε η συμπλήρωση της Α.Κ. 914 και η κάλυψη ακραίων περιπτώσεων που δεν εμπίπτουν σε αυτή, ως προϋποθέσεις της

¹⁴⁰ Λιβαθνός Θεοδόσιος Ν., «Σκέψεις τινές επί της καταχρήσεως δικαιώματος», ΝοΒ 1974 (22), σελ. 161 επ.

¹⁴¹ Γεωργιάδης – Σταθόπουλος, «Αστικός κώδικς Ι, Γενικές Αρχές», εκδ. οίκος Αφοί Π. Σάκκουλα, Αθήναι 1978, σελ. 497 επ.

¹⁴² 4941/2004 ΠολΠρΑθ

ευθύνης κατ'Α.Κ. 919 τέθηκαν όχι μόνο η αντίθεση της συμπεριφοράς του δράστη στα χρηστά ήθη αλλά και η πρόθεση επαγωγής της ζημίας. Λόγος ευθύνης λοιπόν είναι η πρόκληση ζημίας σε άλλον με πρόθεση και κατά τρόπο που αντίκειται στα χρηστά ήθη¹⁴³.

Από την εν λόγω διάταξη προκύπτει ότι οι προϋποθέσεις¹⁴⁴ εφαρμογής της είναι¹⁴⁵: α)ανθρώπινη συμπεριφορά(πράξη ή παράλειψη), η οποία β)αντίκειται στα χρηστά ήθη και γ)συνοδεύεται από πρόθεση επαγωγής ζημίας, δ)να προκλήθηκε πράγματι ζημία σε άλλον και ε)να υπάρχει αιτιώδης συνάφεια μεταξύ της συμπεριφοράς του δράστη και της ζημίας. Για την έννοια των χρηστών ηθών ισχύουν όσα αναφέρθηκαν σε άλλο σημείο της συγκεκριμένης εργασίας.

Κατά την ερμηνεία και εφαρμογή της Α.Κ. 919 ο δικαστής επιτελεί έργο όχι μόνο δικαιοδοτικό αλλά και νομοθετικό, αφού πρέπει πρώτα να θέσει κανόνα δικαίου και κατόπιν να τον εφαρμόσει στην συγκεκριμένη περίπτωση. Η νομοθετική του λειτουργία συνίσταται στο να σχηματίσει τον ενδιάμεσο κανόνα για το τι υπαγορεύουν τα χρηστά ήθη, στον οποίο ύστερα θα υπαγάγει τα πραγματικά περιστατικά της συγκεκριμένης περιπτώσεως. Για το έργο του αυτό θα ανατρέξει στην κρατούσα κοινωνική ηθική και στις θεμελιώδεις δικαστικές αρχές που ενυπάρχουν στην έννομη τάξη. Για τη διάγνωση των επιταγών της κοινωνικής ηθικής θα λάβει υπόψη του τις αντιλήψεις του μέσου ηθικά σκεπτόμενου ανθρώπου, όχι όμως οποιουδήποτε βιοτικού κύκλου αλλά μόνο εκείνου που ενδιαφέρει στη συγκεκριμένη περίπτωση. Το συμπέρασμα της νοητικής αυτής διαδικασίας θα το ελέγχει στη συνέχεια με βάση τις θεμελιώδεις αντιλήψεις της έννομης τάξεως. Έτσι θα καταλήγει στον κανόνα δικαίου που θα προσδιορίζει αν η συγκεκριμένη συμπεριφορά του δράστη αντίκειται στα χρηστά ήθη ή όχι. Για το σχηματισμό ορθής κρίσεως η ενέργεια του δράστη πρέπει να εξετάζεται συνολικά.

Η κατ'Α.Κ. 919 αντίθεση στα χρηστά ήθη είναι αντικειμενική. Δηλαδή, δεν απαιτείται συνείδηση ή γνώση της ανηθικότητας από μέρος του δράστη¹⁴⁶. Άρα η ανήθικη συμπεριφορά ενός αντικοινωνικού ατόμου εμπίπτει στην Α.Κ 919. Εντούτοις η εσωτερική στάση του δράστη συνεκτιμάται από το δικαστή κατά το σχηματισμό της κρίσεως, αν η συγκεκριμένη συμπεριφορά αντίκειται στα χρηστά ήθη ή όχι. Ιδίως θα ληφθεί υπόψη, αν ο δράστης παραβίασε τους κανόνες της κοινωνικής ηθικής ή τις γενικές αρχές του δικαίου με πρόθεση ή από βαριά αμέλεια ή αγνόησε απλώς τους κανόνες αυτούς μόνο από ελαφρά αμέλεια. Αν ο δράστης ενήργησε σύμφωνα με τα χρηστά ήθη και στη συνέχεια πληροφορήθηκε πραγματικά περιστατικά, από τα οποία προκύπτει η

¹⁴³ 1324/2001 ΕφΘεσ, Αρμενόπουλος, 2003, Β', τ. 57, σελ. 1442-1445

¹⁴⁴ Γεωργιάδης-Σταθόπουλος, «Αστικός Κώδιξ, Κατ'άρθρο ερμηνεία, IV, Ειδικό Ενοχικό(άρθρα 741-946), Δίκαιο και Οικονομία, Εκδ. Π. Ν. Σάκκουλα, σελ. 722 επ.

¹⁴⁵ 40/1974 ΠρΧαλκ, ΝοΒ 1974, τ.22, σελ.1223-1225

¹⁴⁶ Ζέπος Παν. Ι., «Κατάχρησις δικαιώματος, προσβολή χρηστών ηθών και αθέμιτος ανταγωνισμός», ΕΕΝ 1953 (Κ'), σελ. 794 επ.

αντίθεση της συμπεριφοράς του προς τα χρηστά ήθη, μόνο από το χρόνο αυτό μπορεί να του καταλογιστεί ανήθικη συμπεριφορά.

Ο δόλος αναφέρεται μόνο στην επαγωγή ζημίας¹⁴⁷, όχι στον ανήθικο ή παράνομο χαρακτήρα της πράξεως. Ο ζημιώσας πρέπει να ήξερε ότι με τη συμπεριφορά του θα ζημιωνόταν κάποιος άλλος και να ήθελε την πρόκληση της ζημίας. Βέβαια, αρκεί και ενδεχόμενος δόλος.. Δεν είναι αναγκαία ακριβής γνώση και πρόβλεψη της εκτάσεως της ζημίας, του προσώπου του ζημιωθέντος ή κατά ποιον τρόπο θα επερχόταν η ζημία. Αντιθέτως είναι αναγκαίο ο δράστης να διέβλεψε τουλάχιστον το είδος της ζημίας και τη γενική κατεύθυνση της ζημιογόνου συμπεριφοράς του.

Η πρόθεση επαγωγής ζημίας αποτελεί αυτοτελή¹⁴⁸ προϋπόθεση της ευθύνης κατ'Α.Κ. 919¹⁴⁹ και πρέπει να εξετάζεται χωριστά από την αντίθεση στα χρηστά ήθη. Για την εφαρμογή όμως του άρ. 919 θα πρέπει να συντρέχουν και οι δυο προϋποθέσεις, δηλαδή, τόσο η πρόθεση επαγωγής ζημίας όσο και η αντικείμενη στα χρηστά ήθη συμπεριφορά¹⁵⁰. Ωστόσο η σαφής διάκριση μεταξύ των δύο αυτών προϋποθέσεων δε σημαίνει και έλλειψη κάθε σχέσεως μεταξύ τους. Από τη μια μεριά η διαπίστωση ότι η ζημία προκλήθηκε από δόλο μπορεί να είναι αποφασιστική για τη διάγνωση της αντιθέσεως στα χρηστά ήθη. Από το άλλο μέρος δεν αποκλείεται, από το είδος και τη μορφή της ανήθικης συμπεριφοράς να συνάγεται ότι ο δράστης ενήργησε με πρόθεση να προκαλέσει ζημία.

8.ΧΡΗΣΤΑ ΗΘΗ ΚΑΙ ΠΟΙΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Στο ουσιαστικό ποινικό δίκαιο η έννοια των χρηστών ηθών απαντάται μόνο στο άρθρο 308 του Π.Κ. που ρυθμίζει το έγκλημα της απλής σωματικής βλάβης, δηλαδή της πρόκλησης σε άλλον με πρόθεση σωματική κάκωση ή βλάβη της υγείας του.

Στην §2 του εν λόγω άρθρου απαντάται εκτός από τα χρηστά ήθη και η συναίνεση του παθόντος ως λόγος άρσεως του αδίκου και συνιστά τη μοναδική περίπτωση ρητής αναφοράς. Αυτή είναι ικανή να άρει μόνο το άδικο της εν ευρεία έννοια απλής σωματικής βλάβης, όχι δε και των διακεκριμένων εγκλημάτων της επικινδύνου και της βαρείας.

¹⁴⁷ Βαθρακοκοίλης Αντ. Β., «Αναλυτική ερμηνεία-Νομολογία Α.Κ., Α' τόμος(1-946), Γενικές Αρχές, Γενικό και ειδικό Ενοχικό», Γ' έκδοση, Αθήνα 1994, σελ. 1237 επ.

¹⁴⁸ Σταθόπουλος Μιχ. Π., «Γενικό Ενοχικό Δίκαιο», Τρίτη έκδοση, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1998, σελ. 307 επ.

¹⁴⁹ Γνωμοδοτήσεις Γαζή Α.-Χιωτέλλη Α., Γεωργιάδη Απ., Παπανικολάου Π. και Σταθόπουλου Μ., ΝοΒ 40, σελ. 470 επ., 498 επ., 509 επ., γενικά για το άρθρο 919 Α.Κ. και νομολογία

¹⁵⁰ 925/1991 ΑΠ (Τμ Α'), ΝοΒ 1992, τ. 40, σελ.551-558

Η ιδιορρυθμία της συγκεκριμένης διατάξεως έγκειται στο ότι ακόμη και με δεδομένη τη συναίνεση, ο άδικος χαρακτήρας της βλάβης παραμένει εφόσον αυτή(η βλάβη και όχι η συναίνεση), «προσκρούει εις τα χρηστά ήθη».¹⁵¹ Καίτοι φαινομενικός από τη διατύπωση του νόμου συνάγεται το αντίθετο, η μη πρόσκρουση στα χρηστά ήθη δεν αποτελεί προϋπόθεση του ενεργού της συναινέσεως, αλλά η πρόσκρουση σε αυτά αποδυναμώνει, τυχόν διαπιστούμενη, κατ'εξαίρεση τη συναίνεση. Εάν ίσχυε κάτι διαφορετικό, η μη αντίθεση προς τα χρηστά ήθη θα έπρεπε να περιλαμβάνεται στον εκάστοτε περί συναινέσεως αυτοτελή ισχυρισμό του κατηγορουμένου, το οποίο όμως κατά την ορθή κρίση δεν είναι απαραίτητο.¹⁵²

Η έννοια των χρηστών ηθών, συμπίπτει κατά περιεχόμενο προς την αντίστοιχη του αστικού δικαίου, ορίζεται συνήθως ως περιλαμβάνουσα «οτιδήποτε αντιστοιχεί στο συναίσθημα ευπρέπειας των επιεικώς και δικαίως σκεπτομένων», του συναισθήματος τούτου ως νοουμένου σαν είδος αξιολογικού μέτρου και όχι κοινωνικοψυχολογικού δεδομένου. Η μεγάλη και ανάρμοστη για το ποινικό δίκαιο αοριστία της υπό συζήτηση ρήτρας, καθιστά αυτήν ξένο σώμα σε αυτό, έτσι ώστε να μην είναι δυνατόν να διεκδικήσει γενική ισχύ αναφορικά με κάθε συναίνεση του παθόντος, αίρουσα το άδικο άλλων εγκλημάτων.

Σύμφωνη με τα χρηστά ήθη πρέπει να είναι η σωματική βλάβη, αδιάφορο αν η συναίνεση είναι καθατή ανήθικη. Αντιθέτως, η καθατή αντίθετη προς τα χρηστά ήθη σωματική βλάβη παραμένει άδικη ακόμη κι αν η συναίνεση σ'αυτήν εμφανίζεται ως ηθική.

Νεωστί διατυπώνονται αντιρρήσεις κατά των προαναφερόμενων λύσεων. Η μη άρση του αδίκου παρά την ύπαρξη της συναινέσεως, ισχυρίζονται ότι, μπορεί να οφείλεται μόνο στον περιορισμό της καταρχήν υφιστάμενης ελευθερίας διαθέσεως του ιδίου σώματος, που χωρεί χάριν διαφυλάξεως της υποστάσεως του εν λόγω αγαθού και όχι χάριν άσχετου τινός «ηθικολογίας». Γι'αυτό και η αντίθεση προς τα χρηστά ήθη με την έννοια του άρθρου 308§2 Π.Κ., τότε μόνο είναι λογικό να γίνει δεκτή, όταν η συναίνεση αφορά σε ιδιαίτερος βαριά σωματική βλάβη. Σύμφωνα με τα ως άνω, η πρόκληση ελαφριάς βλάβης από σαδιστή δεν αντίκειται στα χρηστά ήθη, η δε αντίθετη γνώμη είναι ασυνεπής και αποδίδει πράγματι σημασία στην ποιότητα της συναινέσεως και όχι της σωματικής βλάβης καθατής. Αν γίνει δεκτή η εν λόγω άποψη, ο περιορισμός της άρσεως του αδίκου απογυμνώνεται από κάθε πρακτική σημασία. Διότι οι βαρύτερες μορφές σωματικής βλάβης, έτσι κι αλλιώς, δεν υπόκεινται σε δικαιολόγηση συνεπεία συναινέσεως του παθόντος.

¹⁵¹ Ο περιορισμός αυτός απαντά και στο γερμανικό ποινικό δίκαιο

¹⁵² Ανδρουλάκης Νικόλαος Κ., «Ποινικόν Δίκαιον, ειδικόν μέρος», Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήναι, 1974, σελ. 133 επ.

Σε κάθε περίπτωση, όμως, η άρση του αδίκου της απλής σωματικής βλάβης συνεπεία συναινέσεως είναι προορισμένη να μη διαδραματίζει σπουδαίο πρακτικό ρόλο. Διότι η απλή βλάβη διώκεται κατ'έγκληση και αυτό σημαίνει, ότι ο συναινέσας θα πρέπει να έχει μετανιώσει και υποβάλλει την έγκληση για να αντιταχθεί αυτόν η προηγηθείσα συναίνεση. Αλλά αυτό δεν είναι σύνηθες.

9.ΤΑ ΧΡΗΣΤΑ ΗΘΗ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΔΙΚΟΝΟΜΙΑ

Η πραγμάτωση της έννομης τάξεως δεν προάγεται με την πιστή μόνο τήρηση των επιταγών της,. Η προσφυγή στα στοιχειώδη ηθικά παραγγέλματα και στις βασικές ρήτρες της ευθύτητας και της εντιμότητας είναι απαραίτητη προκειμένου να προσαρμοστούν οι επιταγές της στις ιδιορρυθμίες της συγκεκριμένης περιπτώσεως και να καταστεί έτσι περισσότερο εύπλαστη η ανέλιξη του δικαίου. Ο Α.Κ. αξιοποίησε την ιδέα αυτή του εξανθρωπισμού του δικαίου και με το άρθρο 281 Α.Κ. θεσμοθέτησε ως γνώμονα της συναλλακτικής συμπεριφοράς την τήρηση της αρχής της καλής πίστεως και των συναλλακτικών ηθών. Συμπεριφορά εναντίον της καλής πίστεως και των συναλλακτικών ηθών μπορεί να υπάρξει και κατά την επιχείρηση διαδικαστικών πράξεων. Στο χώρο όμως της πολιτικής δίκης η τυπικότητα της διαδικασίας, η οξύτητα της αντιδικίας και η αλληλεξάρτηση των διαδικαστικών πράξεων δεν ευνοούν εκτιμήσεις επιείκειας και υπόθαλψη λύσεων, που εξαρτώνται από την ιδιορρυθμία της συγκεκριμένης περιπτώσεως. Ενόψει των δυσχερειών αυτών ο δικονομικός νομοθέτης καθιέρωσε την αρχή της τηρήσεως των χρηστών ηθών και της καλής πίστεως(άρθρο 116 Κ.Πολ.Δ.).¹⁵³

Την αρχή αυτή καθιερώνει και ο Κώδικας Διοικητικής Δικονομίας, ο οποίος ορίζει ότι: «οι διάδικοι, οι νόμιμοι αντιπρόσωποι, οι εκπρόσωποι και οι δικαστικοί πληρεξούσιοι οφείλουν να ενεργούν σύμφωνα με τους κανόνες της καλής πίστης και των χρηστών ηθών, να τηρούν το καθήκον αληθείας και να αποφεύγουν ενέργειες που προδήλως παρελκύουν τη δίκη»(άρθρο 42 Κ.Δ.Δ.). Παρεμφερής, αν και κάπως αναλυτικότερη είναι η διατύπωση του άρθρου 116 του Κ.Πολ.Δ.¹⁵⁴

Το άρθρο 116 του Κ.Πολ.Δ. και το άρθρο 42 του Κ.Δ.Δ., επιβάλλουν ορισμένες υποχρεώσεις στους διαδίκους, στους νόμιμους αντιπροσώπους

¹⁵³ Κεραμεύς/Κονδύλης/Νίκας, «Ερμηνεία ΚΠολΔ I, 1-590», Εκδ. Σάκκουλα/Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, Δίκαιο και Οικονομία/Π. Ν. Σάκκουλας/ Αθήνα 2000,σελ 251 επ

¹⁵⁴ Δαγτόγλου Π. Δ., «Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο», Τρίτη έκδοση, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2004, σελ.287 επ.

και τους πληρεξουσίους τους. Μόνον αυτών των προσώπων τη συμπεριφορά ρυθμίζει, όχι και των δικαστών. Επομένως, το δικαστήριο δεν μπορεί να στηριχτεί στα ως άνω άρθρα, για να εκδώσει απόφαση κατά την καλή πίστη, απόφαση, δηλαδή, που θα απομακρύνεται από το ισχύον δίκαιο και θα προσανατολίζεται προς τις ατομικές συνθήκες της δικαζόμενης συμπεριφοράς ή θα κατευθύνεται αποκλειστικά από την αγαθή κρίση του δικαστή.

Με τα άρθρα 116 του Κ.Πολ.Δ και 42 του Κ.Δ.Δ, επιβάλλονται στα αντιμαχόμενα ενώπιον του δικαστηρίου μέρη δύο υποχρεώσεις. Η πρώτη συνίσταται στην τήρηση των κανόνων των χρηστών ηθών και της καλής πίστεως. Τα όρια¹⁵⁵, λοιπόν, που κατά το ουσιαστικό δίκαιο (Α.Κ. 281) επιβάλλονται στην εξώδικη άσκηση των δικαιωμάτων, συνιστούν επίσης φραγμούς για τη διαδικαστική συμπεριφορά των διαδίκων: η μεταφορά της διενέξεως στον δικαστικό χώρο δεν καθιστά επιτρεπτή την αχαλίνωτη ικανοποίηση των συμφερόντων. Ειδικότερο περιεχόμενο αποκτούν οι φραγμοί αυτοί με την απαγόρευση της καταχρήσεως των δικονομικών δυνατοτήτων, της χρήσεώς τους, δηλαδή, για σκοπούς διάφορους από εκείνους, για τους οποίους θεσπίστηκαν. Αυτή είναι η έννοια της φράσεως που πρόσθεσε η Αναθεωρητική επιτροπή, επιβάλλοντας στους διαδίκους «να αποφεύγουν ενεργείας αγούσας προφανώς εις παρέλκυσιν της δίκης».¹⁵⁶

Ως δεύτερη υποχρέωση επιβάλλεται η τήρηση του καθήκοντος αληθείας. Υποχρεώνει τους διαδίκους, τους νόμιμους αντιπροσώπους τους και τους πληρεξουσίους τους «να εκθέτουν...τα εις την υπόθεσιν αναγόμενα πραγματικά περιστατικά ως ακριβώς γνωρίζουν ταύτα, πλήρως και συμφώνως προς την αλήθειαν, αποφεύγοντες διαφορουμένας και ασαφείς εκφράσεις» Τα εν λόγω άρθρα προσανατολίζονται όχι προς την αντικειμενική, αλλά προς την υποκειμενική αλήθεια. Θέλουν να υποχρεώσουν τα αντιδικούντα πρόσωπα να εκθέτουν τα κρίσιμα πραγματικά γεγονότα όπως γνωρίζουν αυτά. Επομένως δεν επιβάλλει υποχρέωση συστηματικών διερευνήσεων και αναζητήσεως της αντικειμενικής αλήθειας με κάθε θυσία, αλλά υποχρεώνει τα υποκείμενα της δίκης να μη προβάλλουν πραγματικούς ισχυρισμούς, των οποίων γνωρίζουν την αναλήθεια, ούτε να αμφισβητούν ισχυρισμούς του αντιδίκου τους, για τους οποίους γνωρίζουν ότι είναι αληθινοί. Και η παρασιώπηση όμως ορισμένων πραγματικών γεγονότων αντιβαίνει στο καθήκον αληθείας.

Το σημαντικότερο πρόβλημα που ανακύπτει κατά την εφαρμογή των δύο συγκεκριμένων άρθρων ανάγεται στις κυρώσεις των παραβάσεών τους, διότι ο δικονομικός νομοθέτης υπήρξε διστακτικός στη διατύπωση γνήσιων κυρώσεων. Την δικονομική κυρωση του απαραδέκτου δεν

¹⁵⁵ 1266/1980 ΕφΘεσ, ΕλλΔνη 1981, σελ 666, 668

¹⁵⁶ Κεραμεύς Κ. Δ., «Αστικό Δικονομικό Δίκαιο, Γενικό μέρος», Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 1986, σελ. 192 επ.

θέλησε να προβλέψει ούτε ο Κ.Δ.Δ ούτε ο Κ.Πολ.Δ. Αντιθέτως, ο Κ.Δ.Δ., όρισε ως κύρωση στον μεν ιδιώτη διάδικο την επιβολή προστίμου, αν αυτός ή ο νόμιμος αντιπρόσωπος ή ο εκπρόσωπος ή ο δικαστικός πληρεξούσιός του υπέπεσαν σε παράβαση των κανόνων της καλής πίστεως, στην δε διάδικο διοικητική αρχή την δια δικαστικής αποφάσεως επιβαλλόμενη υποχρέωση να εγείρει πειθαρχική αγωγή κατά του εκπροσώπου της, ο οποίος κατά τη διεξαγωγή της δίκης παραβίασε την υποχρέωση καλής πίστεως. Επίσης, ένας τρίτος κανόνας του άρθρου 42 του Κ.Δ.Δ. προβλέπει επίσης την υποχρέωση της διοίκησης να ασκήσει πειθαρχική δίωξη κατά οποιουδήποτε διοικητικού οργάνου, εφόσον προκύψει από τη διεξαγωγή της δίκης πειθαρχική του ευθύνη.¹⁵⁷

Όσον αφορά το άρθρο 116 του Κ.Πολ.Δ., η παράβασή του συνεπάγεται ορισμένες έμμεσες κυρώσεις: επιβολή χρηματικής ποινής (205 αριθ. 2) και καταδίκη του κακόπιστα ενεργούντος διαδίκου στην πληρωμή των δικαστικών εξόδων παρά τη νίκη του(άρθρο 185 αριθ.1). Δεν αποκλείεται ακόμη υπό ορισμένες περιστάσεις η ποινική ευθύνη του παραβάτη και η πειθαρχική ευθύνη του πληρεξούσιου δικηγόρου, ενδεχομένως δε και υποχρέωση προς αποζημίωση, αν δεν αντιμάχεται το δεδικασμένο που απορρέει από την τελεσίδικη απόφαση.¹⁵⁸

10.ΧΡΗΣΤΑ ΗΘΗ ΚΑΙ ΕΜΠΟΡΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Το άρθρο 1 του νόμου 146/1914 περί αθέμιτου ανταγωνισμού ορίζει ότι «Απαγορεύεται κατά τας εμπορικός, βιομηχανικός ή γεωργικός συναλλαγάς πάσα προς τον σκοπόν ανταγωνισμού γινομένη πράξις, αντικείμενη εις τα χρηστά ήθη»¹⁵⁹.

Τα χρηστά ήθη αναφέρονται και στο Εμπορικό Δίκαιο. Στη συγκεκριμένη διάταξη ερευνάται ο θεμιτός ή αθέμιτος χαρακτήρας μίας ανταγωνιστικής πράξης.¹⁶⁰ Και σ' αυτήν την περίπτωση η έννοια των χρηστών ηθών δεν μπορεί να προσδιοριστεί a priori είναι όμως το καταλληλότερο κριτήριο για τη θέσπιση περιορισμών στην ανταγωνιστική ελευθερία. Και τούτο διότι οι ειδικές συνθήκες τέλεσης της ανταγωνιστικής πράξης σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση καθώς και οι αντιλήψεις που επικρατούν σε δεδομένη χρονική στιγμή είναι μείζονος σημασίας για την αξιολόγηση της πράξης.

¹⁵⁷ Δαγτόγλου Π. Δ., «Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο», Τρίτη έκδοση, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2004, σελ.287 επ.

¹⁵⁸ Κεραμεύς/Κονδύλης/Νίκας, «Ερμηνεία ΚΠολΔ I, 1-590», Εκδ. Σάκκουλα/Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, Δίκαιο και Οικονομία/Π. Ν. Σάκκουλας/ Αθήνα 2000,σελ 264

¹⁵⁹ 25165/2002 ΜονΠρΘεσ

¹⁶⁰ Ρόκας Ν., «Βιομηχανική Ιδιοκτησία», Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 182

Κατά την έννοια του άρθρου 1 του ν. 146/1914 το περιεχόμενο των χρηστών ηθών προσδιορίζεται από τον οικονομικό ανταγωνισμό.

11.ΣΥΝΑΦΕΙΣ ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΩΝ

1)ΥΠΟΘΕΣΗ ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗ

Δ/ΝΗ/1999 (753), ΔΕΝ/1999 (1184), ΔΙΚΗ/1999 (651), ΕΠΙΣΚ.ΕΜΠΔ/1999 (721), ΝΟΒ/2000 (447), ΠΕΙΡΝΟΜΟΛ/1999 (281), ΤΟΣ/1999 (253)

Δικονομία πολιτική. Ασφαλιστικά μέτρα. Κρίνεται παραδεκτή η αίτηση αναιρέσεως υπέρ του νόμου που ασκεί ο Εισαγγελέας του Αρείου Πάγου κατά απόφασης ασφαλιστικών μέτρων.

Τα συνταγματικώς κατοχυρωμένα δικαιώματα της ελευθερίας της επιστήμης και της έρευνας, της ελευθερίας της εκφράσεως, διαδόσεως στοχασμών και της ελευθεροτυπίας κρίνονται ως υπέρτερα κοινωνικά δικαιώματα του δικαιώματος επί της προσωπικότητας. Τυχόν προσβολή του τελευταίου δικαιώματος από την ενάσκηση των ανωτέρω δεν κρίνεται παράνομη.

Περίπτωση του λεξικού του καθηγητή Μπαμπινιώτη. Οι καταγραφόμενες σημασίες του λήμματος "Βούλγαρος" που εμπεριέχεται στο λεξικό δεν προβάλλουν την προσωπικότητα κανενός, διότι απλώς αναφέρονται οι σημασίες που δίνει η ελληνική γλώσσα στη συγκεκριμένη λέξη.

Αναιρεί υπέρ του νόμου την 18134/98 Μον.Πρ.Θεσ/νίκης (ασφ.μέτρα).

Γνώμη μειοψηφίας : Δεν κρίνεται παραδεκτή η αίτηση αναιρέσεως υπέρ του νόμου κατά αποφάσεως ασφαλιστικών μέτρων. (Παρατηρήσεις του κ. Μπέη, Δίκη 1999, σελ. 658).

Αριθμός 13/1999

Το Δικαστήριο του Αρείου Πάγου

Σε πλήρη Ολομέλεια

Συγκροτήθηκε από τους Δικαστές της πλήρους Ολομέλειας Στέφανο Ματθία, Πρόεδρο, Αγησίλαο Μπακόπουλο, Γεώργιο Βελλή, Θεόδωρο Τόλια, Διονύσιο Κατσιρέα, Χαράλαμπο Μυρσινιά, Πολύβιο Μαντζιάρα, Ευάγγελο Κρουσταλάκη, Κωνσταντίνο Λυμπερόπουλο, Κωνσταντίνο Παπαλάκη, Αντιπροέδρους, Εμμανουήλ Χαριτάκη, Γεώργιο Σταθέα, Γεώργιο Αρβανίτη, Ευάγγελο Περγίκα, Θεόδωρο Πρασουλίδη, Ιωάννη Τέτοκα, Μιχαήλ Καρατζά, Γεώργιο Μπούτσικο, Ανδρέα Κατράκη, Αναστάσιο Καραγεώργη-Εισηγητή, Χαράλαμπο Γεωργακόπουλο, Κωνσταντίνο Τζένο, Γεώργιο Βρέττα, Γεώργιο Κρασσά, Αριστεΐδη Κρομμύδα, Γεώργιο Νικολόπουλο, Εμμανουήλ Αντωνίου, Κωνσταντίνο Κωστήρη, Ηλία Βλάσση, Πέτρο Κακκαλή, Σπυρίδωνα Γκιάφη,

Γεώργιο Κάπο, Κωνσταντίνο Τσαμαδό, Παύλο Μεϊδάνη, Γεώργιο Ρήγο, Αρχοντή Ντόβα, Γρηγόριο Φιλιππάτο, Στυλιανό Μοσχολέα, Παναγιώτη Φιλιππόπουλο, Αντώνιο Τωμαδάκη, Δημήτριο Ζέρβα, Δαμιανό Παπαθανάση, Δημήτριο Σουλτανιά, Δημήτριο Λινό, Θεόδωρο Λαφαζάνο, Λουκά Λυμπερόπουλο, Λέανδρο Ρακιντζή, Θεόδωρο Μπάκα, Γεώργιο Χριστόφιλο και Γεράσιμο Φρούντζο, Αρεοπαγίτες, κωλυομένων των λοιπών Δικαστών.

Συνήλθε σε δημόσια συνεδρίαση στο κατάστημά του στις 17 Δεκεμβρίου 1998 με την παρουσία του Εισαγγελέα του Αρείου Πάγου Παναγιώτη Δημόπουλου και του Γραμματέα Γεωργίου Τυλιπάκη, για να δικάσει μεταξύ :

Του αναιρεσειόντος : .....

Των αναιρεσιβλήτων : ..... Ο πρώτος παραστάθηκε αυτοπροσώπως γιατί είναι δικηγόρος, και διόρισε στο ακροατήριο πληρεξουσίους του και τους δικηγόρους Χρήστο Αλβανό και Μιχαήλ Ρέλλο. Ο δεύτερος παραστάθηκε με τους πληρεξουσίους του δικηγόρους Γεώργιο Κασιμάτη, Χρήστο Ροκόφυλλο και Στυλιανό Σταματόπουλο και το τρίτο εκπροσωπήθηκε από τον Γεώργιο Τσιβεργιώτη, νόμιμο εκπρόσωπο αυτού, ο οποίος διόρισε στο ακροατήριο τους ίδιους πιο πάνω πληρεξουσίους δικηγόρους του δευτέρου των αναιρεσιβλήτων. Οι υπόλοιποι δεν εκπροσωπήθηκαν.

Η ένδικη διαφορά άρχισε με την από 23 Μαΐου 1998 αίτηση και τις από 25 Μαΐου 1998, 27 Μαΐου 1998 και 28 Μαΐου 1998 παρεμβάσεις που κατατέθηκαν στο Μονομελές Πρωτοδικείο Θεσσαλονίκης. Εκδόθηκε η απόφαση 18134/1998 του ίδιου Δικαστηρίου, της οποίας την αναίρεση ζητεί ο Εισαγγελέας του Αρείου Πάγου, με την από 22 Ιουλίου 1998 αίτησή του.

Κατά τη συζήτηση της υπόθεσης αυτής που εκφωνήθηκε από το πινάκιο, οι διάδικοι παραστάθηκαν όπως σημειώνεται παραπάνω. Ο Εισαγγελέας, αφού έλαβε το λόγο από τον Πρόεδρο, ζήτησε την υπέρ του νόμου αναίρεση της πιο πάνω απόφασης. Στη συνέχεια, αφού έλαβαν το λόγο και οι πληρεξούσιοι των παραστάντων διαδίκων εκ των αναιρεσιβλήτων, ανέπτυξαν και προφορικά στο ακροατήριο τις απόψεις τους, αναφερόμενοι και στις προτάσεις τους και ζήτησαν : Οι μεν πρώτος αναιρεσίβλητος με τους πληρεξουσίους του την απόρριψη της αίτησης αναίρεσης, οι δε πληρεξούσιοι του δευτέρου και τρίτου των αναιρεσιβλήτων την παραδοχή αυτής.

ΣΚΕΦΘΗΚΕ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟ ΝΟΜΟ

Επειδή οι τέταρτος, έως δέκατος ένατος από τους καθών η αίτηση, οι οποίοι δεν εμφανίστηκαν κατά τη συζήτηση της υπόθεσης, κλητεύθηκαν νομίμως και εμπροθέσμως με επίδοση σχετικής κλήσης να παραστούν σ' αυτή , όπως προκύπτει από τις υπό χρονολογία 5/10/1998, 16 εκθέσεις επίδοσης της δικαστικής επιμελήτριας στο Πρωτοδικείο Θεσσαλονίκης Μαρίας Τσαγγαράκη. Επομένως η υπόθεση συζητείται παρά την απουσία τους.

A) Ως προς το παραδεκτό

Επειδή κατά το άρθρο 557 παρ. 1 του Κ.Πολ.Δ. "ο Εισαγγελέας του Αρείου Πάγου δικαιούται να ζητήσει την αναίρεση υπέρ του νόμου κάθε απόφασης, ακόμη και αν δεν μπορούν να ασκήσουν αναίρεση κατά της απόφασης αυτής οι διάδικοι, για κάθε λόγο και χωρίς περιορισμό προθεσμίας?". Από την αδιάστικτη διατύπωση της ως άνω διάταξης και τον επιδιωκόμενο με αυτή σκοπό, που συνίσταται στην εξασφάλιση, για λόγους δημόσιου συμφέροντος, πάγιας και ομοιόμορφης ερμηνείας των νόμων, προκύπτει ότι σε αναίρεση υπέρ του νόμου υπόκεινται και οι αποφάσεις που εκδόθηκαν κατά τη διαδικασία των άρθρων 682 επ. του Κ.Πολ.Δ., οι οποίες δεν υπόκεινται σε ανακοπή ή έφεση και έχουν ισχύ, έστω και προσωρινή, συντρέχει δε και ως προς αυτές ο ως άνω δικαιολογητικός λόγος για τον οποίο θεσπίζεται το ειδικό ένδικο μέσο της υπέρ του νόμου αναίρεσης. Η διάταξη του άρθρου 699 του Κ.Πολ.Δ., που ορίζει ότι "αποφάσεις που δέχονται ή απορρίπτουν αιτήσεις ασφαλιστικών μέτρων ή αιτήσεις για ανάκληση ή για μεταρρύθμιση των μέτρων αυτών δεν προσβάλλονται με κανένα ένδικο μέσο εκτός αν ορίζεται διαφορετικά", δεν καθιστά απαράδεκτη την αναίρεση υπέρ του νόμου, αφού με την ειδικότερη ως άνω διάταξη του άρθρου 557 παρ. 1 του ίδιου κώδικα ρητώς προβλέπεται ότι αυτή επιτρέπεται κατά "κάθε απόφασης", η ρύθμιση δε αυτή υπαγορεύεται ακριβώς από την ως άνω αποστολή του εξαιρετικού αυτού ένδικου μέσου, το οποίο άλλωστε δεν έχει επιπτώσεις στους διαδίκους (άρθρο 557 εδ. β? περ. α? Κ.Πολ.Δ.). Επιπλέον η υπέρ του νόμου αναίρεση έχει λόγο ύπαρξης κυρίως κατά των αποφάσεων που δεν υπόκεινται σε αναίρεση από τους διαδίκους, αφού στις λοιπές περιπτώσεις παρέχεται η δυνατότητα στους διαδίκους να φέρουν το ζήτημα ενώπιον του ακυρωτικού. Εξάλλου η επίλυση του νομικού ζητήματος από το προς τούτο ακριβώς τεταγμένο ανώτατο δικαστήριο δεν είναι νοητό να εκλαμβάνεται ως επέμβαση του στο δικαιοδοτικό έργο των δικαστηρίων της ουσίας αλλ' αποτελεί την κατ' εξοχήν αποστολή του, η εκπλήρωση της οποίας είναι πληρέστερη όσο είναι εγκαίριότερη. Η νομοθετική αυτή σκέψη υπαγόρευσε την καθιέρωση του "προδικαστικού ερωτήματος" προς το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, η οποία, μάλιστα, έχει ήδη βρει απήχηση σε εθνικές δικονομίες ευρωπαϊκών χωρών, με τις οποίες θεσπίστηκε δυνατότητα του δικάζοντος δικαστηρίου της ουσίας να απευθύνει στο ακυρωτικό παρεμπίπτον ερώτημα σχετικά με την ερμηνεία επίμαχης διάταξης από την οποία εξαρτάται η επίλυση της ενώπιόν του εκκρεμούς διαφοράς.

Τέλος, με τη δικονομική μεταρρύθμιση του έτους 1971 (ν.δ. 958/71) καταργήθηκε μόνο η εκ μέρους των διαδίκων άσκηση αναίρεσης κατά αποφάσεων ασφαλιστικών μέτρων, χωρίς να θιγεί η διάταξη που προβλέπει το επιτρεπτό της υπέρ του νόμου αναίρεσης κατά "κάθε απόφασης, ακόμη και αν δεν μπορούν να ασκήσουν αναίρεση κατά της απόφασης αυτής οι διάδικοι". Από την τελευταία αυτή φράση εναργώς προκύπτει η αντιδιαστολή, η οποία ενισχύει και επιβεβαιώνει το παραδεκτό της υπέρ του νόμου αναίρεσης και κατά των, αποφάσεων που εκδόθηκαν με τη διαδικασία ασφαλιστικών μέτρων (Ολομ. ΑΠ 305/1915, Ολομ. ΑΠ. 66/1916, Ολομ. ΑΠ 161/1933, Ολομ. ΑΠ 259/1941). Συνεπώς η κρινόμενη αίτηση για αναίρεση υπέρ του νόμου της προσβαλλόμενης απόφασης, που διέταξε

ασφαλιστικό μέτρο κατά τη διαδικασία των άρθρων 682 επ. του Κ.Πολ.Δ., είναι παραδεκτή.

Δέκα οκτώ όμως μέλη του Δικαστηρίου, ήτοι ο Αντιπρόεδρος Πολύβιος Μαντζιάρας και οι αρεοπαγίτες Γεώργιος Σταθάς, Ευάγγελος Περλίγκας, Θεόδωρος Πρασουλίδης, Ιωάννης Τέτοκας, Γεώργιος Μπούτσικος, Ανδρέας Κατράκης, Αναστάσιος Καραγεώργης, Γεώργιος Βρέττας, Αριστείδης Κρομμύδας, Γεώργιος Νικολόπουλος, Κωνσταντίνος Κωστήρης, Πέτρος Κακκαλής, Σπυρίδων Γκιάφης, Λουκάς Λυμπερόπουλος, Λέανδρος Ρακιντζής, Θεόδωρος Μπάκας και Γεώργιος Χριστόφιλος έχουν τη γνώμη ότι κατά των αποφάσεων που διατάσσουν ασφαλιστικά μέτρα δεν συγχωρείται αναίρεση υπέρ του νόμου (Ολομ.ΑΠ 47/1990). Ειδικότερα, τα άρθρα 557 και 553 παρ. 1 του Κ.Πολ.Δ. ορίζουν το μεν πρώτο ότι ο Εισαγγελέας του Αρείου Πάγου δικαιούται να ζητήσει την αναίρεση υπέρ του νόμου κάθε απόφασης ακόμη και αν δεν μπορούν να ασκήσουν αναίρεση κατά της απόφασης αυτής οι διάδικοι για κάθε λόγο και χωρίς περιορισμό προθεσμίας. Η απόφαση που εκδίδεται για την αναίρεση αυτή δεν παράγει αποτελέσματα για τους διαδίκους, εκτός αν στηρίζεται σε υπέρβαση δικαιοδοσίας ή έλλειψη καθύλην αρμοδιότητας", το δε δεύτερο ότι "αναίρεση επιτρέπεται μόνο κατά των αποφάσεων που δεν μπορούν να προσβληθούν με ανακοπή ερημοδικίας και έφεση α) εκείνων που παραπέμπουν την υπόθεση στο αρμόδιο δικαστήριο και β) των οριστικών αποφάσεων που περατώνουν όλη τη δίκη?". Από τις διατάξεις αυτές προκύπτει ότι η αίτηση αναίρεσης υπέρ του νόμου, ως θεσμός που αποβλέπει στην εξασφάλιση για λόγους δημοσίου συμφέροντος πάγιας και ομοιόμορφης εφαρμογής των νόμων, παρέχεται κατά των οριστικών και τελεσίδικων αποφάσεων και όταν δεν μπορούν να ασκήσουν κατ' αυτών αναίρεση οι διάδικοι είτε διότι εξεδόθησαν αμετακλήτως είτε διότι παραιτήθηκαν από την αναίρεση είτε διότι παρήλθε η προθεσμία της αναίρεσης (κ.ο.κ.) όχι όμως και κατά των αποφάσεων που δεν έχουν καταστεί οριστικές και τελεσίδικες. Διότι ο προεκτεθείς σκοπός της αναίρεσης υπέρ του νόμου δεν συντρέχει και η προσφυγή στην Ολομέλεια δεν είναι αναγκαία όταν η απόφαση μπορεί να ανακληθεί από το δικαστήριο που την εξέδωσε ή να εξαφανιστεί με ανακοπή ερημοδικίας και έφεση, επί πλέον δε αντίθετη εκδοχή θα οδηγούσε σε ασυμβίβαστη προς την οικονομία του ισχύοντος δικονομικού συστήματος επέμβαση του Αρείου Πάγου στο έργο των κατώτερων δικαστηρίων, αφού ουσιαστικά με τον τρόπο αυτό το ανώτατο δικαστήριο θα εδέσμευε το δικαστήριο ενώπιον του οποίου εκκρεμεί η υπόθεση, αντιθέτως μάλιστα προς το πνεύμα και το σκοπό του δεύτερου εδαφίου της ως άνω διάταξης στο οποίο ρητώς ορίζεται ότι η αναίρεση αυτή "δεν παράγει αποτελέσματα για τους διαδίκους". Για το λόγο αυτό άλλωστε θεωρείται ανεπίτρεπτη κατά πάγια πρακτική η γνωμοδότηση του Εισαγγελέα του Αρείου Πάγου επί ζητήματος σχετικού προς εκκρεμή δίκη. Ουσιώδης συνεπώς προϋπόθεση του παραδεκτού της αναίρεσης υπέρ του νόμου, όπως κάθε αναίρεσης είναι ότι η απόφαση κατά της οποίας στρέφεται είναι οριστική και τελεσίδικη. Περαιτέρω κατά το άρθρο 591 του Κ.Πολ.Δ. "τα άρθρα 1-590 του κώδικα αυτού", μεταξύ των οποίων είναι και το προβλέπον την αναίρεση υπέρ του νόμου άρθρο 557", εφαρμόζονται και στις ειδικές διαδικασίες, εκτός αν αντιβαίνουν προς τις ειδικές διατάξεις των διαδικασιών αυτών". Ο αποκλεισμός της εφαρμογής των ως άνω γενικών διατάξεων δεν είναι ανάγκη να προβλέπεται ειδικώς. Αρκεί ότι είναι ασυμβίβαστες προς τη φύση, το σκοπό και τη

γενικότερη δομή και διάρθρωση των διατάξεων που διέπουν τις επιμέρους ειδικές διαδικασίες και των σύμφωνα με αυτές εκδιδόμενων αποφάσεων. Οι κατά τις διατάξεις εξάλλου των άρθρων 682 επ. του Κ.Πολ.Δ. εκδιδόμενες αποφάσεις περί ασφαλιστικών μέτρων είναι προσωρινής ισχύος και μπορεί να ανακληθούν λόγω μεταβολής των πραγμάτων ή χωρίς τη μεταβολή αυτή, κατά τα άρθρα 696, 697, 698 του Κ.Πολ.Δ. από το δικαστήριο που τις εξέδωσε ή από το δικαστήριο της κύριας δίκης, η αίτηση δε ανακλήσεως αυτών κατά το άρθρο 697 από λειτουργική άποψη επέχει χαρακτήρα ένδικου μέσου. Έτσι στερούνται του στοιχείου της οριστικότητας, δεν είναι ικανές καθ'αυτές να εμπνεύσουν τη νομολογία και ακόμη είναι στενότερα συνδεδεμένες με την κύρια (τακτική) διαφορά η οποία είτε είναι εκκρεμής είτε κατά τη συνήθη δυναμική πρόκειται να επακολουθήσει.

Συνεπώς για την ταυτότητα του λόγου, όπως και επί των μη οριστικών ή τελεσίδικων αποφάσεων της τακτικής διαδικασίας, πρέπει να γίνει δεκτό ότι δεν υπόκεινται σε αναίρεση υπέρ του νόμου, αφού και εδώ πρόκειται για ανακλητές (μη οριστικές) ως προς την εσωτερική ουσία τους αποφάσεις η τυχόν αναίρεση των οποίων, μολονότι δεν είναι δεσμευτική για τους διαδίκους, συνιστά αποδοκιμαστέα, για τους λόγους που αναφέρθηκαν, επέμβαση του ανώτατου δικαστηρίου επί συγκεκριμένης (τακτικής) διαφοράς μεταξύ ορισμένων διαδίκων που είναι ή πρόκειται να καταστεί εκκρεμής ενώπιον των κατώτερων δικαστηρίων. Η δυνατότητα να μην επακολουθήσει κυρία δίκη δεν παρέχει αποφασιστικό επιχείρημα για αντίθετη κρίση ανάλογο δε φαινόμενο μπορεί να εμφανιστεί και όταν μετά την έκδοση της μη οριστικής απόφασης οι διάδικοι αδρανούν. Το ανεπίτρεπτο της αναίρεσης υπέρ του νόμου στην εξεταζόμενη περίπτωση δεν επιβάλλεται μόνο από το χαρακτήρα και τη φύση της προσβαλλόμενης απόφασης αλλά καθιερώνεται και με τη διάταξη του άρθρου 699 του Κ.Πολ.Δ. Προηγουμένως το άρθρο 743 του Κ.Πολ.Δ. όπως ίσχυε πριν από την τροποποίησή του με το ν.δ. 958/1971, όριζε ότι "αποφάσεις δεχόμενες ή απορρίπτουσες αιτήσεις περί ασφαλιστικών μέτρων ή αιτήσεις περί ανακλήσεως ή μεταρρυθμίσεως αυτών δεν υπόκεινται εις ανακοπήν ερημοδικίας, έφεσιν και αναψηλάφησιν, συγχωρείται όμως κατ' αυτών αναίρεσις δια τους εν άρθρω 578 λόγους". Υπό το καθεστώς αυτό βεβαίως, εφόσον, έστω για περιορισμένους λόγους, επιτρεπόταν η αναίρεση στους διαδίκους, ασφαλώς ήταν γενικώς επιτρεπτή και η αναίρεση υπέρ του νόμου. Η διάταξη όμως αυτή τροποποιήθηκε με το ως άνω ν.δ. και ήδη το προαναφερθέν άρθρο 699 του Κ.Πολ.Δ. ορίζει ότι "αποφάσεις που δέχονται ή απορρίπτουν αιτήσεις ασφαλιστικών μέτρων ή αιτήσεις για ανάκληση ή για μεταρρύθμιση των μέτρων αυτών δεν προσβάλλονται με κανένα ένδικο μέσο εκτός αν ορίζεται διαφορετικά". Στη σχετική αιτιολογική έκθεση αναφέρεται ότι "δια της γενομένης τροποποίησης απεκλείσθη η άσκηση αναίρεσης κατ' αποφάσεων περί ασφαλιστικών μέτρων, συνεπαγόμενη σημαντική επιβάρυνση του Αρείου Πάγου αλλά και μη δικαιολογούμενη εκ του χαρακτήρος των αποφάσεων τούτων". Η αναίρεση υπέρ του νόμου, όταν δεν παράγει αποτελέσματα έναντι των διαδίκων, δεν αποτελεί πράγματι ένδικο μέσο με τη συνήθη (στενή) έννοια, παραμένει όμως και στην περίπτωση αυτή ιδιόρρυθμο (με ευρεία έννοια) ένδικο μέσο, αφού κατατάσσεται στα ένδικα μέσα από τον ίδιο το νομοθέτη, δικάζεται από ανώτερο δικαστήριο με ορισμένη, όπως κι η αναίρεση των διαδίκων, διαδικασία, αφορά συγκεκριμένη απόφαση και συνεπάγεται την αναίρεση

της (Ολομ. Α.Π. 36/1929 Θέμις 323). Για το λόγο αυτό το ζήτημα εντοπίζεται στο αν με την παραπάνω διάταξη ο νομοθέτης απέβλεψε στον αποκλεισμό μόνο της "τακτικής" αναίρεσης ή και της αναίρεσης υπέρ του νόμου. Η ενόψει του χαρακτήρα των προαναφερόμενων αποφάσεων επιβαλλόμενη τελολογική ερμηνεία, προς την οποία συμπορεύεται το αδιάσπαστο της διατύπωσης του νόμου και η ως άνω αιτιολογική έκθεση, δικαιολογεί πλήρως τη θέση ότι στο πεδίο εφαρμογής της διάταξης υπάγεται και η αναίρεση υπέρ του νόμου. Η άποψη δε ότι η τελευταία είναι επιτρεπτή και διότι το άρθρο 577 του Κ.Πολ.Δ. "ορίζει διαφορετικά" είναι έωλη. Συνεπώς η κρινόμενη αίτηση έπρεπε να απορριφθεί ως απαράδεκτη.

Β) Ως προς τη βασιμότητα.

Κατά το άρθρο 57 εδαφ. α του Α.Κ. "όποιος προσβάλλεται παράνομα στην προσωπικότητά του έχει δικαίωμα να απαιτήσει να αρθεί η προσβολή και να μην επαναληφθεί στο μέλλον". Η προσωπικότητα περιλαμβάνει κάθε αγαθό που συνδέεται στενά με το πρόσωπο, ως ύπαρξη φυσική, ηθική, κοινωνική και πνευματική, όπως είναι η τιμή, η υπόληψη, η ελευθερία, η εθνικότητα ως στοιχείο προσδιοριστικό της ταυτότητας του ατόμου κ.α. Περαιτέρω το άρθρο 16 παρ. 1 του Συντάγματος καθιερώνει την ελευθερία της επιστήμης και της έρευνας, ενώ οι διατάξεις του άρθρου 14 παρ. 1,2 και 3 αυτού προστατεύουν την ελευθερία εκφράσεως και διαδόσεως των στοχασμών και απαγορεύουν την κατάσχεση, τη λογοκρισία ή κάθε άλλο ισοδύναμο προληπτικό μέτρο σε βάρος του τύπου που και ρητώς ανακηρύσσεται ελεύθερος. Η προστασία των ως άνω ελευθεριών, επειδή αποσκοπεί στη διαφύλαξη ύψιστων κοινωνικών αγαθών, καλύπτει (νομιμοποιεί) και προσβολές του δικαιώματος της προσωπικότητας που τυχόν ενυπάρχουν στην ενάσκησή τους, οι οποίες έτσι, εφόσον δεν προσβάλλεται η αξία του ανθρώπου, δεν είναι παράνομες διότι η προσωπικότητα, και αν θίγεται, έχει στη συγκεκριμένη περίπτωση υποδεέστερη σημασία σε σχέση με το αγαθό των ως άνω ελευθεριών. Αυτό συμβαίνει και όταν κατά τη σύνταξη γλωσσικού λεξικού, που είναι συγχρόνως επιστημονικό έργο, ο λεξικογράφος αναζητώντας συστηματικά και μεθοδικά την αλήθεια, καταγράφει τις ποικίλες σημασίες ή χρήσεις ορισμένων λέξεων ή φράσεων που θεωρούνται μειωτικές ή εξυβριστικές για ορισμένα πρόσωπα ή μέλη ευρύτερων κοινωνικών ομάδων, εφόσον ο ίδιος δεν υιοθετεί ούτε αποδέχεται τη σημασία αυτή. Στην προκείμενη υπόθεση το Μονομελές Πρωτοδικείο Θεσσαλονίκης, δικάζοντας κατά τη διαδικασία των ασφαλιστικών μέτρων, δέχτηκε, κατά πιθανολογήση, τα εξής περιστατικά: Ο Γεώργιος Μπαμπινιώτης, ως τακτικός καθηγητής της γλωσσολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και Σύμβουλος του Υπουργείου Παιδείας, με επιτελείο βοηθών, συνέταξε ελληνικό λεξικό (ερμηνευτικό, ορθογραφικό και ετυμολογικό) με τίτλο "ΛΕΞΙΚΟ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ", το οποίο εξέδωσε και έθεσε σε κυκλοφορία το νομικό πρόσωπο με την επωνυμία "ΚΕΝΤΡΟ ΛΕΞΙΚΟΛΟΓΙΑΣ". Στο λεξικό αυτό και στο λήμμα-λέξη Βούλγαρος αναφέρεται : " Βούλγαρος 1. αυτός που γεννήθηκε στη Βουλγαρία ή κατάγεται από εκεί, 2. (κατχρ. υβρισ.) ο οπαδός ή παίκτης ομάδας της Θεσσαλονίκης (κυρίως του ΠΑΟΚ)". Η λέξη "Βούλγαρος" (συνεχίζει το Πρωτοδικείο) με την ως άνω εξυβριστική έννοια χρησιμοποιείται από ασήμαντη μερίδα ποδοσφαιρόφιλων του νότου, σαν

σύνθημα μάλλον παρά σαν έννοια της λέξης, μεμονωμένα, σποραδικά και χωρίς κάποια διάρκεια. Γι? αυτό και δεν αποτελεί "λήμμα που μπορούσε να έχει καταχωρηθεί σε λεξικό", η δε απάλειψή της από το συγκεκριμένο λεξικό "ουδόλως θα αναιρούσε την επιστημονικότητα του?η οποία είναι δεδομένη". " Βάσει των παραδοχών αυτών έκρινε ότι η καταγραφή και διάδοση μέσω αυτής του ως άνω χαρακτηρισμού προσβάλλει την προσωπικότητα του αιτούντος και των υπέρ αυτού παρεμβάντων, κατοίκων Θεσσαλονίκης, οπαδών των άνω ομάδων, διότι ενέχει αμφισβήτηση και σύγχυση ως προς την εθνική τους ταυτότητα, περαιτέρω δε διέταξε την απάλειψη της έννοιας αυτής του λήμματος Βούλγαρος με την ως άνω δεύτερη σημασία του από κάθε μελλοντική ανατύπωση ή έκδοση του λεξικού καθώς και από όσα αντίτυπα δεν έχουν διατεθεί στο αναγνωστικό κοινό ή βρίσκονται στα χέρια του Γεωργίου Μπαμπινιώτη και του Κέντρου Λεξικογραφίας. Ήξμως η υπό τα ως άνω δεδομένα "προσβολή" της προσωπικότητας δεν είναι παράνομη, αφού η απλή αναφορά-καταγραφή στο λεξικό ότι η λέξη "Βούλγαρος" χρησιμοποιείται καταχρηστικώς ως εξυβριστική ονομασία κατηγορίας φιλάθλων και αθλητών (παικτών) δεν ενέχει αποδοχή του χαρακτηρισμού αυτού από το συντάκτη, έγινε δε στα πλαίσια της συνταγματικώς κατοχυρωμένης και αξιολογικώς υπέρτερης ελευθερίας του τύπου και της επιστήμης. Πράγματι η ως άνω καταχώριση έγινε με την επιστημονική πεποίθηση του συντάκτη, ότι η ως άνω σημασία της λέξης "Βούλγαρος", έστω και αν αυτή χρησιμοποιείται μεμονωμένα, σποραδικά, παροδικά και από ασήμαντη μερίδα φιλάθλων του νότου, αποτελούσε "έννοια" της άνω λέξης και έπρεπε να καταγραφεί ως τέτοια, με τη διευκρίνιση μάλιστα, ότι η έννοια αυτή ήταν "καταχρηστική-υβριστική", η προσβολή δε, υπό τις προαναφερόμενες περιστάσεις της προσωπικότητας των ανωτέρω, δεν θίγει κατ' αντικειμενική κρίση, την ανθρώπινη "αξία" τους. Τα μέλη του δικαστηρίου Στέφανος Μαθίας (Πρόεδρος), Γεώργιος Βελλής, Χαράλαμπος Μυρσινιάς, Κων.Παπαλάκης (Αντιπρόεδροι) και Αρεοπαγίτες Εμμανουήλ Χαριτάκης, Αναστάσιος Καραγεώργης, Κωνσταντίνος Τζένος, Ηλίας Βλάσσης, Γεώργιος Κάππος, Γεώργιος Ρήγος, Γρηγόριος Φιλιππάτος, Αντώνιος Τωμαδάκης, Δημήτριος Σουλτανιάς, Δημήτριος Λινός, Θεόδωρος Λαφαζάνος και Γεράσιμος Φρούντζος (Αρεοπαγίτες) έχουν ειδικότερα τη γνώμη ότι ο λεξικογράφος δεν προσδίδει νόημα στις λέξεις ούτε τις χρησιμοποιεί με το όποιο νόημα έχουν προσλάβει από τη χρήση τους. Απλώς καταγράφει τις λέξεις με το γνωστό και δεδομένο νόημά τους, άσχετα αν η χρήση τους είναι συνήθης ή σπάνια, ανεξαρτήτως δε αν πρόκειται για κυριολεκτική ή καταχρηστική χρήση. Η καταγραφή, ενόψει τούτου, της λέξης "Βούλγαρος" υπό την επίμαχη έννοια στο προαναφερόμενο λεξικό, δεν ενέχει χρησιμοποίησή της ούτε υιοθέτησή της ούτε διάδοσή της ή οποιαδήποτε χρήση της, αλλ' αποτελεί απλή, ουδέτερη καταγραφή, η οποία μπορεί να είναι επιστημονικά ορθή ή μη, πάντως όμως είναι αξιολογικά άχρωμη. Επομένως δεν μπορεί να συνιστά προσβολή υπό την έννοια του άρθρου 57 ΑΚ, πολύ δε περισσότερο όταν στην καταχώριση η χρήση της λέξης χαρακτηρίζεται ως "καταχρηστική- υβριστική". Συνεπώς το δικαστήριο της ουσίας, που δέχτηκε ότι υπάρχει παράνομη προσβολή της προσωπικότητας και για το λόγο αυτό διέταξε, ως ασφαλιστικό μέτρο, την απάλειψη της προαναφερόμενης φράσης, κατά μεν τη μείζονα ως άνω γνώμη παραβίασε τις διατάξεις των άρθρων 57 του ΑΚ και 16 παρ. 1 εδ. α?, 14 παρ. 1 του Συντάγματος, κατά δε την ελάσσονα ως άνω γνώμη

του άρθρου 57 του ΑΚ. Πρέπει συνεπώς να αναιρεθεί υπέρ του νόμου η ως άνω απόφαση. Ακολούθως παρέλκει η εξέταση των παρεπόμενων αιτιάσεων του αναιρετηρίου, οι οποίες αφορούν παραβίαση των διατάξεων των παρ. 2 και 3 του άρθρου 14 του Συντάγματος, ως συνέπεια του σφάλματος του δικαστηρίου της ουσίας σε σχέση με την ύπαρξη παράνομης προσβολής της προσωπικότητας.

Εξάλλου πέντε μέλη, ήτοι οι Ιωάννης Τέτοκας, Ανδρέας Κατράκης, Κωνσταντίνος Κωστήρης, Πέτρος Κακκαλής και Γεώργιος Χριστόφιλος (Αρεοπαγίτες) έχουν τη γνώμη ότι η προσβαλλόμενη απόφαση θα έπρεπε να αναιρεθεί κατ' άρθρο 559 αριθ. 19 Κ.Πολ.Δ., λόγω ελλείψεως νόμιμης βάσεως, για τον ακόλουθο λόγο : Σε περίπτωση συγκρούσεως των συνταγματικώς προστατευόμενων έννομων αγαθών της ελευθερίας εκφράσεως των στοχασμών (άρθρο 14 παρ. 1 Συντ.) και της ελευθερίας της επιστήμης και της τέχνης (άρθρο 16 παρ. 1 Συντ.) με το επίσης συνταγματικώς προστατευόμενο έννομο αγαθό της προσωπικότητας (άρθρο. 5 παρ. 1-2 Συντ.), έκφανση της οποίας αποτελεί η τιμή και υπόληψη κάθε προσώπου, εφόσον η εναρμόνισή τους είναι ανέφικτη, πρέπει να σταθμίζεται η αξία της επιδιωκόμενης με την πρώτη ελευθερία πληροφόρησης του κοινού και της μέσω αυτής διακινδυνεύσεως του έννομου αγαθού της προσωπικότητας. Κατά τη στάθμιση δε αυτή θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη ότι το δικαίωμα της προσωπικότητας είναι δικαίωμα-πλαίσιο, χαρακτηριζόμενο από την ενότητα της γενικής ρήτηρας με την οποία κατοχυρώνεται από την έννομη τάξη. Οσάκις δε το αγαθό της προσωπικότητας έλθει σε σύγκρουση με την ελευθερία εκφράσεως των στοχασμών και την ελευθερία της επιστήμης και της τέχνης, επιβάλλεται η στάθμιση του αγαθού αυτού με το εύλογο δικαίωμα του κοινού για πληροφόρηση μέσω των δύο άλλων ελευθεριών, αρκεί να μην πλήττεται ο πυρήνας του δικαιώματος της προσωπικότητας, δηλαδή η αξία του ανθρώπου. Στην προκειμένη περίπτωση το Μονομελές Πρωτοδικείο, μολονότι είχε προ αυτού, με τα όσα παραπάνω δέχτηκε, σύγκρουση του δικαιώματος του καθ' ου η αίτηση, καθηγητή της γλωσσολογίας, να εκφράζει ελευθέρως τους στοχασμούς του και να ασκεί ελεύθερα την επιστήμη του με το δικαίωμα της προσωπικότητας του αιτούντος Θ. Ασπασίδη, έκρινε ότι τα όσα παραπάνω ο πρώτος αναφέρει στο "Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας" που συνέταξε, υπό το λήμμα-λέξη "Βούλγαρος", είναι υβριστικά για τον αιτούντα και αποτελούν παράνομη προσβολή της προσωπικότητάς του, χωρίς όμως να προβεί προηγουμένως, όπως όφειλε, στη στάθμιση των συγκρουόμενων ενταύθα ως άνω έννομων αγαθών που προστατεύονται συνταγματικώς, και, μέσω της σταθμίσεως αυτής, στη διαπίστωση αν ενταύθα προστατευτέο ήταν ως υπέρτερο αγαθό το της προσωπικότητας του αιτούντος. Έτσι, όμως, διέλαβε στην απόφασή του ελλειπείς και ανεπαρκείς αιτιολογίες, σε σχέση με το ουσιώδες για την έκβαση της δίκης ζήτημα αυτό, και τη στέρησε από τη νόμιμη βάση της, επομένως έπρεπε να αναιρεθεί για το λόγο αυτό.

Εντεκα όμως μέλη της Ολομέλειας, ήτοι οι Θεόδωρος Τόλιας, Κωνσταντίνος Λυμπερόπουλος (Αντιπρόεδροι) και Γεώργιος Σταθάς, Μιχαήλ Καρατζάς, Γεώργιος Μπούτσικος, Χαράλαμπος Γεωργακόπουλος, Αριστείδης Κρομμύδας, Γεώργιος Νικολόπουλος, Λουκάς Λυμπερόπουλος, Λεάνδρος Ρακιντζής και Θεόδωρος Μπάκας (Αρεοπαγίτες) έχουν τη γνώμη

ότι η κατά το άρθρο 57 του Α.Κ. προσβολή της προσωπικότητας μπορεί να αναφέρεται σε οποιοδήποτε στοιχείο προσδιοριστικό της ταυτότητας του ανθρώπου, όπως εκείνο της εθνικής καταγωγής του και της βάσει αυτής εντάξεώς του σε συγκεκριμένη εθνότητα. Υπό τις άνω συνεπώς περιστάσεις υπάρχει προσβολή της προσωπικότητας των αναιρεσιβλήτων και είναι παράνομη, όπως ορθώς έκρινε η προσβαλλομένη, γι' αυτό και έπρεπε να απορριφθεί ως αβάσιμος ο μοναδικός λόγος αναίρεσης (άρθρο 559 αρ. 1 Κ.Πολ.Δ.) που αναφέρεται σε παραβίαση των διατάξεων των άρθρων 57 ΑΚ, 16 παρ. 1 εδ. α? και 14 παρ. 1-3 του Συντάγματος. Ειδικότερα, εφόσον, κατά τις παραδοχές της αποφάσεως, η χρησιμοποίηση της λέξεως "Βούλγαρος" με την ως άνω υβριστική έννοια γινόταν από περιορισμένη μερίδα ποδοσφαιρόφιλων του νότου και μάλιστα "μεμονωμένα, σποραδικά και χωρίς κάποια διάρκεια", δεν ανταποκρινόταν η καταχώριση στην επιδίωξη του λεξικογράφου Γεωργίου Μπαμπινιώτη να παρουσιάσει στο κοινό την κοινή γλώσσα των Ελλήνων. Αντιθέτως με την καταχώριση αυτή επισημοποιείτο και μονιμοποιείτο μια κατάσταση "περιθωριακή" πράγματι, για την οποία όμως παρεχόταν με την καταχώριση η πεπλανημένη εντύπωση, ότι νομίμως χρησιμοποιείτο η προσβλητική λέξη. Συνεπώς η ως άνω καταχώριση αποτελεί προσβολή και δεν συγχωρείται βάσει δικαιώματος του Γεωργίου Μπαμπινιώτη παρεχόμενου σ? αυτόν στα πλαίσια της ελευθερίας της επιστήμης (άρθρο 16 παρ. 1 Συντάγματος) και της ελευθερίας εκφράσεως (άρθρο 14 παρ. 1 Συντάγματος).

Τα παρεχόμενα με τις διατάξεις αυτές δικαιώματα ισχύουν μόνο στη σχέση μεταξύ κράτους και ατόμου και όχι οριζοντίως, δηλ. στη σχέση ατόμου προς άτομο, χωρίς μάλιστα να υπάρχει μεταξύ τους σχέση εξουσιάσεως υπό οποιαδήποτε μορφή. Σε κάθε περίπτωση όμως τα δικαιώματα αυτά δεν λειτουργούν χωρίς περιορισμούς και σχετικοποιούνται. Έτσι σε περίπτωση σύγκρουσης αυτών προς δικαιώματα προστατευόμενα από άλλες συνταγματικές διατάξεις, όπως εκείνες των άρθρων 2 παρ. 1 και 5 παρ. 1 που αναφέρονται στην προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και της ελεύθερης ανάπτυξης του ανθρώπου, η ελευθερία της επιστήμης δεν έχει κανένα προβάδισμα, διότι η Πολιτεία δεν αναγορεύει το δικαίωμα της επιστημονικής ελευθερίας σε απόλυτη ελευθερία. Η ελευθερία της επιστήμης δεν δίδει στον επιστήμονα το δικαίωμα να διαπράττει εγκλήματα, όπως εκείνο της προσβολής της τιμής άλλου (άρθρα 361 επ. ΠΚ). Στην περίπτωση αυτή, ενόψει και των ισχυουσών στο χώρο του ιδιωτικού δικαίου γενικών ρητρών, όπως εκείνη της απαγορεύσεως της καταχρηστικής ασκήσεως του δικαιώματος (άρθρο 281 ΑΚ), η σύγκρουση μεταξύ των αντιπαραβαλλόμενων ατομικών δικαιωμάτων αίρεται με τη στάθμιση, κατά περίπτωση, των εκατέρωθεν συμφερόντων. Τα ατομικά δικαιώματα που θεμελιώνονται στις διατάξεις των άρθρων 2 παρ. 1 και 5 παρ. 1 του Συντάγματος, δηλαδή εκείνα της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και της ελεύθερης ανάπτυξης του ανθρώπου, ως αναφερόμενα στην ανθρώπινη προσωπικότητα και στην κεντρική θέση του ανθρώπου μέσα στην κοινωνία, πρέπει να θεωρούνται, κατ' αρχήν, επικρατέστερα. Σε κάθε όμως περίπτωση ο καθορισμός της προτεραιότητας μεταξύ των συγκρουόμενων δικαιωμάτων είναι ζήτημα πραγματικό και στην κρινόμενη περίπτωση το Μονομελές Πρωτοδικείο σιωπηρώς και ανελέγκτως έδωσε την προτεραιότητα στο δικαίωμα προστασίας της προσωπικότητας του αναιρεσιβλήτου Θεόδωρου Ασπασίδη και των υπέρ αυτού παρεμβάντων.

Εξάλλου περίπτωση εφαρμογής της διατάξεως του άρθρου 367 ΠΚ, κατά την οποία αίρεται ο άδικος χαρακτήρας της πράξεως στις απαριθμούμενες σ? αυτή περιπτώσεις, δεν συντρέχει εν προκειμένω, αφού, κατά το αναιρετήριο, δεν φέρεται η διάταξη αυτή ως παραβιασθείσα και επομένως δεν υπάρχει σχετικός αναιρετικός λόγος, αλλ? ούτε και πρόκειται για νόμιμη άσκηση δικαιώματος κατά τα άρθρα 14 παρ. 1 και 16 παρ. 1 του Συντάγματος, αφού προτεραιότητα είχαν οι διατάξεις των άρθρων 2 παρ. 1 και 5 παρ. 1 του Συντάγματος, στις οποίες και δόθηκε.

Για τους λόγους αυτούς

Αναιρεί υπέρ του νόμου την υπ? αριθ. 18134/1998 απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης που εκδόθηκε κατά τη διαδικασία των ασφαλιστικών μέτρων.

Κρίθηκε και αποφασίστηκε στην Αθήνα στις 28 Ιανουαρίου 1999 και δημοσιεύθηκε σε δημόσια συνεδρίαση στο ακροατήριό του στις 22 Απριλίου 1999.

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ

Ο ΓΡΑΜΜΑΤΕΑΣ

Δ/ΝΗ/1992 (349)

Διαθήκη. Ακυρότητα διαθήκης λόγω αντίθεσής της στα χρηστά ήθη. Έννοια των χρηστών ηθών. Προσβολή διαθήκης για τον ως άνω λόγο από εγγονό του διαθέτη ο οποίος γεννήθηκε εκτός γάμου και αναγνωρίστηκε μετά τον χρόνο σύνταξης της προσβαλλόμενης διαθήκης στην οποία δεν συμπεριλαμβάνεται ως κληρονόμος.

2)ΑΝΤΙΘΕΣΗ ΣΤΟ ΑΡΘΡΟ 178 Α.Κ.

Εφετείο Αθηνών 1117/1990

Πρόεδρος: Εμμανουήλ Χαριτάκης.

Εισηγητής: Βασίλειος Βαθρακοκοίλης, Εφέτης.

Δικηγόροι: Βασίλειος Γούνης, Νικολέττα Διονυσοπούλου.

Κατά τη διάταξη του άρθρ. 178 ΑΚ, κατά την οποία άκυρη είναι η δικαιοπραξία που αντιβαίνει στα χρηστά ήθη, νοούνται ως χρηστά ήθη οι κατά το χρόνο κατάρτισης της δικαιοπραξίας κρατούσες αντιλήψεις του μέσου ανθρώπου, ως μέλους του κοινωνικού συνόλου, μέσα στα όρια των οποίων πρέπει να περιορίζεται, κατά την κατάρτιση της δικαιοπραξίας η δραστηριότητα των δικαιιοπρακτούντων για να θεωρείται σύμφωνη με τη χρήση και έμφρονη συμπεριφορά, χωρίς να έχουν σημασία τα ελατήρια ή τα μεμονωμένα αίτια των δικαιιοπρακτούντων αλλά το σύνολο των περιστάσεων και συνθηκών που συνδέουν τη δικαιοπραξία (ΑΠ 2115/1986 ΝοΒ 25/1240, ΑΠ 1311/82 ΝοΒ 31/1343). Το περιεχόμενο των χρηστών ηθών, ως κανόνων δικαίου, προσδιορίζεται με την βοήθεια των διδαγμάτων της

κοινής πείρας (ΑΠ 1562/1983 ΕΕΝ 51/627). Η κρίση για την αντίθετη στα χρηστά ήθη απόκειται στην κρίση του δικαστηρίου και δεν μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο αποδείξεως (ΕΑ 4172/82ΝοΒ 31/822). Στην περίπτωση ακυρότητας διαθήκης, στην οποία εφαρμογή έχουν τ' ανωτέρω (ΠΑ 1311/82 ΝοΒ 31/1349, ΕΑ 4769/86 δΝΗ 29/648), μπορεί να ζητηθεί με αναγνωριστική αγωγή, από όποιον έχει έννομο συμφέρον, μεταξύ των οποίων είναι ο εξ αδιαθέτου κληρονόμος του κληρονόμου του διαθέτη (ΑΠ 643/64 ΝοΒ 13/371, Τύσης: Κληρ. 100-101, Παπαντωνίου: Κληρ. 278-280).

Με την από 19.20.1988 αγωγή του ο εκκαλών ζητήθηκε να αναγνωριστεί η ακυρότητα της από 15.4.1954 ιδιόγραφης διαθήκης του Σ.Μ., που δημοσιεύθηκε και κηρύχθηκε κυρία με την 10806/1954 απόφαση του Πρωτοδικείου Αθηνών, σε σχέση με διάταξη αυτής με τη οποία εγκαταστάθηκε ως κληρονόμος, μεταξύ των άλλων περιουσιακών στοιχείων, και στο 1/2 εξ αδιαθέτου ακινήτου (καταστήματος) στην Καλλιθέα Αττικής και επί τη οδού Σιβιτήζου 49 και Οδυσσέως Ανδρούτσου, ο πατέρας του, Ε.Μ., του οποίου είναι τέκνο που γεννήθηκε εκτός γάμου, στις 6.4.1950, και αναγνωρίστηκε από τον τελευταίο με την 4569/17.9.1959 συμβολαιογραφική πράξη του συμβολαιογράφου Αθηνών Γ.Β., μετά το θάνατο του διαθέτη παπού του (11.6.1954) και τη, μετά την ακύρωση αυτή, αναγνώριση του εξ αδιαθέτου κληρονομικού δικαιώματός του κατά το 1/4 εξ αδιαθέτου επ' αυτού αλλιώς του δικαιώματος νόμιμης μοίρας του, για το λόγο ότι ο εναγόμενος γνήσιο τέκνο του πατέρα του ενάγοντος, ορίστηκε καταπιστευματοδόχος του κληρονόμου πατέρα του στον οποίο με τη διαθήκη τέθηκε η ρήτρα της μη εκποιήσεως του ακινήτου αυτού και υποκατάστατος αυτού ο Ιερός Ναός Αγίου Ανδρέου Πετραλώνων, με σκοπό αποκλεισμού, από το διαθέτη πάππο του, του ιδίου (ενάγοντος) από την κληρονομία, ενώ ήταν γνωστή η ύπαρξη του στο διαθέτη, και την περιέλευση του περιουσιακού αυτού στοιχείου στον εναγόμενο, και έτσι εκδηλώνεται περιφρόνηση του διαθέτη στο πρόσωπό του. Υπο τα ανωτέρω περιστατικά, οι λόγοι ακυρότητας της διαθήκης δεν βρίσκονται σε αντίθεση με τα κρατούντα κατά το χρόνο θανάτου του διαθέτη (ΟΛΑΠ 1174/70 ΝοΒ 23/720) χρηστά ήθη, υπό την έννοια που αναπτύχθηκε στην ανωτέρω σκέψη, γιατί κατά την κρίση του δικαστηρίου, η προσβαλλόμενη διάταξη του διαθέτη, με τον οποίο κατά το χρόνο σύνταξης της διαθήκης αλλά και έως το θάνατο του δεν είχε κανένα συγγενικό δεσμό αφού η αναγνώρισή του από τον πατέρα του και τέκνο του διαθέτη έγινε μετά πάροδο πενταετίας από το θάνατο του διαθέτη, δεν υπερβαίνει στο σημείο εκείνο που οριοθετεί τη χρηστή και έμφρονη συμπεριφορά του μέσου κοινωνικού ανθρώπου σε παρόμοιες περιπτώσεις. Ακόμη και αν τυχόν ο υποκρυπτόμενος, στη διάταξη αυτή, σκοπός του διαθέτη αποκλεισμού του ενάγοντος μελλοντικώς από το επίδικο κληρονομικό ακίνητο δεν υποδηλώνει αντίθεση στα χρηστά ήθη, αφού, κάτι τέτοιο γίνεται ανεκτό και για συγγενείς, πρώτου βαθμού, γι' αυτό και η αναγνώριση από το δίκαιο του θεσμού της νόμιμης μοίρας (βλ. Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδου, ΝοΒ 30/1234), πολύ δε περισσότερο στην προκειμένη περίπτωση που κατά τον άνω κρίσιμο χρόνο δεν υπήρχε συγγενικός δεσμός μεταξύ ενάγοντος-διαθέτη. Αλλωστε όλα τα άνω περιστατικά που συνοδεύουν τη διάταξη ως και οι συνθήκες και περιστάσεις που εκτίθενται σ' αυτή δεν μαρτυρούν αντίθεση τις διατάξεις στα χρηστά ήθη. Τέλος πρέπει να σημειωθεί ότι η εγκατάσταση με τη διαθήκη έγινε, όχι υπέρ προσώπου

τρίτου και από διατήρηση σχέσεων ανηθικών αλλά υπέρ γνησίου κατιόντος. Συνεπώς δεν υπάρχει εκδήλωση σκοπού περιφρόνησης προς τον ενάγοντα, μη συγγενή του διαθέτη κατά το χρόνο σύνταξης της διαθήκης και θανάτου του διαθέτη και συνεπώς η αγωγή πρέπει να απορριφθεί, ως ορθώς και η εκκαλούμενη απόφαση δέχτηκε, ως μη νόμιμη και να απορριφθεί ή ένδικη έφεση ως ουσιαστικά αβάσιμη.

3)ΤΑΙΝΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΖΩΗ ΤΟΥ ΙΗΣΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ

Δ/ΝΗ/1989 (1375), ΕΕΝ/1989 (149), ΝΟΒ/1989 (270), ΤΟΣ/1989 (682)

Προσωπικότητα.

Θρησκείες.

Κατάχρηση δικαιώματος.

Κινηματογράφος.

'Εστω και αν κίνητρο του δημιουργού κινηματογραφικής ταινίας, που επιχειρεί την αναπαράσταση της ζωής του Ιησού Χριστού, υπήρξε η καλλιτεχνική δημιουργία, δεν υπάρχει προστατευόμενο δικαίωμα που θα μπορούσε να τεθεί ως αντιμέτωπο του δικαιώματος της προσωπικότητας εκείνων, των οποίων προσβάλλεται το θρησκευτικό συναίσθημα από την ταινία αυτή που διακωμωδεί και χλευάζει το Χριστό.

ΠΡΩΤΟΔΙΚΕΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Αριθ. 17115/1988 Μον. (Ασφ. μ.)

Πρόεδρος ο κ. Δ. ΛΟΒΕΡΔΟΣ

Δικηγόροι οι κ. κ. Παπουτσιδάκης, Κ. Σταματελάτος, Χ.

Μαγγίνας, Δ. Πουλέας, Φ. Κουβέλης, Δ. Λιαρομμάτης,

Ι. Πασχαλίδης, Δ. Σέργιος, Κ. Μεταξόπουλος, Α.

Μεταξόπουλος, Ν. Κωνσταντόπουλος, Ε. Ζαφειρίου, Ν.

Ρίγγας

Σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 57 παρ. 1 εδ. α' ΑΚ, όποιος προσβάλλεται παράνομα στην προσωπικότητα του έχει δικαίωμα να απαιτήσει να αρθεί η προσβολή και να μην επαναληφθεί στο μέλλον. Κατά τις διατάξεις του άρθρου 59 ΑΚ, στην περίπτωση του παραπάνω άρθρου το δικαστήριο με την απόφασή του, ύστερα από αίτηση αυτού που έχει προσβληθεί και αφού λάβει υπόψη το είδος της προσβολής, μπορεί επί πλέον να καταδικάσει τον υπαίτιο, να ικανοποιήσει την ηθική βλάβη αυτού που έχει προσβληθεί. Η ικανοποίηση συνίσταται σε πληρωμή χρηματικού ποσού, σε δημοσίευμα ή σε οτιδήποτε επιβάλλεται από τις περιστάσεις. Από τις διατάξεις αυτές αλλά και από άλλες διατάξεις του ιδιωτικού και του δημοσίου δικαίου προκύπτει, ότι το δίκαιο ανάγει τον άνθρωπο σε αυτοτελές αντικείμενο προστασίας και επιβάλλει το σεβασμό της προσωπικότητάς του από τους τρίτους. Η προσωπικότητα εμφανίζεται εξωτερικά με διάφορες εκφάνσεις, ενώ με τη γενική ρήτρα περί της παρανόμου προσβολής της επιτυγχάνεται ο εντοπισμός, αλλά και η διεύρυνση των εκφάνσεων της προσωπικότητας, εκείνων δηλ. που κατα την

επιστήμη και τις κοινωνικές και τις συναλλακτικές αντιλήψεις, θεωρούνται προστατεύσιμες. Το δικαίωμα επί της ίδιας προσωπικότητας αποτελεί ιδιαίτερη κατηγορία δικαιώματος, που δεν υπάγεται στα γνωστά, από τη θεωρία του ρωμαϊκού δικαίου, είδη δικαιωμάτων και ως εκ τούτου έχει δική του φυσιογνωμία στο σύγχρονο ιδιωτικό δίκαιο. Είναι δικαίωμα που ενδιαφέρει τη δημόσια τάξη, μη περιουσιακό, απόλυτο, δηλ. ο φορέας του μπορεί να στραφεί κατά παντός τρίτου που το διαταράσσει, αυτοτελώς για κάθε πρόσωπο και επομένως δεν μπορεί να ανήκει σε πλείονες απο κοινού, ενιαίο υπό την έννοια, ότι δεν υπάρχουν περισσότερα επί μέρους δικαιώματα αλλά ένα δικαίωμα επί της ίδιας προσωπικότητας, οι ειδικότερες εκδηλώσεις του οποίου εμφανίζονται υπό τύπον "εκφάνσεων" του ενιαίου αυτού δικαιώματος και γι' αυτό το λόγο αποκλείεται στο πρόσωπο του αυτού φορέα δημιουργία σχέσεως και συνεπώς, "συγκρούσεως" δικαιωμάτων επί της ίδιας προσωπικότητας (βλ. Γ. Πλαγιαννάκος, Το δικαίωμα επί της ίδιας προσωπικότητας ΕλλΔνη 7. 101 επ., Σούρλας, εν ΕρμΑκ Εισαγ. αρθρ. 57-60, αριθ. 14, 17, 22, 40-42, Α. Τούσης, Γεν. Αρχ. 1962 παρ. 34 σ. 229, Αν. Γαζής, Η σύγκρουσις των δικαιωμάτων 1959. 58, ΟΛΑΠ 812/1980 ΝοΒ. 29. 79 επ., ΕφΑΘ 1013/1987) Προσβολή της προσωπικότητας υπάρχει σε κάθε πράξη τρίτου προσώπου με την οποία διαταράσσεται, κατά τη στιγμή της προσβολής, η υπάρχουσα κατάσταση ως προς τις διάφορες εκφάνσεις της προσωπικότητας. Δεν αρκεί όμως απλή προσβολή αλλά επι πλέον απαιτείται να είναι και παράνομη. Το παράνομο είναι ευχερές να διακριβωθεί, όταν υπάρχει διάταξη που απαγορεύει συγκεκριμένη πράξη και προσβάλλει κάποια "έκφανση" της προσωπικότητας, ανεξάρτητα σε ποιο τμήμα του δικαίου, όπως, αντίθετα, το παράνομο δεν υπάρχει στις περιπτώσεις που το δίκαιο δίνει ρητώς δικαίωμα προσβολής ορισμένων εκφάνσεων της προσωπικότητας του άλλου (αρθ. 284, 282 ΑΚ, 22 ΠΚ). Όταν δεν συμβαίνει αυτό και ενόψει του ότι το επί τις ίδιας προσωπικότητος δικαίωμα του ενός διασταυρώνεται με το αντίστοιχο δικαίωμα των άλλων, τότε ανακύπτει το πρόβλημα της αξιολογήσεως και της σταθμίσεως "αξιών" εκατέρωθεν δικαιωμάτων, ποιο δικαίωμα, ποιο συμφέρον, ποιο έννομο αγαθό είναι στη συγκεκριμένη περίπτωση σπουδαιότερο από το άλλο και μέχρι ποιου σημείου φθάνει η νομική σημασία καθ' ενός απ' αυτά, στην περιοχή του δικαιώματος επί της ίδιας προσωπικότητος, επί τη βάσει γενικών αρχών, που συνάγονται είτε από το συνολικό πνεύμα της νομοθεσίας και τις επί μέρους διατάξεις από το πνεύμα των οποίων μπορεί να αρυσθεί κανείς τις κατά προτίμηση γενικότερες τάσεις και κατευθύνσεις της νομοθεσίας, είτε από το πολιτιστικό ιδεώδες του οποίου φέρει τη σφραγίδα η έννομη τάξη και του επί του ιδεώδους τουτου θεμελιουμένου "πίνακος αξιών" (βλ. Γ. Πλαγιαννάκος ο.π. σ. 170 και εκεί παρ. Γερμ. Ακυρ. ΝοΒ 10.942). Με βάση την αξιολόγηση αυτή θα υπερισχύσει το σπουδαιότερο δικαίωμα και μόνο, αν το δικαίωμα αυτο είναι το δικαίωμα εκείνου που προσβάλλει την προσωπικότητα του άλλου, η προσβολή δεν θα είναι παράνομη, εκτός εάν η ενάσκηση του επικρατέστερου δικαιώματος είναι ανεπίτρεπτη, κατά το άρθρο 281 ΑΚ, γιατί, υπο τις συγκεκριμένες συνθήκες, αντίκειται προφανώς στην καλή πίστη ή τα χρηστά ήθη ή υπερβαίνει προφανώς τα όρια που διαγράφει ο κοινωνικός ή οικονομικός σκοπός του κατά προτίμηση προστατευομένου αυτού δικαιώματος. Απο την πλευρά εκείνου που προσβάλλει την προσωπικότητα του άλλου δεν απαιτείται πταισίμα - δόλος ή αμέλεια - εκτός εάν ζητείται αποζημίωση, κατά τις περι

αδικοπραξιών διατάξεις ή κοινοποίηση της ηθικής βλάβης. Εξάλλου, η προσωπικότητα του ανθρώπου που προστατεύεται και απο σειρά διατάξεων του ισχύοντος Συντάγματος, ως προς τα ατομικά δικαιώματα και τις ατομικές ελευθερίες. Οι διατάξεις αυτές και οι αντίστοιχες διατάξεις του ιδιωτικού δικαίου τελούν μεταξύ τους σε εσωτερική λογική και νομική ενότητα, οπότε, βάσει της θεωρίας των "ανταλλακτικών επενεργειών" στην περιοχή του ιδιωτικού δικαίου, των ατομικών δικαιωμάτων και ατομικών ελευθεριών που θεσπίζονται απο το Σύνταγμα, η νομική σημασία των συνταγματικών αυτών δικαιωμάτων και ελευθεριών δεν εξαντλείται στις μεταξύ του κράτους, ως πολιτειακής εξουσίας, και των πολιτών σχέσεις αλλά επεκτείνεται και στις μεταξύ των πολιτών, ως υποκειμένων ιδιωτικού δικαίου, έννομες σχέσεις, (Γ. Πλαγιαννάκος, ο.π. σ. και εκεί παρ): Έτσι, με το άρθρο 2 του Συντάγματος διακηρύσσεται, ότι ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελούν την πρωταρχική υποχρέωση της πολιτείας, υπό την έννοια ότι η πολιτεία οφείλει να σέβεται την αξία του ανθρώπου, ως ατόμου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου αλλά και να την προστατεύει, δηλ. να μεριμνά για την αποτροπή της προσβολής της, εκ μέρους των φορέων της εξουσίας αλλά και εκ μέρους ιδιωτών (βλ. Α. Μάνεση, Ατομικές ελευθερίες, εκδ. 1982 σ. 110). Με βάση την κεντρική αυτή αντίληψη για την αξία του ανθρώπου, έχουν περιληφθεί στο δεύτερο μέρος του Συντάγματος, υπό τον τίτλο Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, μεταξύ των άλλων, οι διατάξεις του άρθρου 5 για την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας, του άρθρου 13, για την ελευθερία της θρησκευτικής συνειδήσεως, των άρθρων 14, 15 για την πνευματική ελευθερία, ελευθερία του στοχασμού, ενώ με το άρθρο 106 παρ. 2 ορίζεται, ότι η ιδιωτική οικονομική πρωτοβουλία δεν επιτρέπεται να αναπτύσσεται εις βάρος της ελευθερίας και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Με τις διατάξεις αυτές προσδιορίζεται η έκταση και το βάθος της προσωπικότητας και οι κύριες εκφάνσεις της, με βάθος την ανθρώπινη αξία και το απαραβίαστο αυτής και καθιερώνεται η αξία της προσωπικότητας και σε τομείς που δεν καλύπτει το ιδιωτικό δίκαιο. Με βάση τον προσδιορισμό της προσωπικότητας, κατα τα συνταγματικά αξιολογικά κριτήρια και την ευρύτερη αντίληψη που απορρέει απ' αυτά, περι της ελευθερίας της θρησκευτικής συνειδήσεως και του απολύτου σεβασμού της ανθρώπινης αξίας και του εσωτερικού κόσμου του ανθρώπου, από τον οποίο εκπηγάζουν οι κοσμοθεωριακές του πεποιθήσεις, που προσδιορίζουν σε μεγάλο βαθμό και την ελεύθερη πορεία του και τη θέση του απέναντι στο μυστήριο της ζωής, προκύπτει, ότι έκφανση της προσωπικότητας που πρέπει να προστατεύεται από κάθε προσβολή είναι και το θρησκευτικό συναίσθημα, που έμμεσα προστατεύεται και με τις διατάξεις των άρθρων 198-200 ΠΚ, και η πίστη που απορρέει σ' αυτό. Η πίστη που κατα τον κλασικό ορισμό είναι, "ελπιζομένων υπόσταση πραγμάτων έλεγχος ου βλεπομένων" (Παύλος προς Εβραίους κεφ. ΙΑ.Ι.) εισδύει στο μυστήριο των μεταφυσικών αληθειών και παρέχει γνώσεις για την υπεραισθητή, υπερεμπειρική και υπερβατική πραγματικότητα, οι οποίες ικανοποιούν τον εσωτερικό κόσμο του ανθρώπου, αποτελεί δε γεγονός ελεύθερης επιλογής και ηθικής ευθύνης της συνειδήσεως του, είναι πράξη υψηλής ποιότητας, στην οποία χωρεί με ελευθερία η προσωπικότητα του ανθρώπου και συνιστά ένα από τα κεντρικότερα και ευτυχέστερα βιώματα του ανθρώπου (βλ. Α. Δελικωστόπουλου, Σύγχρονα προβλήματα απολογητικής σ. 61 επ., του ιδίου, Επιστημολογική θεώρηση

της Θεολογίας σ. 29 επ.). Η ελευθερία της θρησκευτικής συνειδήσεως, θρησκευτική ελευθερία, που καθιερώνεται από το άρθρο 13 του Συντάγματος δεν είναι απλώς ελευθερία της γνώμης αλλά ευρύτερο δικαίωμα που απαρτίζεται από μερικότερα δικαιώματα που είναι α) το δικαίωμα καθ' ενός να πρεσβεύει οποιαδήποτε θρησκεία επιθυμεί και θεωρεί, ότι ικανοποιεί καλλίτερα από κάθε άλλη θρησκεία το θρησκευτικό του συναίσθημα. β) το δικαίωμα να μη πρεσβεύει καμιά θρησκεία, να μη πιστεύει στο Θεό, δηλ. να είναι άρθησκος, χωρίς θρησκευτικό συναίσθημα ή άθεος, αρνούμενος την ύπαρξη του Θεού, ή να μη πρεσβεύει ορισμένη μόνο θρησκεία ή ορισμένες μόνο αρχές της, κατ' αρχήν, απ' αυτόν πρεσβευομένης θρησκείας, γ) το δικαίωμα να διατηρεί μυστικές τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις, δ) το δικαίωμα να μεταβάλλει κατ' επανάληψη και κατα βούληση θρήσκευμα, υπό τον περιορισμό, ότι δεν μπορεί να εμφανίζεται ότι πρεσβεύει ορισμένο θρήσκευμα, το οποίο στην πραγματικότητα δεν πρεσβεύει και ε) το δικαίωμα να διακηρύσσει τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις. Όμως η απόλαυση της θρησκευτικής ελευθερίας, όπως και όλων των άλλων ατομικών ελευθεριών, είναι δυνατή μόνο κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις δηλ. ορισμένους περιορισμούς, που, περαν των περί προσηλυτισμού διατάξεων, απαριθμούνται στο άρθρο 13 του Συντάγματος και είναι α) η δημοσία τάξη και τα εις την γενική έννοια αυτής περιλαμβανόμενα χρηστά ήθη υπό την έννοια του συνόλου των θεμελιωδών, πολιτειακών, κοινωνικών, οικονομικών και ηθικών αρχών και αντιλήψεων που κυριαρχούν στην Ελλάδα, ρυθμίζουν την ειρηνική και ήρεμη συνύπαρξη και συμβίωση ("ου γαρ τοις ψιφίσμασι αλλά τοις ήθεσι καλώς οικείσθαι τας πόλεις" Ισοκράτης), χαρακτηρίζουν την ελληνική κοινωνία και αντιπροσωπεύουν την περί του πρέποντος λαϊκή συνείδηση και το αίσθημα πάντων των συνετών, και δικαίως σκεπτομένων ανθρώπων και β) τα καθήκοντα απέναντι στο κράτος, υπό την έννοια των υποχρεώσεων που αναφέρονται σε ζωτικά συμφέροντα της πολιτείας, και οι νόμοι, υπό την έννοια των "γενικών" νόμων, που παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το κοινωνικό σύνολο, όπως εκείνοι που αφορούν στην παιδεία, στην εθνική άμυνα, στη δημόσια υγεία, στη λειτουργία των δημοσίων υπηρεσιών κλπ. Εξάλλου, στά μέτρα της πολιτείας, για την προστασία των θρησκείων γενικά και όχι μόνο της "επικρατούσας" θρησκείας της Ανατολικής Ορθοδόξου του Χριστού Εκκλησίας, που καθιερώνεται από το σύνταγμα για λόγους ιστορικούς και έχει ορισμένα προνόμια που όμως δεν επεκτείνονται και στους οπαδούς της, αφού αυτό θα συνιστούσε παραβίαση της αρχής της θρησκευτικής ισότητας των ατόμων, περιλαμβάνονται και οι ποινικές διατάξεις των άρθρων 198-200 ΠΚ το αντικείμενο προστασίας των οποίων εντοπίζεται στη θρησκευτική ειρήνη και έμμεσα στο θρησκευτικό συναίσθημα των πολιτών και ακομη στην επικρατούσα και τις άλλες γνωστές θρησκείες δηλ. στο ατομικό δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας (βλ. Σ. Τρωϊαννος, Παραδ. Εκκλησιαστικού Δικαίου σ. 89, 91, 92, 102 και εκεί παρ. Γ. Μαριδάκης, Ι.Δ.Δ. (1967) τομ. 1.336, Α. Μαρίνος, Η θρησκευτική ελευθερία σ. 102 επ. 109, 110 και εκεί σημ. Α. Μπουρόπουλος ΕρμΠΚ υπ' αριθ. 198 επ. σ. 184 επ., 186 επ., Η Γράφος, Επιβουλή της θρησκευτικής ειρήνης, ΠοινΧρ Η 513 επ., πρβλ. Α. Ψαρούδα - Μπενάκη, Πολιτική αγωγή στην ποινική δίκη, σ. 104, 105 και εκεί παρ. Γ. Κρίππας, Το έγκλημα της κακοβουλου βλασφημίας ΠοινΧρ ΚΕ 459 επ. και εκεί παρ. ΣτΕ 4079/1976 Τμ. Γ, ΑΠ 233/1978 ΝοΒ 26.547 επ.). Η προστασία αυτή των θρησκευτικών

συναίσθημάτων, της θρησκευτικής ελευθερίας γενικότερα, επιβάλλεται, γιατί αποτελούν ηθικοκοινωνικές αξίες, κοινωνικά και νομικά συμφέροντα, αξία προστασίας, προς όφελος του πολιτισμού και του κράτους. Η θρησκεία δεν είναι καθαρά ατομική υπόθεση, όπως εσωτερική σχέση της ψυχής προς τον Θεό, περί της οποίας το κράτος μπορεί να αδιαφορήσει, αλλά αποτελεί τη βάση του κράτους, παράγοντα πνευματικού πολιτισμού, που ασκεί επιρροή όχι μόνο στα αισθήματα και τις σκέψεις αλλά και στις πράξεις του ανθρώπου (βλ. Η. Γάφος, ο.π. ΠοινΧρ Η 513 επ. και εκεί σημ.). Εξάλλου, κατά το άρθρο 5 παρ. 1 του Συντάγματος καθένας έχει το δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητα του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας, εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν προσβάλλει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη. Με τη διάταξη αυτή, που αποτελεί τη συνισταμένη των επι μέρους ατομικών ελευθεριών (βλ. ΑΠ 1562/1983 ΕΕΝ 51.627) τα χρηστά ήθη τίθενται κι εδώ, ως κριτήριο των ορίων προσβολής των δικαιωμάτων των άλλων, κατα την ενάσκηση της ελευθερίας για την ανάπτυξη της προσωπικότητας και τη συμμετοχή του πολίτη στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας και μάλιστα σε ίση μοίρα προς το Σύνταγμα. Αλλά η αντίθετη προς τα χρηστά ήθη ενέργεια και εφόσον συντρέχουν και επί πλέον συνθήκες που καθιστούν την αντίθεση αυτή έντονη, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και ως καταχρηστική, ιδίως όταν αφορά στην άσκηση της ατομικής οικονομικής δραστηριότητας, βάσει της διατάξεως του άρθρου 25 παρ. 2 του Συντάγματος (βλ. και άρθρο 106 παρ. 3 Σ) η οποία παρά τις, εξαιτίας του κινδύνου απο την εφαρμογή της επιφυλάξεις, που φθάνουν μέχρι του χαρακτηρισμού της, ως *lex imperfecta*, δηλ. ατελούς διατάξεως που δεν συνεπάγεται κυρώσεις (βλ. Φ. Βεγληρής, Οι περιορισμοί των δικαιωμάτων του ανθρώπου, (1982) σ. 26, 27) θα πρέπει, κατ' αρχήν να θεωρηθεί, ότι έχει το νόημα που εκφράζει η λεκτική της διατύπωση, δηλ. ότι απαγορεύει την καταχρηστική άσκηση του δικαιώματος, με συνέπεια, στη συγκεκριμένη περίπτωση, να αίρεται η συνταγματική προστασία του δικαιώματος και να απαγορεύεται η άσκηση του (ΑΠ 717/1985 ΝοΒ 34.560 ΟΛΑΠ 17/1978 ΝοΒ 26.1223 και εκεί σημ. Κ.Ι.Π., ΕφΑθ 1013/1987).

Με την υπό κρίση αίτηση, όπως παραδεκτά συμπληρώθηκε, κατα την προφορική επ' ακροατηρίου συζήτηση, ισχυρίζονται οι αιτούντες, νομικά και φυσικά πρόσωπα, ότι η καθής, εταιρία εισαγωγής και εκμεταλλεύσεως κινηματογραφικών ταινιών, που τις διαθέτει, με σκοπό το κέρδος, σε διάφορους κινηματογράφους, όπου και προβάλλονται στο κοινό, πρόσφατα, κατα τις αρχές Οκτωβρίου 1988, εισήγαγε στην Ελλάδα την κινηματογραφική ταινία υπό τον τίτλο "Ο τελευταίος πειρασμός", του παραγωγού και σκηνοθέτη, "Μάρτιν Σκορτσέζε και την διέθεσε σε κινηματογράφους των Αθηνών, μεταξύ των οποίων οι κινηματογράφοι Οπερα, Εμπασσου, Αθήναιον, Αοβόρα, Τροπικάλ, Αθηνά, Νανά, όπου και προβάλλεται δημόσια στο κοινό. Με την ταινία αυτή, σκηνες της οποίας περιγράφονται, καθυβρίζεται δημόσια και κακόβουλα η Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία του Χριστού, προβάλλεται το θρησκευτικό συναίσθημα και η πίστη των αιτούντων και επομένως η προσωπικότητά τους, κατα την έννοια του άρθρου 57 ΑΚ, παραβιάζεται το Σύνταγμα και τα χρηστά ήθη, κατα κατάχρηση του δικαιώματος της καθής, η άσκηση του οποίου προφανώς υπερβαίνει τα όρια που επιβάλλουν τα χρηστά ήθη και ο κοινωνικός και οικονομικός σκοπός του, προσβάλλεται, κατα το κοινό αίσθημα, η δημόσια

αιδώς, λόγω των αναφερομένων ασέμων σκηνών της, ενώ παράλληλα, με την προβολή της, προκαλούνται έντονες διαμαρτυρίες, διαδηλώσεις και αποδοκιμασίες, που απειλούν την τάξη και την ησυχία των πολιτών. Σύμφωνα μ' αυτά ζητείται, λόγω του κατεπείγοντος, να ρυθμιστεί προσωρινά, η κατάσταση που έχει δημιουργηθεί με ασφαλιστικά μέτρα και συγκεκριμένα Α) να απαγορευτεί α) η εισαγωγή και διάθεση της παραπάνω κινηματογραφικής ταινίας από την καθής, β) η προβολή της από τους παραπάνω κινηματογράφους ή οποιουδήποτε άλλους. Β) Να διαταχθεί η κατάσχεση της κινηματογραφικής ταινίας στα χέρια της καθής ή τρίτου. Γ) Να απειληθεί κατα της καθής και υπέρ της Στέγης κατακοίτων της Ιεράς Αρχιεπισκοπής Αθηνών χρηματική ποινή 500.000 δραχμών, για κάθε παράβαση της αποφάσεως και Δ) Να διαταχθεί η δημοσίευση της αποφάσεως που θα εκδοθεί σε δύο ημερήσιες εφημερίδες των Αθηνών με δαπάνες της καθής. Η αίτηση παραδεκτά ασκείται ενώπιον του δικαστηρίου τουτου, κατα τη διαδικασία των ασφαλιστικών μέτρων (άρθρ. 682 επ, 683 παρ. 1 686 επ., 731, 732 ΚπολΔ Π. Τζίφρας, Ασφαλ. Μέτρα, έκδ. 1973 σ. 301, Α. Τούσης, Γεν. Αρχ. παρ. 35, ΑΠ 259/1971 ΝοΒ 19.853) βασίζεται, ως προς τα εκ των αιτούντων, φυσικά πρόσωπα, στις παραπάνω διατάξεις και στις διατάξεις των άρθρων 29 παρ. 1, 30 ν. 5060/1931 που επαναφέρθηκε σε ισχύ με το άρθρο 2 του ν. 10/1975, όπως το άρθρο 30 ισχύει, μετά την προσθήκη που έγινε σ' αυτό με το άρθρο 3 του ν. 1291/1982 άρθρ. 731, 732 947 παρ. 1 ΚΠολΔ, (βλ. ως προς την εκχώρηση της αξιώσεως Σταυρόπουλος, ΕρμΚΠολΔ (1968) σ. 1240, 6α Ι. Σταθείας, Εκτέλεση τ. Δ. 1712) και πρέπει να ερευνηθεί, αν είναι και ουσιαστικά βάσιμη. Ως προς τα, εκ των αιτούντων, νομικά πρόσωπα, ενόψει του ότι αυτά απολαμβάνουν μεν την προστασία της προσωπικότητας, όχι όμως, κατα το άρθρο 62 ΑΚ, και στις σχέσεις που προϋποθέτουν ιδιότητες φυσικού προσώπου, όπως στην προκειμένη περίπτωση (βλ. Γιαννόπουλος, Γεν. Αρχ. υπ' αριθ. 62, Σημαντήρας, Γεν. Αρχ. σ. 248, Γεωργιάδης - Σταθόπουλος, Γεν. Αρχ. υπ' αριθ. 62), οπότε τα αιτούντα, νομικά πρόσωπα, εσφαλμένα υπολαμβάνουν, ότι το επίδικο δικαίωμα ανήκει σ' αυτά, ενώ κατα νόμον αυτό παρέχεται, κατ' αρχήν, στα μέλη του και, κατα κανόνα, το δίκαιο δεν αναγνωρίζει δικαίωμα του νομικού προσώπου για την άσκηση ατομικών αγωγών των μελών του (βλ. Α. Τούσης, Γεν. Αρχ. Εργ. Δικ. σ. 242 σημ. 25) η αίτηση είναι μη νόμιμη και πρέπει να απορριφθεί (βλ. Μπέης, ΠολΔ υπ' αριθ. 68 σ. 360). Σύμφωνα με τις διατάξεις των άρθρων 79, 80 ΚΠολΔ, με την κυρία παρέμβαση ο παρεμβαίνων εισάγει και ζητεί την αναγνώριση δικής του αξιώσεως έναντι πάντων των κυρίων διαδίκων, των οποίων καθίσταται αντίδικος, ενώ ο προσθέτως παρεμβαίνων συμμαχεί με τον ένα και καθίσταται αντίδικος του άλλου, ανακύπτει δε η νομική αναγκαιότητα δηλ. το έννομο συμφέρον του, για την άσκηση της αποφάσεως εις βάρος εκείνου υπέρ του οποίου παρεμβαίνει θα παραβλάψει τις, κατά το ιδιωτικό ή δημόσιο δίκαιο, νομικές σχέσεις του παρεμβαίνοντα με έναν από τους διαδίκους ή με το αντικείμενο της δίκης, λόγω των αντανεκλαστικών συνεπειών της. Το δικαίωμα που θέλει να προστατεύσει ο προσθέτως παρεμβαίνων ή η νομική υποχρέωση που θέλει να αποφύγει δεν είναι απαραίτητο να έχει περιουσιακό χαρακτήρα αλλά ενδέχεται να εντάσσεται και στα δικαιώματα επί της προσωπικότητας. Εξάλλου, δεν αναιρείται η συνδρομή του - εννόμου συμφέροντος από το ότι ο παρεμβαίνων θα μπορούσε να ασκήσει αυτοτελή αγωγή - αίτηση για την προστασία του δικαιώματος που στηρίζει την παρέμβασή του, κι' αυτό,

γιατί η άσκηση της πρόσθετης παρέμβασης, αντί της αυτοτελούς αγωγής - αίτησης, εναρμονίζεται περισσότερο με την αρχή της οικονομίας της δίκης (βλ. Κ. Μπέης, ο.π. υπ' αριθρ. 79, 80 σ.432-439 και εκεί παρ. ΑΠ 1260/1983 Δ 15.507 ΕφΑθ 7286/1976 25.215). Ετσι οι παρεμβάσεις Α) υπερω των αιτούντων των α) Ι.Α. ** β) Ι.Π. **γ) Π.Γ. ** και δ) του νομικού προσώπου, υπό την επωνυμία "Πανελλήνιος Ομοσπονδία Ορθοδόξων Χριστιανικών Σωματείων "Ο Απόστολος Παύλος" και Β) υπερω της καθής α) της ανώνυμης εταιρίας παραγωγής και εμπορίας βιντεοκασσετών, κινηματογραφικών και τηλεοπτικών ταινιών, υπό τον διακριτικό τίτλο "Home Video Hellas, ΑΕ, β) του σωματείου Ελλήνων Ηθοποιών γ) της Εταιρείας Ελλήνων Σκηνοθετών, δ) της Πανελληνίας Ομοσπονδίας Θεάματος - Ακροάματος, ε) του σωματείου "Ενωση Τεχνικών Ελληνικού Κινηματογράφου - Τηλεόρασης" και στ) των, Φ.Π. **, Δ.Α.**, Θ.Ρ. ** και Ν.Τ. **, επιχειρηματιών των αντιστοίχων κινηματογράφων Τριανόν, Κόρονετ, Ααβόρα, και Νανά, όπου προβάλλεται η επίδικη κινηματογραφική ταινία, με αίτημα την παραδοχή της αίτησης, από τους παρεμβαίνοντες υπερω των αιτούντων - ως προς τα φυσικά πρόσωπα εκατέρωθεν - αφού άλλως προσβάλλεται, με την προβολή της επίδικης κινηματογραφικής ταινίας και η δική τους προσωπικότητα (αρθρ. 57 ΑΚ), και την απόρριψη της αίτησης από τους παρεμβαίνοντες υπερω της καθής, αφού άλλως παραβλάπτεται, από την απαγόρευση προβολής της ταινίας και το αντίστοιχο, μ' εκείνο της καθής, δικαίωμα τους, για την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας τους και τη συμμετοχή τους στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας (άρθρ. 5 Σ) οπότε και δικαιολογείται το έννομο συμφέρον τους, για την έκβαση της δίκης, λόγω των αντακλαστικών συνεπειών της, κατα την παραπάνω έννοια, παραδεκτά ασκούνται ενώπιον του δικαστηρίου τούτου, με προφορική δήλωση στο ακροατήριο (αρθρ. 686 παρ. 6 ΚΠολΔ), είναι νόμιμες, σύμφωνα με τις παραπάνω διατάξεις και πρέπει να συνεκδικαστούν με την κυρία αίτηση και να ερευνηθούν, αν είναι και ουσιαστικά βάσιμες. Αντίθετα, η πρόσθετη παρέμβαση υπερω των αιτούντων - φυσικών και νομικών προσώπων - του νομικού προσώπου, υπο την επωνυμία "Πανελλήνιος Ομοσπονδία Ορθοδόξων Χριστιανικών Σωματείων ο Απόστολος Παύλος" και οι πρόσθετες παρεμβάσεις υπερω της καθής, κατα το μέρος που στρέφονται κατα των αιτούντων νομικών προσώπων, πρέπει να απορριφθούν, μετά την απόρριψη της αίτησης, ως προς τους αιτούντες, νομικά πρόσωπα και για τους ίδιους παραπάνω λόγους, ενώ οι κύριες παρεμβάσεις των Ι.Π. ** και Π.Γ.**, που ήδη παρεμβαίνουν υπερω των αιτούντων, πρέπει να απορριφθούν, γιατί, κι αν δεν έγιναν διάδικοι με την πρόσθετη παρέμβασή τους, οπότε δεν έπαυσαν να είναι τρίτοι και δικαιούνται να παρέμβουν (βλ. σχετ. Κ. Μπέης, ο.π. υπ' αριθρ. 80 σ. 435 επ. αλλά και Γ.Ράμμος, Περί προσθέτου παρεμβάσεως, παρ. 18 σ. 100 και παρ. 38 σ. 190), σύμφωνα με όσα παραπάνω αναφέρονται, το χαρακτηριστικό της κυρίας παρέμβασης είναι, ότι ο τρίτος παρεμβαίνει στη μεταξύ άλλων εκκρεμή δίκη, αντιδικώντας και με τους δύο αρχικούς διαδίκους και επιδιώκοντας να βγει αυτός νικητής απέναντι και στους δύο, δυνατότητα που δεν υπάρχει στη δίκη ασφαλιστικών μέτρων (βλ. Κ. Μπέης, ο.π. υπ' αριθρ. 79 σ. 432, Α. Γεωργιάδης, υπό ΜΠρΑθ 2752/1982 Δ 14. 52, 53) όπως και στην προκειμένη περίπτωση, που οι κυρίως παρεμβαίνοντες δεν αντιδικούν και με τους δύο αρχικούς διαδίκους αλλά συμμαχούν με τον ένα απ' αυτούς υπερω του οποίου και προσθέτως παρεμβαίνουν.

Από τις καταθέσεις των μαρτύρων Ε.Θ. **, Ι.Γ.**, Δ.Σ.** και Ν.Α.**, που εξετάστηκαν ενόρκως στο ακροατήριο, τα έγγραφα που επικαλούνται και προσκομίζουν οι αντίδικοι, την ένορκη βεβαίωση του μάρτυρα των αιτούντων Κ.Μ.**, υπ' αριθ. 2553/24.10.1988 ενώπιον της συμβολαιογράφου Αθηνών Ν.Χ.** και γενικά από την όλη αποδεικτική διαδικασία και την αυτοπρόσωπη, από το δικαστήριο θεώρηση, ως προς την επίδικη κινηματογραφική ταινία, με την παρακολούθηση της προβολής της, για την οποία προσκλήθηκαν και οι αντίδικοι, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι ένορκες βεβαιώσεις των μαρτύρων των αιτούντων, υπ' αριθ. 402/2.11.1988 ενώπιον της συμβολαιογράφου Αθηνών Β. συζ. Θ.Π.**, υπ' αριθ. 964/1.11.1988 ενώπιον της συμβολαιογράφου Αθηνών Θ.Φ.**, υπ' αριθ. 404/2.11.1988 ενώπιον της συμβολαιογράφου Αθηνών Β.Π. **, υπ' αριθ. 963/1.11.1988 ενώπιον της συμβολαιογράφου Αθηνών Θ.Φ.**, υπ' αριθ. 22314/31.10.1988, ενώπιον του Ειρηνοδίκου Αθηνών, υπ' αριθ. 15356/31.10.1988, 15357/31.10.1988, ενώπιον της συμβολαιογράφου Αθηνών Σ.Μ.**, υπ' αριθ. 2561/1.11.1988 ενώπιον της συμβολαιογράφου Αθηνών Ν.Χ. **, και οι ένορκες βεβαιώσεις των μαρτύρων της καθής, υπ' αριθ. 399/1.11.1988 ενώπιον της συμβολαιογράφου Αχαρνών Π.Σ.**, υπ' αριθ. 2908/2.11.1988 ενώπιον της συμβολαιογράφου Αθηνών Ι.Ρ.Λ.**, εφόσον έγιναν μετά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, πιθανολογούνται τα εξής πραγματικά περιστατικά: Η καθής εταιρία με την επωνυμία, United International Picture ΕΠΕ, εισάγει από το εξωτερικό και εκμεταλλεύεται, κατ' επάγγελμα, κινηματογραφικές ταινίες, τις οποίες διαθέτει σε διάφορους κινηματογράφους, που τις προβάλλουν στο κοινό. Κατα μήνα Οκτώβριο 1988, εισήγαγε στην Ελλάδα την κινηματογραφική ταινία, υπο τον τίτλο "Ο Τελευταίος Πειρασμός", παραγωγής και σκηνοθεσίας Μάρτιν Σκορτσέζε, την οποία διέθεσε σε διάφορους κινηματογράφους των Αθηνών, μεταξύ των οποίων είναι οι κινηματογράφοι Οπερα, Εμπασσυ, Αθήναιον, Ααβόρα, Τροπικάλ, Αθηνά, Νανά, όπου προβάλλεται. Με την ταινία αυτή, ακατάλληλη για ανηλικούς μέχρι 17 ετών, που προκάλεσε, στο εξωτερικό και στην Ελλάδα, επιδοκιμασίες, ανοχή αλλά και αποδοκιμασίες, με ήπιες και έντονες διαμαρτυρίες και διαδηλώσεις, επιχειρείται η αναπαράσταση της ζωής του Ιησού Χριστού, κατα το διάστημα, πριν απο τη βάπτισή μέχρι και τη σταύρωση του. Ο Ιησούς Χριστός εμφανίζεται συμβιβασμένος με τους ρωμαίους κατακτητές της πατρίδας του, ξυλουργός, που μόνο αυτός κατασκευάζει σταυρούς, με τους οποίους σταυρώνονται οι συμπατριώτες του, αντιμετωπίζοντας έτσι την καταφρόνηση του Ιούδα "... μας ντροπιάζεις, μόνο εσύ φτιάχνεις σταυρούς για τους ρωμαίους. Είσαι χειρότερος κι' από 'κείνους. Ένας Εβραίος που σκοτώνει Εβραίους. Αναντρε, πως θα πληρώσεις τις αμαρτίες σου...", μ' αγαπά ξέρω ότι μ' αγαπά... τον πολεμώ, φτιάχνω σταυρούς για να με μισήσει. Να βρει άλλον. Θέλω να σταυρωθούν όλοι οι Μεσσίες του...". Στην ερώτηση του Ιούδα "... είσαι βέβαιος ότι είναι ο Θεός ή ο διάβολος", απαντά "... για τίποτα πια δεν είμαι βέβαιος...". Όταν, πριν αναχωρήσει για την έρημο, τα βήματά του τον οδηγούν το πορνείο της Μαγδαληνής, για να της ζητήσει συγχώρεση, γιατί, όπως λέει "... έχω κάνει πολλά άσκημα πράγματα ... τα χειρότερα που 'χω κάνει τα έκανα σε σενα...", εκεί, θεατής των σαρκικών συνευρέσεων της Μαγδαληνής με τους πελάτες της, πίσω από διάφανη κουρτίνα, αντιμετωπίζει κι' απ' αυτή τους προπηλακισμούς της ... "είσαι ίδιος με τους άλλους μόνο που δεν το παραδέχεσαι. Είσαι θλιβερός. Σε μισώ, να

το κορμί μου (οδηγώντας το χέρι του με το δικό της γυμνό κορμί της) σώσε το, σώσε το...". Στην αποστροφή του, και πάλι δέχεται την περιφρόνησή της "...έτσι δείχνεις ότι είσαι άνδρας .. ποτέ δεν είχες το θάρρος να φανείς άνδρας. Πάντα κρεμόσουν από τη μητέρα σου ή από μένα. Τώρα απ' το Θεό. Κρύβεσαι στην έρημο επειδή φοβάσαι. Φύγε οπότε σε βλέπω η καρδιά μου καίγεται.. θυμάται τότε που είμασταν παιδιά. Για κανέναν άλλο δεν έχω νοιώσει τόση τρυφερότητα. Το μόνο που ήθελα πάντα ήσουν εσύ...". Κι' εγώ εκείνος της απαντά "...εγώ τι νομίζεις ότι ήθελα;...", εκείνη τον παρακαλεί να μείνει μαζί της στο πορνείο "... δεν θα σ' αγγίζω, θα μείνεις παρθένος". Αλλού πάλι ομολογεί "... είμαι ψεύτης, υποκριτής, φοβάμαι τα πάντα. Δε λέω την αλήθεια. Δεν έχω το θάρρος. Μόλις δω μια γυναίκα, αποστρέφω το βλέμμα κοκκινίζοντας. Τη θέλω αλλά δεν την παίρνω. Η υπερηφάνεια μου καταστρέφει τη Μαγδαληνή. Δεν κλέβω δεν παλεύω, δεν σκοτώνω, όχι επειδή δε θέλω αλλά φοβάμαι, θέλω να επαναστατήσω ενάντια σε όλα ... ενάντια στο Θεό... αλλά φοβάμαι.... Θέλεις να μάθεις ποιος είναι ο Θεός μου, ο φόβος. Μόνο αυτόν θα δεις μέσα μου... Λυπάμαι τους ανθρώπους ... νοιώθω οίκτο για το κάθε τι...". Αλλά πιο κάτω, διηγούμενος την παραβολή του σπορέως στους ακροατές του διακηρύσσει την αγάπη "... αγαπάτε ο ένας τον άλλο...", τη δικαιοσύνη "... όποιοι πεινάνε για δικαιοσύνη θα είναι ευλογημένοι". Σε διάλογο με τον Ιούδα, ο οποίος του λέει "... όταν εγώ αγαπώ κάποιον πεθαίνω γι' αυτόν και όταν μισώ κάποιον, τον σκοτώνω, θα σκότωνα κι' αυτόν που αγαπάω, αν έκανε κάτι στραβό... Είπες, αν σας χτυπήσουν γυρίστε το άλλο μάγουλο... Δε μ' άρεσε. ... Εγώ είμαι ελεύθερος άνθρωπος. Δε γυρίζω το μάγουλο...", ο Ιησούς ομιλεί για "...Ελευθερία γι' ατην ψυχή... Πρέπει να σπάσουμε την αλυσίδα του κακού με την αγάπη...", ενώ παρακάτω πάλι διερωτάται "...πως θα μπορούσα νάμαι εγώ ο Μεσσίας; Ηθελα να σκοτώσω αυτούς που βασάνιζαν την Μαγδαληνή, είπα όμως τη λέξη αγάπη. Γιατί, δεν καταλαβαίνω...". Μετα τη βάπτισή του στον Ιορδάνη ποταμό, εν μέσω ορισμένων γυμνών γυναικών και αφού νίκησε τους πειρασμούς στην έρημο, μια μηλιά δε, ως δια μαγείας, ξεφύτρωσε εκεί που πέταξε τα υπολείμματα από ένα μήλο που έφαγε, συναντιέται με τους μαθητές του, που τους προσφέρει, κυριολεκτικά, την καρδιά του ξεριζώνοντας την από τα στήθη του, λέγοντας "... αυτή είναι η καρδιά μου, πάρτε την ... ο Θεός είναι μέσα μας, ο διάβολος είναι έξω... θα πάρουμε ένα τσεκούρι και θα του κόψουμε το λαιμό... Πίστευα στην αγάπη, τώρα πιστεύω σ' αυτό...", παρακάτω, στις διακηρύξεις του περί του Θεού, γίνεται περιγέλαστος από το πλήθος του ακροατηρίου του, που τον χαρακτηρίζει τρελό "... είναι τρελός...", ενώ στην αντίδρασή του "... τί περιγελάτε; και πάλι χλευάζεται..." "αυτά παθαίνει όποιος δεν παντρεύεται. Το σπέρμα τον θολώνει... πήγαινε σπίτι σου, είσαι δαιμονισμένος, αλλοπαρμένος...".

Στο θαύμα της ανάστασης του Λαζάρου που ακολουθεί, με το άνοιγμα της ταφόπετρας, πιάνει τη μυτη του, και ενώ ο Λάζαρος βγαίνει απ' τον τάφο, μετα τη διπλή προσκλησή του από το Χριστό "Λάζαρε ... σε καλώ εδώ.." με διπλή έκταση των χειρών του στην πρόταση, υπο την επίκληση της βοήθειας του Θεού, προς στιγμής κρατώντας απ' το χέρι το Λάζαρο, παρασύρεται απ' αυτόν μέσα στον τάφο. Κατα την εκδίωξη των εμπορευομένων μέσα στο ναό της Ιερουσαλήμ, στην αντίδρασή τους στα λόγια του "... όταν λέω "εγώ" εννοώ "ο Θεός", με την έκφραση "Αυτό είναι βλασφημία" απαντά "Μα δε σου είπαν; είμαι ο άγιος της

βλασφημίας. Μη γελιέστε δεν ήρθα να φέρω την ειρήνη αλλά το ξίφος". Αποκαλείται μάγος "μάγε θεράπευσέ με... κάνε μας πλούσιους... θεράπευσε με, θες να μπω σακάτης στον κόσμο του Θεού;". Ο Λάζαρος ερωτώμενος, μετά την ανάστασή του "πως ήταν εκεί; " απαντά "...Δεν υπήρχε μεγάλη διαφορά...." Στο διάλογο του Ιησού Χριστού με τον Ιούδα, ο οποίος απορεί "... γιατί πρέπει να πεθάνεις;" και επισημαίνει τις αντιφατικές θέσεις του Ιησού "...κάθε μέρα κι άλλα, πότε αγάπη, πότε τσεκούρι, πότε θάνατος", ο Ιησους του απαντά "ο Θεός μου λέει κι' από λίγο κάθε φορά", ενώ παρακάτω ο Ιούδας και πάλι εκφράζει τους δισταγμούς του για τις θέσεις του Ιησού, με τα λόγια "... ανησυχώ μήπως αλλάξει γνώμη πάλι". Στη συνέχεια, πάλι διακηρύσσει ο Ιησούς "... είμαι εδώ για να βάλω φωτιά στον κόσμο... θα σας βαφτίσω όλους με τη φωτιά...", επικαλείται τη βοήθεια του Ιούδα "Ιούδα βοήθησέ με, μείνε κοντά μου, μη μ' αφήνεις...". Στη διάρκεια του Μυστικού Δείπνου, στην ανταπόκριση των μαθητών στην πρόσκλησή τους από τον Ιησού "... τώρα πιείτε αυτό το κρασί, πάρτε το ποτήρι. Αυτό το κρασί είναι το αίμα μου", αίμα πλημμυρίζει το στόμα του Πέτρου αμέσως μόλις ήπιε το κρασί απ' το ποτήρι. Στον "τελευταίο πειρασμό" επάνω στο σταυρό, που κυριαρχεί επί ημίωρο περίπου, έστω κι' αν είναι όνειρο του Ιησού Χριστού, ενύπνια έκφραση σκέψεων και επιθυμιών ή φαντασία του, υποκύπτει στον πειρασμό που τον υποβάλλει ο σατανάς, εμφανιζόμενος με τη μορφή αγγέλου, που τον συνοδεύει πλέον στις εγκόσμιες περιπλανήσεις του, συνδιαλέγεται μαζί του, λύνοντας τις απορίες του, για το νέο κόσμο που του παρουσιάζει "Δεν είμαι ο Μεσσίας; - Οχι δεν είσαι. Μην κοιτάς πίσω. Ο Θεός σου χάρισε τη ζωή. - Αυτός είναι ο κόσμος του Θεού; Αυτός που έλεγα; - Οχι, εδώ είναι η γή - Γιατί έχει αλλάξει τόσο πολύ; - Εσύ άλλαξες, τώρα μπορείς να δεις την αληθινή της ομορφιά. Εμείς οι άγγελοι ζηλεύουμε εσάς τους ανθρώπους. Πραγματικά σας φθονούμε". Παντρεύεται τη Μαρία τη Μαγδαληνή και έρχεται σε σαρκική μίξη μαζί της, οπότε εκείνη εμφανίζεται εγκυμονούσα, πεθαίνοντας η Μαρία, η Μαγδαληνή παντρεύεται τη Μαρία, αδελφή του Λαζάρου, με την προτροπή του "αγγέλου του" που του λέει "Υπάρχει μόνο μια γυναίκα στον κόσμο, μια γυναίκα με πολλά πρόσωπα. Αν το ένα πέσει ένα άλλο σηκώνεται. Η Μαρία η Μαγδαληνή πέθανε... αλλά η Μαρία η αδελφή του Λαζάρου, εκείνη ζει. Είναι η Μαγδαληνή με διαφορετικό πρόσωπο. Φέρνει μέσα της τη μεγαλύτερή σου χαρά, το γυιό σου. Ελα μαζί μου. Ετσι έρχεται ο σωτήρας. Σιγά - σιγά, από αγκάλιασμα σ' αγκάλιασμα από γυιό σε γυιό....". Αναλογίζεται ο Χριστός, όπως φέρεται να λέει "όλα τα λάθη που έχω κάνει. Τι στραβό δρόμο είχα πάρει, για να βρω το Θεό.", απατά τη Μαρία με τη Μάρθα, πάλι με την προτροπή του "αγγέλου" του, που του λέει και πάλι "Μονο μια γυναίκα υπάρχει στον κόσμο γερνά, αφού έχει χαρεί και έζησε τις ανθρώπινες απολαύσεις. Στο Παύλο, που διακηρύσσει στους ακροατές του, ότι "ο Ιησούς δεν ήταν γυιός της Μαρίας, ήταν γυιός του Θεού.. τιμωρήθηκε για τα δικά μας αμαρτήματα, βασανίστηκε και σταυρώθηκε και μετα τρεις μέρες αναστήθηκε κι' ανέβηκε στους ουρανούς... νίκησε το θάνατο ..... κι' όλες μας οι αμαρτίες συγχωρέθηκαν..." εμφανίζεται ο Ιησούς, στα πλαίσια του "τελευταίου πειρασμού", και διακόπτοντας να συνδιαλέγεται μαζί του "Ιησούς: Είδες αυτόν τον Ιησού τον Ναζωραίο, όταν αναστήθηκε; με τα μάτια σου; - Οχι αλλά είδα μια αστραπή, κι' άκουσα τη φωνή του. Είσαι ψεύτης.. Δε σταυρώθηκε, δεν αναστήθηκα, είμαι ένας άνθρωπος.. ο πιλάτος με

καταδίκασε αλλά ο Θεός μ' έσωσε. - Οχι δε σ' έσωσε. - Δε θα μου πεις εσύ τι μου συνέβη, ξέρω εγών, τώρα ζω σαν άνθρωπος, εργάζομαι, τρώω έχω παιδιά. Για πρώτη φορά χαίρομαι τη ζωή μου. Μη λες ψέματα για μένα., γιατί θα πω σε όλους την αλήθεια.- Μα τι έχεις πάθει; κοίτα γύρω σου... κοίτα αυτούς τους ανθρώπους. Βλέπεις πόσο είναι δυστυχημένοι, πόσο υποφέρουν; .... Μόνη τους ελπίδα είναι ο αναστημένος Ιησούς. Αδιαφορώ, αν εσύ είσαι ο Ιησούς ή όχι. Ο αναστημένος Ιησούς θα μας σώσει, κι' αυτό έχει σημασία.- Ψέματα. Δεν μπορείς να σώσεις τον κόσμο με ψέματα.- Επλασα την αλήθεια μ' αυτά που χρειαζονταν ο λαός. Αν πρέπει να σε σταυρώσω, για να σώσω τον κόσμο θα το κάνω. Κι' αν πρέπει να σε αναστήσω θα το κάνω κι' αυτό.... Δεν ξέρεις πόσο χρειάζεται ο λαός το Θεό....Ο δικός μου Ιησούς είναι πιο σπουδαίος και πιο ισχυρός". Γερασμένος πλέον ο Χριστός στο κρεβάτι του, δέχεται την επίσκεψη του Πέτρου, του Ναθαναήλ, του Ιωάννη και τελευταία του Ιούδα, που θυμωμένος του λέει "... Προδότη. Η θέση σου ήταν στο σταυρό. Όταν όμως πλησίασε ο θάνατος τρόμαξες και τόσκασες .... και κρύφτηκες στη ζωή κάποιου ανθρώπου ... είσαι δειλός.. ανάθεμα την ώρα που σε γνώρισα.... σ' αγαπούσα τόσο πολύ.... που σε πρόδωσα. Κι' εσύ, τι δουλειά έχεις εσύ με γυναίκες και παιδιά....." Ο τελευταίος πειρασμός" τελειώνει. Ο "άγγελος" του Ιησου αποκαλύπτεται ότι είναι ο σατανάς, που του λέει πλέον "... Σου είπα ότι θα συναντιόμασταν πάλι. Αν πεθάνεις έτσι, πεθαίνεις σαν άνθρωπος. Στράφηκες ενάντια στο Θεό, τον πατέρα του. Δεν υπάρχει θυσία, δεν υπάρχει σωτηρία. Τίποτα δεν μπορείς να κάνεις πια. Εζήσες αυτή τη ζωή, τη δέχτηκες. Τώρα τελειώνει, θα πεθάνεις σαν άνθρωπος". Ο Χριστός σύρεται προς το σταυρό, επικαλείται τη βοήθεια του Θεού "...πατέρα θα μ' ακούσεις; Είσαι ακόμα εκεί; Θ' ακούσεις ένα εγωιστή, άπιστο γιο; Σε πολέμησα όταν με κάλεσες, αντιστάθηκα. Δεν ήθελα ναμαι γιος σου. Συγχώρεσέ με. Δεν αγωνίστηκα με όλη μου τη δύναμη... Θέλω να φέρω τη σωτηρία πατέρα... Θέλω να πληρώσω το τίμημα, να σταυρωθώ και ν' αναστηθώ, θέλω να είμαι ο Μεσσίας". Επανεμφανίζεται ο Χριστός στο σταυρό, προφέροντας τις λέξεις "τετέλεσται - τετέλεσται", οπότε και η κινηματογραφική αναπαράσταση τελειώνει. Μ' αυτά, διανθισμένα και ενισχυμένα με τη βοήθεια και τη δύναμη της κινηματογραφικής τέχνης, ως προς την κίνηση, την έκφραση και την γένει φωτογραφική αναπαράσταση και σκηνοθεσία, σε βαθμό που το κοινό να δέχεται την επίδικη κινηματογραφική ταινία σαν άλλη πραγματικότητα, χωρίς αυτή - πρέπει να σημειωθεί - να πιθανολογείται και ως άσεμνη, κατα την έννοια των διατάξεων των άρθρων 29 παρ. 1 και 30 ν. 5060/1931 (βλ. ΑΠ 1194/1987 ΝοΒ 35.1448 και εκεί παρ.), ο Ιησούς Χριστός, με την ύλη των Ευαγγελίων της χριστιανικής εκκλησίας εμφανίζεται, κατα τη θεϊκή αλλά και την ανθρώπινη φύση του, ως αδύναμος, τρομαγμένος, ψεύτης, υποκριτής, μάγος, αλλοπρόσαλος, μιλώντας πότε για αγάπη, πότε για φόβο, πότε για τσεκούρι και για φωτιά, με αμφιβολίες για την αποστολή του και ερωτικές φαντασιώσεις, ανομολόγητες επιθυμίες και πόθους, διακωμωδείται, χλευάζεται και γελοιοποιείται δημοσίως, αφού ο κινηματογράφος είναι τόπος προσιτός στο κοινό, με σκοπό την εκδήλωση περιφρονησεως, οπότε και κακόβουλα βλασφημείται (πρβλ. Απ 233/1978 ΝοΒ 26.547 επ.). Κι' αυτά, έστω κι' αν, στη συγκεκριμένη περίπτωση, κίνητρο του δημιουργού υπήρξε η καλλιτεχνική δημιουργία που προστατεύεται συνταγματικά, όχι όμως πέρα από το όριο προσβολής άλλου

εννόμου αγαθού, όπως το θρησκευτικό συναίσθημα των άλλων που, ως επί μέρους εκδήλωση της θρησκευτικής ελευθερίας εξίσου προστατεύεται (βλ. Γ. Κρίππας, ΠοινΧρ. ΚΕ 459 επ. , 464), βρίσκονται έξω από τα πλαίσια προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων, της πνευματικής ελευθερίας, της οικονομικής ελευθερίας αλλά και της θρησκευτικής ελευθερίας, αφού δεν περιορίζονται σε επί μέρους δογματικές παρεκκλίσεις, εν σχέσει με τα δόγματα της χριστιανικής θρησκείας και ειδικά στην εμφάνιση ενός "ανθρωπινότερου" Χριστού, αφού και μ' αυτή την εκδοχή ο Χριστός διακωμωδείται και χλευάζεται, αντιστρατεύοντας προς τα χρηστά ήθη που εκπηγάζουν από τις θεμελιώσεις πολιτειακές, κοινωνικές, οικονομικές και ηθικές αρχές και αντιλήψεις που κυριαρχούν στην ελληνική πολιτεία και αντιπροσωπεύουν την περι του πρόποντος λαϊκή συνείδηση, και επί πλέον προφανώς αντίκεινται στον κοινωνικό και οικονομικό σκοπό του ασκουμένου από την καθής δικαιώματος, που κι' αυτό δεν επιτρέπεται, σύμφωνα με τις διατάξεις των άρθρων 25 παρ. 3 Σ 281 ΑΚ. Έτσι, πιθανολογείται, ότι δεν υπάρχει προστατεύσιμο δικαίωμα της καθής, που θα μπορούσε να τεθεί ως αντιμέτωπο του προσβαλλομένου δικαιώματος της προσωπικότητας των αιτούντων, έκφραση του οποίου αποτελεί το Θρησκευτικό τους συναίσθημα που προσβάλλεται. Επομένως, εν όψει του ότι πιθανολογείται και κατεπείγουσα περίπτωση, λόγω της φύσεως του προστατευτέου δικαιώματος, πέραν των εντόνων διαμαρτυριών και εκδηλώσεων κατά της προβολής της επίδικης κινηματογραφικής ταινίας, συντρέχει περίπτωση προσωρινής δικαστικής προστασίας των αιτούντων, φυσικών προσώπων, με τα ενδεδειγμένα κατά τα οριζόμενα στο διατακτικό, ασφαλιστικά μέτρα. Κατ' ακολουθίαν, πρέπει να γίνει εν μερει δεκτή η αίτηση και οι υπερ των αιτούντων πρόσθετες παρεμβάσεις των φυσικών προσώπων, και να απορριφθούν οι υπερ της καθής πρόσθετες παρεμβάσεις. Τα δικαστικά έξοδα πρέπει να συμψιφιστούν, γιατί υπήρχε εύλογη αμφιβολία ως προς την έκβαση της δίκης (άρθρ. 179 ΚΠολΔ).

4)ΕΝΤΟΛΗ-ΑΔΙΚΟΠΡΑΞΙΑ-ΧΡΗΣΤΑ ΗΘΗ

ΠΕΙΡΝΟΜ 2005/154)

Εντολή - Αδικοπραξία - Χρηστά Ηθη.

Η εξώδικη εντολή με αντικείμενο την αγορά ακινήτου για λογαριασμό μεν του εντολέα, αλλά στο όνομα του εντολοδόχου, μη υποβαλλόμενη στον τύπο του συμβολαιογραφικού κατ' εγγράφου είναι ενοχική σύμβαση, διαφορετική από εκείνη που προβλέπεται από το άρθρο 369 ΑΚ, έναντι της οποίας διατηρεί την αυτοτέλειά της, η δε κατ' άρθρο 719 ΑΚ αξίωση του εντολέα για μεταβίβαση κατά κυριότητα, από τον εντολοδόχο, του ακινήτου, που ο τελευταίος απέκτησε σε εκτέλεση σχετικής εντολής, κατά τους κανόνες της έμμεσης αντιπροσωπεύσεως, δεν είναι εμπράγματα.

Συνέπεια της αδυναμίας παροχής δεν είναι η απόσβεσή της, δηλαδή διατηρείται η ίδια ενοχή, η αξίωση όμως του δανειστή μετατρέπεται σε αξίωση αποζημιώσεως, που περιλαμβάνει τη θετική ζημία που προκλήθηκε στο δανειστή από τη μη εκπλήρωση και το διαφυγόν κέρδος, κατά τα άρθρα 297 και 298 ΑΚ.

Η διάταξη του άρθρου 919 ΑΚ είναι συμπληρωματική εκείνης του άρθρου 914 ΑΚ, για την κάλυψη περιπτώσεων που δεν εμπίπτουν στην ρύθμιση της τελευταίας, επεκτείνει δε την αδικοπρακτική ευθύνη όταν δεν υφίσταται προσβολή ορισμένου δικαιώματος ή έννομα προστατευόμενου συμφέροντος, ούτε παράβαση διάταξης

νόμου, αλλά το αίσθημα του δικαίου απαιτεί αποκατάσταση της ζημίας. Ουσιαστικό γνώρισμα της αδικοπραξίας που προβλέπεται από τη διάταξη αυτή είναι η συμπεριφορά του δράστη να αντίκειται στα χρηστά ήθη. Κριτήρια των χρηστών ηθών χρησιμεύουν οι ιδέες του κάθε φορά, κατά τη γενική αντίληψη, με φρόνηση και χρηστότητα σκεπτομένου μέσου κοινωνικού ανθρώπου. Από την άποψη αυτή που είναι και η κρατούσα προκύπτει α) ότι κριτήριο αντιθέσεως στα χρηστά ήθη δεν είναι η ατομική ηθική, δηλαδή αυτή που αναφέρεται στον εσωτερικό άνθρωπο και στοχεύει την τελειοποίησή του, αλλά η κοινωνική ηθική, δηλαδή αυτή που διαμορφώνεται μέσα σε ένα ευρύτερο κύκλο (επαγγελματικό, κοινωνικό, τοπικό κλπ.) προσώπων, β) ότι ο δικάζων δικαστής θα εξειδικεύσει τη γενική ρήτρα των χρηστών ηθών με κριτήρια αντικειμενικά και όχι με βάση τις ατομικές του αντιλήψεις περί ηθικής, οι οποίες μπορεί να είναι συντηρητικότερες ή προοδευτικότερες από αυτές του μέσου κοινωνικού ανθρώπου, γ) ότι στην έννοια της κοινωνικής ηθικής περιλαμβάνεται όχι αναγκαία αυτό που εφαρμόζεται σε ορισμένο κοινωνικό κύκλο, μερικές φορές μάλιστα από συνήθεια ή ανάγκη, αλλά αυτό που αναγνωρίζεται μέσα στο συγκεκριμένο κύκλο ως σύμφωνο με την ηθική ή που αποτελεί τη συνισταμένη των αντιλήψεων του "με φρόνηση και χρηστότητα σκεπτομένου ανθρώπου" μέσα στον κύκλο αυτό.

"Η περίληψη αυτή ελήφθη από το περιοδικό ΠΕΙΡΑΙΚΗ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ, εκδόσεως του Δ.Σ. Πειραιώς".

12.ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ηθική και δίκαιο είναι δύο έννοιες άρρηκτα συνδεδεμένες μεταξύ τους. Και οι δύο αποσκοπούν στη ρύθμιση της κοινωνικής συμβιώσεως, η μεν ηθική ως αυτόνομη ρύθμιση, το δε δίκαιο ως ετερόνομη ρύθμιση. Συνεπώς ως κοινωνικοί ρυθμοί, έστω και με διαφορετική προέλευση και θεμελίωση, έρχονται κατ'ανάγκη σε άμεση επαφή κατά την κοινωνική συμβίωση. Έκφραση αυτής της επαφής αποτελούν τα χρηστά ήθη.

Τα χρηστά ήθη είναι μία αξιολογική νομική έννοια, το περιεχόμενο της οποίας διαρκώς μεταβάλλεται και προσαρμόζεται στις εκάστοτε επιταγές της κοινωνικής ηθικής. Σήμερα, γίνονται αντιληπτά ως οι ιδέες του εκάστοτε κατά γενική αντίληψη χρηστώ και εμφρόνως σκεπτομένου κοινωνικού ανθρώπου.

Τα χρηστά ήθη αποτυπώνονται συνταγματικά στα άρθρα 5§1 και 13§2 του Συντάγματος, γεγονός που υποδηλώνει δύο πράγματα: αφενός, την «ηθικοποίηση» του δικαίου, δηλαδή την ανάγκη τήρησης μίας ηθικής συμπεριφοράς των κοινωνών έναντι των συνανθρώπων τους κατά την άσκηση των δικαιωμάτων και την τήρηση των υποχρεώσεών τους και αφετέρου τη σχετικοποίηση των ατομικών δικαιωμάτων. Δηλαδή, ο συντακτικός νομοθέτης καλείται, μεταξύ άλλων, να επιφέρει την

ισορροπία μεταξύ προστασίας των πολιτών και αυτοπροστασίας του κράτους, και αυτό το επιτυγχάνει με τη θέσπιση περιορισμών και οριοθετήσεων. Αν και η διάκριση μεταξύ αυτών των δύο όρων δεν χρησιμοποιείται ευρέως στην επιστήμη και αμφισβητείται μάλιστα και αυτή η ίδια η υπόσταση της γενικής οριοθέτησης, εντούτοις, κατά την ορθότερη γνώμη διαφέρουν σημαντικά και γίνεται δεκτή η γενική οριοθέτηση των συνταγματικών δικαιωμάτων. Έτσι, τα χρηστά ήθη, συνιστούν γενική οριοθέτηση και όχι περιορισμό, προσδιορίζοντας την άσκηση όλων των συνταγματικών δικαιωμάτων ακόμη κι αν δεν επαναλαμβάνονται λεκτικά στις επιμέρους διατάξεις.

Η έννοια των χρηστών ηθών εξειδικεύεται από τους εκάστοτε ισχύοντες κοινούς νόμους, μέσα όμως στα προδιαγραφόμενα όρια και πλαίσια του Συντάγματος. Συνεπώς, οι κοινοί νόμοι αφενός μεν δεν μπορεί να λειτουργήσουν σαν αξιολογικό κριτήριο κατά την ερμηνεία ή εφαρμογή του Συντάγματος, πέραν τούτου ο κοινός νομοθέτης αλλά και ο δικαστής οφείλουν να λαμβάνουν σοβαρά υπόψη τους τις θεμελιώδεις συνταγματικές κατευθύνσεις και επιλογές κατά τη συγκεκριμενοποίησή τους.

13.ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Τα χρηστά ήθη ορίζονται ως « οι κρατούσες κοινωνικές αντιλήψεις σε μία συγκεκριμένη χρονική περίοδο», δηλαδή συνιστούν μία αόριστη νομική έννοια και έχουν κοινωνική και ηθική χροιά. Τα χρηστά ήθη αποτυπώνονται συνταγματικά στα άρθρα 5§1 και 13§2 του Συντάγματος. Στη θεωρία υπάρχει μεγάλη αντιπαλότητα σχετικά με τη φύση και το σκοπό των χρηστών ηθών. Μερικοί θεωρούν ότι ισχύουν μόνο όπου το Σύνταγμα τα αναφέρει ρητά, ενώ άλλοι υποστηρίζουν ότι ισχύουν σε όλα τα συνταγματικά δικαιώματα ακόμη κι αν δεν επαναλαμβάνονται λεκτικά στις επιμέρους διατάξεις. Ορθότερη θεωρείται η δεύτερη άποψη. Επομένως, τα χρηστά ήθη συνιστούν γενική οριοθέτηση όλων των συνταγματικών δικαιωμάτων σύμφωνα με τον πλέον δόκιμο όρο και όχι περιορισμό αυτών. Επιπλέον, τα χρηστά ήθη εξειδικεύονται από τους κοινούς νόμους και το δικαστή, ο οποίος πρέπει να κρίνει όχι βάσει των προσωπικών του αντιλήψεων αλλά σύμφωνα με αντικειμενικά κριτήρια.

14.SUMMARY

Moral ethics are defined as “the established social beliefs in a particular period of time”, which means that as an indefinite legal term they have a social and a moral optic. Moral ethics are mentioned to the constitution in the articles 5§1 and 13§2. In the theory there have been various and opposing opinions regarding the nature and the aim of the moral ethics. Some believe that they should only being used where the constitutional legislator positively mentions that, others disagree expressing the opinion that the moral ethics can be generally used in all the constitutional rights. The second opinion is considered to be more correct. Moral ethics are used as a definer of all the constitutional rights according to the most precise term and not a restriction of them. Additionally, moral ethics are specialized from the common laws and the judge, who must form his judgment not according to his personal principles but according to objective judgments.

15.NΟΜΟΛΟΓΙΑ

- 1086/1953 ΕφΑθ, ΕΕΝ 1953, τ. 20, σελ.349-«η πώληση πράγματος σε τιμή κατώτερη της πραγματικής μόνο αυτή δεν καθιστά, λόγω προσβολής των χρηστών ηθών, τη δικαιοπραξία άκυρη-άρθρο 178 Α.Κ.»
- 1021/1969 ΕφΑθ(Τμ Β'), ΝοΒ 1970, τ. 18, σελ. 571-572-«κατάλειψη περιουσίας από το διαθέτη σε άτομο με το οποίο τελούσε σε σχέση παλλακείας δεν αντίκειται στα χρηστά ήθη εκτός αν γίνεται με σκοπό ανταμοιβής δια τη σαρκική συνάφεια ή εξασφάλιση συνεχίσεως της-άρ. 178, λαμβάνεται υπόψη όχι μόνο η αντίθεση στα χρηστά ήθη αλλά και το κινήσαν αίτιο και ο σκοπός»
- 360/1970 ΑΠ (Τμ Γ'), ΝοΒ 1970, τ. 18, σελ.1161-1163-« ρύθμιση των εργασιακών σχέσεων του ελληνικής υπηκοότητας προσωπικού μελών του Αμερικανικού Συμβουλίου Εθελοντικών Οργανώσεων- Α.Κ. 33»
- 40/1974 ΠρΧαλκ, ΝοΒ 1974, τ.22, σελ.1223-1225-«αποκατάσταση ζημίας που προκλήθηκε εκ προθέσεως κατά τρόπο αντιβαίνοντα στα χρηστά ήθη-προϋποθέσεις εφαρμογής του άρθρου 919 Α.Κ.-ευθύνη από διαπραγματεύσεις»
- 326/1974 ΑΠ (Τμ. Α'), ΝοΒ 1974, τ. 22, σελ. 1297-1298-«Οργανισμός Ε.Ο.Τ., συμμετέχοντες σε δημοπρασία παραχωρήσεως εκτάσεως για τουριστική αξιοποίηση, κατακύρωση σε έναν, αίτηση

ακυρώσεως στο ΣτΕ, συμφωνία παραιτήσεως από αυτήν μη προσκρούουσα στα χρηστά ήθη-κριτήρια του άρ 178 Α.Κ.»

- 5770/1975 ΕφΑθ, ΝοΒ 1976, τ. 24-«ελευθερία επιλογής βιοποριστικού επαγγέλματος ως έκφανση του Άρθρου 5§1 Σ»

- 4590/1976 ΣτΕ (Τμ Γ'), ΤοΣ 1977, τ. 3, σελ.163-164-«Η κατ'άρθρον 1 του ν.δ. 1970/72 απαγόρευση στους κατώτερους αξιωματικούς των σωμάτων ασφαλείας της συνάψεως γάμου άνευ αδείας του αρχηγού του Σώματος, δεν προσκρούει στο άρθρο 5§1 Σ, εφόσον βεβαίως αυτός ο περιορισμός δικαιολογείται από λόγους δημοσίου συμφέροντος»

- 2209/1977 ΣτΕ (Τμ Γ'), ΤοΣ 1977, τ. 3, σελ. 636-638-«ανάγνωση Ριζοσπάστη και συναναστροφή με άτομα προσκείμενα σε αριστερές οργανώσεις από οπλίτη της χωροφυλακής, δεν συνιστά λόγο αποτάξεως από το σώμα- δεν προσκρούει στο άρθρο 5§1 Σ και δεν είναι θεμιτός αυτού του περιεχομένου περιορισμός»

- 2040/1977 ΣτΕ (Ολ), ΤοΣ 1977, τ. 3, σελ. 457-458-«η νομοθετική εξουσία δεν παρακωλύεται από τα άρθρα 5 και 22 Σ στο να θέτει αντικειμενικούς και δικαιολογούμενους χάριν δημοσίου και κοινωνικού συμφέροντος περιορισμούς, που να αφορούν τον τόπο ή τον τρόπο ασκήσεως ορισμένης δραστηριότητας ή επαγγέλματος»

- 2235/1979 ΣτΕ (Τμ Δ'), ΤοΣ 1980, τ. 6, σελ.182-183-«το άρθρο 5§1 Σ μητρικό θεμελιώδες δικαίωμα από το οποίο απορρέει και η ελευθερία του άρθρου 12 Σ»

- 3878/1979 ΣτΕ (Τμ Δ'), ΤοΣ 1980, τ. 6, σελ.376-377-«η με πράξη της Διοικήσεως συγχώνευση κυνηγετικών συλλόγων, ισοδυναμούσα με διάλυση σωματείων, χωρίς τις προϋποθέσεις των άρ. 12 και 5 Σ, είναι αντισυνταγματική- εκφάνσεις του δικαιώματος ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας»

- 1266/1980 ΕφΘεσ, ΕλλΔνη 1981, σελ 666, 668-«κακόπιστη θεωρείται και η συγκεκριμένη συμπεριφορά του διαδίκου, εφόσον έρχεται σε κατάφωρη αντίθεση με προηγούμενη ενδοδιαδικαστική ή εξώδικη συμπεριφορά του, η οποία δημιούργησε στον αντίδικο εύλογη εμπιστοσύνη όπως όταν ο εναγόμενος προβάλλει ενώπιον του δικαστηρίου της παραπομπής ότι η παραπεμπτική απόφαση δεν είναι τελεσίδικη, μολονότι η παραπομπή έγινε ύστερα από δική του ένσταση»

- 4126/1980 ΣτΕ (Τμ Δ'), ΤοΣ 1981, τ. 7, σελ. 282-286-«θεμιτοί περιορισμοί της επαγγελματικής ελευθερίας που δεν προσκρούουν στα χρηστά ήθη»

- 10168/1982 ΕφΑθ, ΝοΒ 1983, Α', τ. 31, σελ.242-245-«έννομη προστασία τέκνου για αποκατάσταση της πραγματικής οικογενειακής του κατάστασης με επίκληση του άρθρου 5§1 Σ»

- 2733/1988 ΣτΕ, Αρμενόπουλος, 1988, σελ. 1051-«Δημόσιος υπάλληλος - εκπαιδευτικός. Ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας

και ειδικοί περιορισμοί λόγω της φύσης του λειτουργήματος. Σύναψη ερωτικής σχέσης και συμβίωση καθηγήτριας με μαθητή. Κρίθηκε ότι δεν συνιστά αναξιοπρεπή διαγωγή λόγω διακριτικότητας της καθηγήτριας και μη πρόκλησης σχολίων»

- 17115/1988 ΜονΠρΑθ (Ασφ.Μ.)-«Ταινία με θέμα τη ζωή του Ιησού Χριστού που τον διακωμωδεί και τον χλευάζει»
- 751/1989 ΑΠ (Τμ Α'), ΕΕΝ 1990, τ. 57, σελ.197-198-«διαθήκη αντιβαίνουσα εις τα χρηστά ήθη είναι άκυρη-κατάλειψη περιουσίας σε πρόσωπο με το οποίο ο διαθέτης τελούσε σε σχέση παλλακείας, δεν ενέχει καθαυτή περιεχόμενο αντικείμενο εις τα χρηστά ήθη- άρθρο Α.Κ. 178 και έννοια των χρηστών ηθών»
- 826/1989 ΑΠ (Τμ Α'), ΕΕΝ 1990, τ. 57, σελ.244-245-«σύμβαση διάσωσης πλοίου, κρίση περί αντίθεσης αυτής στα χρηστά ήθη- άρ. Α.Κ. 178 και έννοια των χρηστών ηθών»
- 2738/1989 ΕφΘεσ,-«Διαζύγιο λόγω υπερτετραετούς διάστασης. Τεκμήριο για τον ισχυρό κλονισμό των σχέσεων των συζύγων. Μη καταχρηστική η άσκηση αγωγής διαζυγίου μετά από δετή διάσταση των συζύγων. Ένσταση για αντισυνταγματικότητα του Ν. 1329/83»
- 175/1990 ΜονΠρΧίου-«Προσωπικότητα. Στοιχεία της προσωπικότητας. Όνομα. Αίτηση για αλλαγή ονόματος και διόρθωση της σχετικής ληξιαρχικής πράξεως με δικαστική απόφαση. Προϋποθέσεις. Μη αντίθεση του νέου ονόματος στα χρηστά ήθη. Δεκτή η αίτηση μεταβολής, εφόσον το όνομα μοιάζει με επώνυμο και προκαλεί σύγχυση»
- 1117/1990 ΕφΑθ-«Διαθήκη. Ακυρότητα διαθήκης λόγω αντίθεσής της στα χρηστά ήθη. Έννοια των χρηστών ηθών. Προσβολή διαθήκης για τον ως άνω λόγο από εγγονό του διαθέτη ο οποίος γεννήθηκε εκτός γάμου και αναγνωρίστηκε μετά τον χρόνο σύνταξης της προσβαλλόμενης διαθήκης στην οποία δεν συμπεριλαμβάνεται ως κληρονόμος»
- 1969/1990 ΑΠ (Τμ Α')-«Συνεταιρισμοί. Εισδοχή μελών. Απόρριψη αιτήσεως εισδοχής νέου μέλους που αντίκειται στα χρηστά ήθη συνιστά αδικοπραξία. Περίπτωση αποκλεισμού φαρμακοποιού από συνεταιρισμό για λόγους πολιτικούς. Αξίωση αυτού για αποζημίωση συνισταμένη στο ποσό που θα ελάμβανε ως μέρισμα.
- 13/1991 ΑΠ (Ολ)-«Υπόθεση Μπαμπινιώτη»
- 547/1991 ΣτΕ (Τμ Δ')-«ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας. Επαγγελματική ελευθερία. Επιτρεπτοί περιορισμοί για λόγους δημοσίου συμφέροντος. Επιβολή διακοπής λειτουργίας πρατηρίων υγρών καυσίμων λόγω διακοπών κατά τη θερινή περίοδο είναι θεμιτή, διότι αποβλέπει στην προστασία της υγείας των βενζινοπωλών η οποί συνιστά λόγο δημοσίου συμφέροντος»
- 925/1991 ΑΠ (Τμ Α'), ΝοΒ 1992, τ. 40, σελ.551-558-«μη παροχή εκ μέρους τράπεζας διευκολύνσεων προς οφειλέτη ασχολούμενο με τη

ναυτιλία κατά τη διάρκεια ναυτιλιακής κρίσεως, παρά τη χορήγηση σχετικών διευκολύνσεων προς άλλους οφειλέτες της ίδιας κατηγορίας-έννοια χρηστών ηθών στην Α.Κ. 919, αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ νόμιμου λόγου ευθύνης και ζημίας και έλεγχος του ΑΠ»

- 2490/1992 ΣτΕ-« Προστασία εναλίου πλούτου. Επίταση των γενικών χρονικών περιορισμών της αλιείας οστράκων και καθιέρωση ως μόνου θεμιτού μέσου αλιείας οστρακοειδών στους κόλπους Καλλονής και Γέρας Λέσβου, του "αργαλειού", με το άρθρ. 1 και 2 Π.Δ. 157/90. Θεμιτός κατά το άρθρ. 24 Σ ο σχετικός περιορισμός της κατοχυρούμενης στο άρθρ. 5 Συντ. επαγγελματικής ελευθερίας.
- 3827/1997 ΣτΕ (Ολ)-« Δημόσια έργα. Στελέχωση των εργοληπτικών επιχειρήσεων από τεχνικούς. Διαγραφή των στελεχών αυτών από τα Μητρώα Εμπειρίας Κατασκευαστών με τη συμπλήρωση ορισμένου ορίου ηλικίας. Η διαγραφή αυτή είναι επιτρεπτή, εφόσον το όριο που θεσπίζεται είναι εύλογο, κατά κοινή πείρα από την άποψη βιολογικής κάμψης του ανθρώπου που προκαλεί ο χρόνος, προκειμένου μάλιστα για μια επαγγελματική απασχόληση που απαιτεί ακόμα και την επιτόπια παρουσία του τεχνικού στο χώρο κατασκευής του έργου»
- 3327/1999 ΕφΑθ-« Ακυρότητα λόγω αντίθεσης της δικαιοπραξίας στα χρηστά ήθη κατά το άρθρο 179 του ΑΚ. Προϋποθέσεις.»
- 1324/2001 ΕφΘεσ, Αρμενόπουλος, 2003, Β', τ. 57, σελ. 1442-1445-« έκφραση παραπόνων από τον εν διαστάσει σύζυγο για παρεμπόδιση της επικοινωνίας με το τέκνο με σκοπό να προσβάλλει την προσωπικότητα της συζύγου κατά τρόπο αντίθετο στα χρηστά ήθη-αδικοπραξία, Α.Κ. 919»
- 1475/2002 ΑΠ (Β'1)-« Μετάταξη εργαζομένων στα ΝΑΥΠΗΓΕΙΑ ΕΛΕΥΣΙΝΟΣ Α.Ε., παραβίαση του άρθρου 5§1 Σ και προσβολή της επαγγελματικής και οικονομικής ελευθερίας»
- 25165/2002 ΜονΠρΘεσ-« άρθρο 1 του νόμου 146/1914, εμπορικό σήμα»
- 145/2003 ΜονΠρΧαλκ, Αρμενόπουλος, 2004 Β', τ. 58, σελ. 1134-1139-« Τοπικές εφημερίδες της Χαλκίδας, προσβάλλουν το δικαίωμα στην προσωπικότητα με παράνομο δημοσίευμα, αντικειμενική ευθύνη του ιδιοκτήτη, ελευθερία του τύπου και προσωπικότητα κατά το άρθρο 5§1 Σ»
- 1114/2003 ΤριμΕφΘεσ, Αρμενόπουλος, 2004 Α', τ. 58, σελ. 133-134-« τα ψυχαγωγικά τεχνικά παίγνια δεν απαγορεύονται και στα δημόσια κέντρα και όταν ακόμη διεξάγονται με ηλεκτρονικούς υπολογιστές, διαφορετικά προσβάλλεται η συνταγματικά κατοχυρωμένη ελευθερία των πολιτών»
- 1433/2003 ΕφΘεσ, Αρμενόπουλος, 2003 Β', τ. 57, σελ. 1439-1441-« στην διακοπή έγγαμης συμβίωσης η απόφαση για την άσκηση της γονικής μέριμνας θα πρέπει να στηρίζεται στα άρ. 5§1 και 13§1 Σ»

- 16923/2003 ΠολΠρΘεσ, Αρμενόπουλος, 2004 Α΄, τ. 58, σελ.54-62-«προστασία της ελευθερίας του ατόμου να εισέρχεται στα νομίμως λειτουργούντα καζίνο εφόσον πληρούνται και οι λοιπές προϋποθέσεις, ως ειδικότερη έκφανση του δικαιώματος της προσωπικότητας»
- 4941/2004 ΠολΠρΑθ-«συμπεριφορά αντίθετη στα χρηστά ήθη κατ'άρθρο 919 Α.Κ.»
- 20736/2004 ΜονΠρΘεσ, Αρμενόπουλος, 2004 Β΄, τ.58, σελ.1528-1531-«η συνύπαρξη στον ίδιο τόπο δύο ή περισσότερων σωματείων με τους ίδιους σκοπούς μπορεί να ελεγχθεί από το δικαστήριο, ενόψει των άρθρων 25§1 και 3 Σ, 58, 80 αρ. 1 και 281 του Α.Κ., μόνο όταν η λειτουργία του δεύτερου σωματείου παρεμποδίζει τη λειτουργία του πρώτου ή όταν προκαλείται σύγχυση ως προς την ταυτότητά τους-συνδικαλιστική ελευθερία και δικαίωμα ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας»
- 110/2005 ΕφΠειρ-« Εντολή - Αδικοπραξία - Χρηστά Ήθη»

16.ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αγαλλοπούλου Πηνελόπη Χρ., «Βασικές έννοιες Αστικού Δικαίου», Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2003
- Ανδρουλάκης Νικόλαος Κ., «Ποινικόν Δίκαιον, Ειδικόν Μέρος», Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήναι, 1974
- Βαθρακοκοίλης Αντ. Β., «Αναλυτική ερμηνεία-Νομολογία Α.Κ., Α΄τόμος(1-946), Γενικές Αρχές, Γενικό και Ειδικό Ενοχικό», Γ΄έκδοση, Αθήνα, 1994
- Βέγλερης Φαίδων, «Τα ανθρώπινα δικαιώματα και οι περιορισμοί τους», Το Σύνταγμα (ΤοΣ), 1979 (τ. Ε΄)
- Βέγλερης Φαίδων, «Τα δικαιώματα του ανθρώπου και οι περιορισμοί τους», Το Σύνταγμα (ΤοΣ), 1981 (τ. Ζ΄)
- Βενιζέλος Ευάγγελος Β., «Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου», έκδοση Ι, Εκδ. παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1991
- Βλάχος Γ. Κ., «Η "επιφύλαξη του νόμου" και τα θεμελιώδη δικαιώματα στο Ελληνικό Σύνταγμα της 11^{ης} Ιουνίου 1975», Επιθεώρησις Δημοσίου Δικαίου και Διοικητικού Δικαίου (ΕΔΔ), 1982 (τ. 26)
- Βουζίκας Εμμανουήλ Ι., «Η περί καταχρήσεως δικαιώματος διάταξις του άρθρου 281 Α.Κ. και το Δημόσιον Δίκαιον», Νομικό Βήμα (ΝοΒ), 1968 (τ. 16)

- Γαζής Α.-Χιωτέλλης Α.-Γεωργιάδης Απ.-Παπανικολάου Π. και Σταθόπουλος Μ., Γνωμοδοτήσεις, Νομικό Βήμα (ΝοΒ), 1992 (τ. 40)
- Γεωργιάδης Απόστολος Σ., «Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου», Τρίτη έκδοση, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2002
- Γεωργιάδης-Σταθόπουλος, «Αστικός Κώδιξ, Κατ' άρθρο ερμηνεία, IV, Ειδικό Ενοχικό(άρθρα 741-946), Δίκαιο και Οικονομία, Εκδ. Π. Ν. Σάκκουλα
- Γεωργιάδης-Σταθόπουλος, «Αστικός Κώδιξ I, Γενικές Αρχές», Εκδ. οίκος Αφοί Π. Σάκκουλα, Αθήναι, 1978
- Γεωργόπουλος Κωνσταντίνος Λ., «Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο», 12^η έκδοση, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2001
- Δαγτόγλου Π. Δ., «Ο κοινωνικός περιορισμός των ατομικών δικαιωμάτων», Νομικό Βήμα (ΝοΒ), 1985 (τ. 33)
- Δαγτόγλου Π. Δ., «Κατάχρηση ατομικών δικαιωμάτων», Νομικό Βήμα (ΝοΒ), 1990 (τ. 38)
- Δαγτόγλου Π. Δ., «Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο», τρίτη έκδοση, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2004
- Δαγτόγλου Π. Δ., «Συνταγματικό δίκαιο, Ατομικά δικαιώματα», τόμος Α', Δεύτερη αναθεωρημένη έκδοση, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2005
- Δαγτόγλου Π. Δ., «Συνταγματικό δίκαιο, Ατομικά δικαιώματα», τόμος Β', Δεύτερη αναθεωρημένη έκδοση, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2005
- Δημητρόπουλος Ανδρέας Γ., «Τα αμυντικά δικαιώματα του ανθρώπου και η μεταβολή της έννομης τάξεως», Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1981
- Δημητρόπουλος Ανδρέας Γ., «Συνταγματικά Δικαιώματα, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου», τόμος III, I' έκδοση, Αθήνα, 2004
- Ένωση Ελλήνων Συνταγματολόγων, «Οι συνταγματικές ελευθερίες στην πράξη, Α' συνέδριο, Αθήνα, 13-15 Οκτωβρίου 1983», Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1986
- Ζέπος Παναγιώτης Ι., «Κατάχρησις δικαιώματος, προσβολή χρηστών ηθών και αθέμιτος ανταγωνισμός», Εφημερίς των Ελλήνων Νομικών (ΕΕΝ), 1953 (τ. Κ')
- Θεοδόσης Γεράσιμος, «Χρηστά ήθη και Σύνταγμα», Κριτική Επιθεώρηση, 1999
- Καραγιαννοπούλου-Λελούδα Ιωάννα, «Σύγχρονη μορφή των ορίων των ατομικών ελευθεριών», Το Σύνταγμα (ΤοΣ), 1980 (τ. ΣΤ')
- Κεραμεύς Κ. Δ., «Αστικό Δικονομικό Δίκαιο, Γενικό μέρος», Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 1986
- Κεραμεύς/Κονδύλης/Νίκας, «Ερμηνεία Κ.Πολ.Δ. I, 1-590», Εκδ. Σάκκουλα/ Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, Δίκαιο και Οικονομία/ Π. Ν. Σάκκουλας/ Αθήνα, 2000

- Κονιδάρης, «Εγχειρίδιο Εκκλησιαστικού Δικαίου», Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2000
- Κορδογιαννόπουλος Παύλος Μ., «Νεώτερα δεδομένα εν τη εφαρμογή του άρθρου 281 Α.Κ. και κριτική αυτών», Εφημερίς των Ελλήνων Νομικών (ΕΕΝ), 1964 (τ. 31)
- Κωστάρας Γεώργιος Ε., «Έννοια και εφαρμογή του άρθρου 178 Α.Κ.», Εφημερίς των Ελλήνων Νομικών (ΕΕΝ), 1960 (τ. 27)
- Λαδάς Π., «Η ακυρότης της δικαιοπραξίας λόγω αντιθέσεως εις τα χρηστά ήθη», 1979
- Λεβέντης Γεώργιος, «Τα κοινωνικά δικαιώματα του πολίτη», Το Σύνταγμα (ΤοΣ), 1976 (τ. Β')
- Λιβαθηνός Θεοδόσιος Ν., «Σκέψεις τινές επί της καταχρήσεως δικαιώματος», Νομικό Βήμα(ΝοΒ), 1974 (τ. 22)
- Λιβιεράτος Ξεν. Κ., «Περί της ακυρώσεως των συμβάσεων λόγω συνδρομής των προϋποθέσεων των προβλεπόμενων υπό των άρθρων 178 και 179 του Α.Κ.», Νομικό Βήμα (ΝοΒ), 1967 (τ. 15)
- Μαγκάκης Γ.Α., «Πρακτικά των συνεδριάσεων των υποεπιτροπών»
- Μάνεσης Αριστόβουλος Ι., «Το πρόβλημα της ασφάλειας του κράτους και η ελευθερία», Επιθεώρησις Δημοσίου Δικαίου και Διοικητικού Δικαίου (ΕΔΔ), 1962 (τ. 6)
- Μάνεσης Αριστόβουλος Ι., «Συνταγματικά δικαιώματα, ατομικές ελευθερίες, πανεπιστημιακές παραδόσεις», δ' έκδοση, Εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1982
- Μπαλής Γ., «Γενικαί Αρχαί του Αστικού Δικαίου», 6^η έκδοση, 1951
- Παντελής Αντώνης Μ., «Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, Βασικές έννοιες, Συνταγματική ιστορία», Εκδ. οίκος Α. Α. Λιβάνη, Αθήνα, 2005
- Παραράς Πέτρος Ι., «Σύνταγμα 1975-Corpus I, άρθρα 1-50, Νομολογία ΣτΕ, Παρατηρήσεις κατ'άρθρον, Νομοθεσία», Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1985'
- Παρασκευάς Ιωάννης Θεμ., «Ο ηθικός κανών και το δίκαιον», Αθήναι, 1961
- Παρασκευάς Ιωάννης Θεμ., «Τα χρηστά ήθη και η νομική αυτών θεμελιώσις», Αθήναι, 1983
- Ράϊκος Αθανάσιος Γ., «Συνταγματικό δίκαιο, Θεμελιώδη δικαιώματα», 2^{ος} τόμος, 2^η έκδοση, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2002
- Ρόκας Ν., «Βιομηχανική Ιδιοκτησία», Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2004
- Σαρίπολος Ν., «Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου», Γ' έκδοση, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1987
- Σβώλος Α. Ι.-Βλάχος Γ. Κ., «Το Σύνταγμα της Ελλάδος(Επίμετρο στο Σύνταγμα της Ελλάδος των Α. Ι. Σβώλου-Γ. Κ. Βλάχου), Θεμελιώδη

δικαιώματα και ελευθερίες, Το Σύνταγμα της 11^{ης} Ιουνίου 1975 και οι νεώτερες διεθνείς εξελίξεις», Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήναι, 1979

- Σγουρίτσας Χρ., «Η ελευθερία της λατρείας και οι συνταγματικοί περιορισμοί της», Εφημερίς των Ελλήνων Νομικών (ΕΕΝ), 1954 (τ. 21)
- Σκουρής Βασίλειος, «Η συνταγματική αρχή της αναλογικότητας και οι νομοθετικοί περιορισμοί της επαγγελματικής ελευθερίας», Ελληνική Δικαιοσύνη (ΕλλΔνη), 1987 (τ. 28)
- Σούρλας Παύλος Κ., «Justi atque injusti scientia, Μία εισαγωγή στην επιστήμη του δικαίου», Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1995
- Σταθόπουλος Μιχ. Π., «Γενικό Ενοχικό Δίκαιο», Τρίτη έκδοση, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1998
- Τούσης Ανδρέας Χρ., «Η έννοια των χρηστών ηθών(Συμβολή εις την ερμηνείαν των Γενικών Αρχών του Αστικού Κώδικος)», Εφημερίς των Ελλήνων Νομικών (ΕΕΝ), 1956 (τ. 23)
- Τσάτσος Δημήτριος Θ., «Συνταγματικό Δίκαιο, Θεμελιώδη δικαιώματα Ι, Γενικό μέρος», τόμος Γ', Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1988
- Χρυσόγονος Κώστας Γ., «Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα», Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1998
- Χρυσόγονος Κώστας Γ., «Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα», 2^η έκδοση, αναθεωρημένη και συμπληρωμένη, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2002

17.ΛΗΜΜΑΤΑ-LEMMAS

Χρηστά ήθη	moral ethics
Αόριστη νομική έννοια	indefinite legal term
Ηθική χροιά	moral optic
Κοινωνική χροιά	social optic
Κρατούσες κοινωνικές αντιλήψεις	established social beliefs
Συνταγματικά δικαιώματα	constitutional rights
Οριοθέτηση	definer
Περιορισμός	restriction
Θεσμική εφαρμογή	institutional enforcement
Χρηστότητα	integrity

